

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Bangkok Office
Asia and Pacific Regional Bureau
for Education

Müxtəlifliyin dəstəklənməsi: İnküziv və öyrənmə üçün
əlverişli mühitin yaradılması üzrə vəsait dəsti
Xüsusi kitabça 3

İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Inclusive
Learning-Friendly
Environments

Müxtəlifliyin dəstəklənməsi:
İnklüziv və öyrənmə üçün əlverişli mühitin
yaradılması üzrə vəsait dəsti
Xüsusi kitabça 3

İnklüziv siniflərdə əliliyi olan uşaqların təhsili

Bu vəsait YUNESKO-nun rəsmi nəşri deyildir .
Nəşrdə ifadə edilmiş ideya və fikirlər onların müəlliflərinə məxsusdur və
YUNESKO-nun rəsmi mövqeyini əks etdirmir.

Bu vəsait Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi ilə "Regional İnkişaf" İctimai Birliyi
tərəfindən icra olunan "Müəllimlərin inklüziv təhsil sahəsində bacarıqlarının artırıl-
ması" layihəsi çərçivəsində tərcümə edilmiş və nəşr olunmuşdur.

Bu vəsaitin azərbaycan versiyası onlayn istifadəyə açıqdır
(<https://inkluzivtehsil.az/library>).

Kitab "**İdeal Print**" mətbəəsində çap olunub.

Ön söz

Təhsil alma hüququ hamıya şamil olunur və əlilliyi olan bütün uşaq, gənc və böyüklərin təhsil alma hüququ var. Bu hüquq, "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiyasında (1989) və "Əlillərin hüquqları haqqında" Konvensiyada (2008) təsbit olunmuşdur. Bu eyni zamanda bir sıra əhəmiyyətli beynəlxalq bəyannamələrdə, o cümlədən YUNESKO-nun Hamı üçün Təhsil Ümumdünya Bəyannaməsi (1990), YUNESKO-nun Salamanka Bəyannaməsi və Fəaliyyət Çərçivəsi (1994) və Dakar Fəaliyyət Çərçivəsində (2000) əks olunur.

Hər kəs üçün təhsil hüququnu təmin etmək YUNESKO-nun ən əhəmiyyətli missiyasıdır. Bu missiya da üzv dövlətlər tərəfindən təsdiq və qəbul olunur. Bu cür təhsil keyfiyyətli təhsil olmalıdır. Beləliklə, YUNESKO sadəcə hamı üçün təhsil hüququna deyil, xüsusilə də hər kəs üçün keyfiyyətli təhsil hüququna önəm verir.

Hal-hazırda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əlilliyi olan uşaqların əksəriyyəti ya məktəbdən kənarında təhsil alırlar, ya da ümumiyyətlə təhsil almırlar. Əlilliyi olan şəxslərin təhsil alma maneələrinin aradan qaldırılması Hamı üçün Təhsil proqramının həyata keçirilməsi üçün ilk şərtidir. Təhsil siyasəti və praktikaları bütün uşaqlara keyfiyyətli təhsilin əldə edilməsini təmin etmək üçün öyrənlərin hamısını əhatə etməli, tam iştirakı təşviq etməli, müxtəlifliyi maneə kimi deyil, resurs kimi təqdim etməlidir. Hamı üçün inklüziv təhsil fərdlər və cəmiyyət üçün tərəqqiyə yol açacaqdır. Bu tərəqqi, öz növbəsində, bəşəriyyətin daha sülhpərvər və davamlı inkişafına səbəb olacaqdır.

YUNESKO-nun "Müxtəlifliyin dəstəklənməsi: inklüziv və öyrənmə üçün əlverişli mühitin yaradılması üzrə **"Inclusive, Learning-Friendly Environments - ILFE"** vəsaitlər dəsti məktəb və sinif otaqlarını daha inklüziv, təliməyararlı və gender əsaslı etməyə yardım edən praktiki vasitədir. YUNESKO-nun nəşri olan ILFE dəstinə əlavə edilən bu təlimat kitabçasında əlilliyi olan insanlara təhsil verilən zaman nəzərə alınmalı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir. Kitabçada, əlilliyi olan uşaqlara keyfiyyətli təhsil vermək üçün praktik təlimatlar verilmişdir. Bu təlimatlarda əlilliyi olan uşaqların öz

IV İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

potensiallarını reallaşdırmağa kömək edən uğurlu təlim təcrübələri göstərilir.

Bu təlimat əməkdaşlıq məhsuludur. Bu ilk olaraq YUNESKO-nun inklüziv təhsil üzrə məsləhətçisi, habelə Asiyanın bir sıra inkişaf təşkilatlarına inklüziv təhsil üzrə məsləhətçi kimi fəaliyyət göstərən beynəlxalq inkişaf partnyoru cənab Terye Vatterdal tərəfindən layihə şəkilində işlənilib hazırlanmış və redaktə edilmişdir. Burada dünyanın hər yerindən olan müəllimlərin fikir və təklifləri öz əksini tapmışdır. YUNESKO Bangkok nümayəndəliyi töhfə verən hər kəsə dərin minnətdarlığını bildirir. Bu təhsil resursu YUNESKO Asiya və Sakit okean Regional Bürosunun Təhsil layihəsinin koordinatorları, YUNESKO nəşr heyəti, Karolina Haddad və Pongsuda Vongsingha tərəfindən çap üçün hazırlanıb.

Gvanq-Yo Kim
Direktor
YUNESKO Banqkok

Müqəddimə

Bir xəstəlik səbəbindən beş yaşında kor oldum və 1960-cı ildə doqquz yaşında görmə qabiliyyətini itirmiş şəxslər üçün xüsusi bir məktəbə göndərildim. Məktəb evdən 80 kilometr uzaqlıqda olan Bandung şəhərində yerləşirdi. İlk günlərdə xüsusi məktəbdə valideynlərimdən, qardaşlarımdan, uşaqlıq dostlarımdan və doğma kəndimdən uzaq qaldığım üçün çox ağlayırdım. Yaşadığım yerdə məktəbə getmək imkanım olsa idi, bu ağırlı təcrübə mənimlə heç vaxt baş verməyəcəkdi. Lakin buna baxmayaraq, mənim təhsil həyatımın qalan hissəsi yaxşı keçdi. Kor şagirdlər üçün xüsusi hazırlanmış tədris vasitələri mövcud idi. Sınıf kiçik olduğundan müəllimlər fərdi diqqət göstərə bilirdi. Cəmiyyət əsasən görmə əlilliyi olan insanlar və korluq haqqında düzgün anlayışı olan görmə qabiliyyətinə malik insanlardan ibarət olduğuna görə sosial mühit səmimi idi. Fiziki mühit görmə qabiliyyətini itirmiş şəxslərin orientasiyasına və hərəkətlərinə tam münasib idi. Bizə istiqaməti müəyyən etmə (oriyentasiya) və hərəkət (mobillik) (O & M) bacarıqları təlimi verilmişdi. Görmə qabiliyyətini itirmiş böyük şəxslər üçün uğurlu təhsil modelinin tapılması da bu məsələdə bizə kömək edən başlıca amillərdən idi.

Buna baxmayaraq, mənə görə ilk olaraq görmə qabiliyyətini itirmiş şəxslər üçün xüsusi məktəbdən ayrılmaq vaxtı çatanda, cəmiyyətdəki sosial həyat şok və məyusedici gəldi. Bir tərəfdən, cəmiyyətin əksər üzvləri arasında korluq haqqında düzgün anlayış yox idi; digər tərəfdən isə mən ictimai təhlükələrlə üzləşməyə hazır deyildim.

Digər bir nümunə olaraq, 1980-ci illərdə inteqrasiya olunmuş təhsil proqramı üzrə təhsil alan bir tanıdığım şagird var. O, orta məktəbin birinci ilinə qəbul olunanda, inteqrasiya olunmuş təhsil layihəsi başa çatdı və proqram ləğv olundu. O, məktəbdə icması tərəfdən xoş qarşılanırsa da lazım olan səviyyədə təhsil dəstəyini ala bilmədi. Brayl kitabları yox idi, onun sınıf müəllimi ona riyaziyyat öyrətməyi bacarmırdı, idman və digər dərslərdə fəal iştirak edə bilmirdi. Ailəsi onun görmə qabiliyyətini itirmiş şəxslər üçün xüsusi məktəbə geri qaytarılmasına qərar verdi.

VI İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Yuxarıda təqdim olunan nümunələr bizə onu göstərir ki, görmə əlilliyi və hər hansı bir əlilliyi olan şagird üçün yaxşı bir məktəb anlayışı yalnız akademik təhsil verən məktəb deyil, ən vacibi fərqliliyi qəbul edən dünyada yaşamağı öyrənməyə imkan yaradan bir məktəbdir. İnküziv məktəb gənclərin fərqli dünyada yaşamağa hazırlanması üçün ən yaxşı yerdur. Əlilliyi olan şagirdlərin yaşlıları ilə birlikdə öyrənməsi üçün mənalı və səmərəli şəkildə dəstək sistemi olmalıdır. Bu dəstək sistemi şagirdlərə məktəbdə mövcud olan bütün öyrənmə resurslarını bərabər əldə etmə imkanını təmin etməlidir. Beləliklə, əlilliyi olan şagirdlər bütün təhsil fəaliyyətlərində əlil olmayan həmyaşıdları ilə birlikdə tam iştirak edə bilməlidirlər.

Bu kitabda müəllimlərə inküziv təhsildə əlilliyi olan insanların tam hazırlıq və iştirakının necə təşkil olunması təqdim olunur və bununla da onların hüquqları tanınır.

Didi Tarsidi
Prezident
İndoneziya Görmə Əlilliyi olan Şəxslər Birliyi
(PERTUNI)

Mündəricat

Ön söz	III
Müqəddimə	V
Giriş	1
Əlilliyin müəyyən edilməsi	5
Təhsildə, inkişafda və iştirakda maneələr və onların aradan qaldırılması	8
Təhsildə, inkişafda və iştirakda maneələr nələrdir?	8
Mühit (və münasibət) maneələri.....	8
Fərdi maneələr	9
Təhsildə, inkişafda və iştirakda maneələrin müəyyən edilməsi	13
Təhsildə, inkişafda və iştirakda maneələrin aradan qaldırılması üzrə praktiki tövsiyələr.....	13
Fəaliyyətlər.....	16
Müəssər Məktəb mühiti - Universal Dizayn Prinsipləri	18
7 Universal Dizayn Prinsipi	19
Eşitmə pozuntusu	26
Erkən və müvafiq müdaxilənin əhəmiyyəti.....	27
Ünsiyyət üsulları və vasitələri	27
İşarə (jest) dili və daktil (əl ilə ünsiyyət).....	27
Görmə pozuntusu	39
Fiziki pozuntu - motorika və hərəkət pozuntusu	50
Serebral iflic	53
İnkişaf/Əqli pozuntu	55
Daun sindromu	58
Spesifik öyrənmə çətinlikləri	62
Diskalkuliya	62
Disqrafiya	63
Disleksiya.....	63
Dispraksiya.....	68
Digər pozuntu və əlilliklər	69
Diqqət çatışmazlığı və hiperaktiv sindromu.....	69
Autizm Spektr Pozuntusu (ASP)	72

VIII İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Epilepsiya	75
Turet Sindromu.....	76
Sosial, emosional və davranış çətinlikləri	78
Kar-Kor	82
Mürəkkəb pozuntular.....	85
Haradan daha çox məlumatlanmalı - internet resursları.....	87
Nəşrlər üzrə əlaqələr.....	90
İzahlı lüğət.....	92

Biz bu kitabçanı oxucuların əlilliyi olan uşaqların təhsili, inkişafı və iştirakında yaranan maneələri müəyyən edə bilməsi və aradan qaldırması üçün hazırlamışıq. Biz əlilliyi olan uşaqların qabiliyyətlərinə etinasız yanaşmırıq. Bizim əsas məqsədimiz bu kitabçada əlillik haqqında ətraflı məlumat, eləcə də valideynlərin, müəllimlərin və təhsil menecerlərinin bu uşaqların ehtiyaclarını səmərəli şəkildə necə qarşılaya biləcəklərinə yardım etməkdir. Bölmələr üzrə əlilliyi olan uşaqların inklüziv təhsildə təlimə cəlb olunmasına dair bir sıra məsləhətlər verilib. Əlilliyi olan uşaqlar "hamıya uyğun bir üsul"un tətbiq edildiyi homogen qrup təşkil etmir. Buna görə də bizim üçün və bizim siniflərdəki uşaqlar üçün müxtəlif strategiyaları sınamaq vacibdir.

Biz hamımız bilirik ki, bütün uşaqlar unikal və müxtəlifdir. Onların müxtəlif bacarıqları, fərqli düşünmə tərzləri və templəri var. Inklüziv, təliməyararlı və maneəsiz mühit hər bir məktəbdə yaradılmalı və cəmiyyətdə uşaqların tam akademik, sosial, emosional və fiziki potensiallarını inkişaf etdirməyə imkan verməlidir. Unutmamalıyıq ki, uşağın akademik potensialı onun sosial, emosional və fiziki potensialından ayrı inkişaf etdirilə bilməz, çünki bu amillər uşağın inkişafı prosesində qarşılıqlı surətdə əlaqədədir.

Hərtərəfli dəstək sistemi olmadan, əlilliyi olan uşaqlar heç vaxt məktəbə qəbul ola bilməyəcəklər, məktəbi tərk edəcək, ya da məktəbdə qalacaqlar, amma tam potensiallarını göstərə bilməyəcəklər. İlk növbədə onlara sinif müəllimi tərəfindən fərdi dəstək verilməlidir. Buna görə müəllimin, həmin uşaqların fərdi təhsil ehtiyaclarına əsasən keyfiyyətli dəstək almalarını təmin etmək məqsədilə, məktəbin əsaslı və səyyar resurs müəllimlərin köməyinə ehtiyacı ola bilər.

İdeal dəstək sistemi məktəb əsaslı resurs müəllimlər, icma əsaslı mütəxəssislər və yardımçı qurğular təklif edir. Brayl kitabları, təkərli kürsülər, eşitmə aparatları və ödəniş sistemi pulsuz və ya əlverişli qiymətə çatdırılır. Hərtərəfli dəstək sistemi həmçinin tibbi müayinələri və xidmətləri təklif edəcək. Bir çox uşaqlar onların əlilliklərinin təsirlərini azaldan və ya aradan qaldıran əməliyyatlardan yararlı bilirlər. Kataraktadan əziyyət çəkən uşaqlar keyfiyyətli pediatrik göz müalicəsindən yararlı bilirlər. Əfsuslar

2 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

olsun ki, bu xidmətlər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə nadir tapılır və olsa da bahalı olurlar və ancaq imtiyazlı şəxslər üçün əlçatan olur.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə əlilliyi olan uşaqların əksəriyyəti məktəbə getmirlər. Məktəbdə oxuyanların çoxu öz ailələrindən, dostlarından və həmyaşıdlarından uzaq olan xüsusi məktəblərdə təhsil alırlar. Buna baxmayaraq, əlilliyi olan uşaqlar adi məktəblərə getməyə başlayır. Bu məktəblərdə onlar oynayır, təhsil alırlar və əlilliyi olmayan həmyaşıdları ilə böyüyürlər (inküziv təhsil). Bütün uşaqların ümumtəhsil məktəblərində keyfiyyətli təhsil almasını təmin etmək üçün biz məktəblərin hər bir şagirdin inkişaf və iştirakını təmin etdiyinə əmin olmaq üçün onların məktəblərin fəaliyyətinə nəzər yetirməliyik.

Bir çox müəllimlər, məktəb direktorları və valideynlər fiziki əlilliyi olan uşaqların məktəbə qəbul olmalarından narahat olurlar. Məktəblər şagird qəbulu, maliyyə və dəstəyə görə bir-biriləri ilə rəqabətdə olduqlarına görə (bu dünyanın bir çox ölkələrində belədir) inküziv təhsilin məktəbdəki digər uşaqların fəaliyyətlərinə necə təsir edəyindən narahat olurlar. Buna baxmayaraq, əgər bütün məktəblər yaxın icmadan gələn uşaqlara yaxşı təhsil versələr, onlar bərabər səviyyədə rəqabət aparacaq və narahatlıqları aradan qalxacaq. Buna görə də inküziv və uşaqyönlü təhsilə məktəbin inkişafına bir yanaşma kimi baxılmalıdır: İnküziviya hər kəsin keyfiyyətli təhsillə təmin edilməsidir.

İnküziv təhsilin ümumi təhsil səviyyəsinin inkişaf etdirilməsi prosesinə müsbət təsir göstərməsinə dair çoxsaylı nümunələr var. İndoneziyanın Sumatra şəhərindəki Payakumbu adasında olan ibtidai məktəb əlil və digər xüsusi təhsilə ehtiyacları olan uşaqları məktəbə qəbul etməyə başladıqdan sonra öz şagirdlərinin təhsildə nailiyyətini yüksəltdi (milli qiymətləndirməyə görə). 2003-cü ildə məktəb yaxın icmadan bütün uşaqları qəbul etməyə başladı (istisnasız). Tezliklə müəllimlər məktəbdəki bütün uşaqların tələbatlarına qarşı daha həssaslıq göstərir və cavabdehlik daşıyır. Hazırda bu məktəbdə təhsil alan uşaqların təxminən 20%-nin əlilliyi var.

Payakumbu məktəbinin əlil və digər xüsusi təhsilə ehtiyacları olan şagirdləri var. Bu cəhdlərin nəticəsində məktəbi yarımçıq tərk edən uşaqların sayı 8-dən (2004-cü il) 4-ə, (2005-ci il) 4-ə, 2006-2007-ci illər ərzində 0-a düşdü. Ona görə də, Payakumbudakı bələdiyyə orqanlarının məqsədi bütün məktəblərin inküziv, uşaqlara qarşı xeyirxah və qonaqpərvər olmasına nail

olmaqdır. Onlar anladılar ki, inklüziv məktəb keyfiyyətli məktəbdir.

Erkən diaqnoz, müəyyənləşdirmə və müdaxilə tədbirləri əlil uşaqlara onların tam intellektual, sosial, emosional və fiziki potensiallarını reallaşdırmaq üçün çox vacibdir. Fiziki əlilliyi olan uşaqların valideynlərinin çoxu uşaqların qayğısına qalmaqda özlərinə əmin olmadıqlarına görə uşaq qayğısı, təhsil və səhiyyə işçilərinin köməyinə ehtiyac duyurlar. Valideynlər ilk növbədə uşaqlarına uşaq kimi baxmağa, onların əlilliyinə diqqət yetirməkdənsə, onların bacarıqlarını tapmağa və qiymətləndirməyə təşviq edilməlidirlər. Valideynlərə öz valideynlik instinktlərinə güvənmələri aşılmalı, uşaqları ilə daha yaxşı ünsiyyət qurmağı və onların inkişafını dəstəkləmək üçün bəzi əsas texnikalar və bacarıqlar öyrədilməlidir. Bu kitabça valideyn və müəllimlərin fiziki əlilliyi olan uşaqların tərbiyə və təhsilində çətinlik törədən məsələlərə toxunur.

Biz artıq qeyd etdik ki, fiziki əlilliyi olan uşaqlar homogen qrup deyillər. Başqa uşaqlar kimi onların fərdi ehtiyacları və müxtəlif maneələri var. Bu maneələrdən bəziləri uşaqların əlilliyi ilə bağlı olsa da, digərləri isə əlilliklə əlaqəli deyil.

Yadda saxlamaq vacibdir ki, bu kitabça yalnız girişdir: daha çox məlumat əldə etməyə ehtiyac var. Kitabçanın arxasında biz həmçinin sizin pulsuz yükləyə biləcəyiniz veb-sayt siyahısını əlavə etmişik. Əfsuslar olsun ki, onların çoxu yalnız ingilis dilində mövcüddür.

Bundan əlavə, fiziki əlilliyi olan uşaqların inklüziv şəraitdə təhsili ilə bağlı bir neçə kitablar var. Çoxu kitab mağazalarından alın, ya da internetdən sifariş edilə bilər. YUNESKO-nun da bu mövzuda mövcud materialları ola bilər. Əlavə məlumat üçün UNESCO Asia And Pacific Regional Bureau For Education, (ünvan bukletin arxasında qeyd olunub), yaxud yaxınlıqdakı YUNESKO ofisi ya da YUNESKO üzrə milli komissiyaya müraciət edə bilərsiniz.

Əgər sizin sinifdə, ya da məktəbdə fiziki əlilliyi olan uşaq varsa və siz onun əlilliyi haqqında bizim kitabçadakından daha çox məlumat öyrənmək istəyirsinizsə, zəhmət olmasa ən yaxın təlim/təhsil üzrə kollec və ya universitet müəllimi ilə əlaqə saxlaya bilərsiniz. Bir çox kolleclər, universitetlər, hökumət idarələri və qeyri-hökumət təşkilatları inklüziv və xüsusi təhsil əsasında qısa kurslar, eləcə də lisenziya proqramları təklif edirlər. "Enab-

4 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

ling education network"-un xəbər bülletenləri və müzakirə qrupları-Asiyada, Afrikada, Braziliyada və Avropada olduğu kimi valideyn və təhsil menecerlərinin inküziv təhsilin inkişafı üçün aralarında praktiki informasiya mübadiləsi təklif edilir. Əlavə məlumat üçün asia@eenet.org.uk ilə əlaqə saxlaya və ya kitabçanın arxasında qeyd olunmuş ünvana (EENET Asia, Cakarta) yazma bilərsiniz.

Ən əsası, instinktlərinizə etibar edin, fiziki əlilliyi olan uşaqların bütün bacarıq və potensiallarına diqqət yetirin, onlara qulaq asın və onları müşahidə edin, onlara sizə öyrətmələrinə imkan verin və öz yaradıcılığınızdan istifadə edin.

Əlilliyin müəyyən edilməsi

Bir çox əlillik qruplarının olmasına və bu qrupların daxilində fərdi fərqliliklərin mövcud olmasına görə, əlilliyin nə olmasını müəyyənləşdirmək asan deyil. Buna görə, əlilliyin nə olduğunu müəyyənləşdirmək çətin və mübahisəlidir. Fiziki əlilliyi olan bir çox adam özlərini əlilliyi olan şəxs kimi müəyyən etmirlər. İşarə (jest) dilini əsas ünsiyyət forması kimi işlədən bəzi eşitmə əlilliyi olan insanlar özlərini əlilliyi olan şəxs hesab etmirlər, amma dil azlığı qrupuna aid olan şəxslər (işarə dilindən istifadə edən) kimi də ayrı-seçkililiyə uğrayırlar. Digərləri "əlil" və ya "fərqli bacarıqlı insanlar" terminlərini üstün tuturlar.

Əlillik termini tez-tez əlilliyin daha "görünən" formaları ilə əlaqələndirilir. Bununla belə yadda saxlamaq vacibdir ki, "əlillik" termininin necə istifadə olunmasına baxmayaraq, uşaqlar əlilliyi olub olmasından asılı olmayaraq onlar ilk növbədə uşaqdirlər.

Funksionallıq Beynəlxalq Təsnifatı (FBT) "əlilliyi" insanın ətraf mühit və davranış arasında qarşılıqlı əlaqə və onun üzləşdiyi maneələrin nəticəsi kimi müəyyən edir.

Buna görə FBT-nin tərifinə əsasən əlil arabalarından asılı olan və əlverişli sanitariya qovşağı olmadan məktəbə gedənlərin qarşılaşdıqları ətraf mühit maneələrinə görə fiziki əlillikləri var. Buna baxmayaraq, kitablara və digər Brayl dilində olan materiallara, səyyar müəllimlərdən və oxuduqları məktəbdən təhsil dəstəyi alan görmə əlilliyi olan uşaqları əlilliyi olan uşaq hesab etmək olmaz, çünki onlar heç bir maneə ilə rastlaşmırlar.

"Qüsür", "əlillik" və "məhdudiyyət" terminləri və onların necə uyğun istifadəsi edilməsi haqqında bəzi qarışıqlıq və fikir ayrılığı var (həmçinin müəllimlər və əlilliyi olan insanları təmsil edən təşkilatlar arasında). Bir çoxları əlilliyi aşağıda göstərdiyi kimi anlayır ¹

1. n.a. (2004) Understanding Disability: Attitude and Behaviour Change for Social Inclusion. Ahmedabad: UNNATI - Organization for Development Education and Handicap International, p. 4-5.

6 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Pozuntu - > Əlillik - > Məhdudiyət

Pozuntu əlilliyə səbəb ola bilər ki, bu da öz növbəsində məhdudiyətə gətirib çıxara bilər. Məhdudiyət tez-tez sosial və iqtisadi kənarlaşmaya səbəb olur. Kənarlaşma çoxaldıqca, cəmiyyət əlil insanların ehtiyaclarından və onların üzləşdiyi problemlərdən az xəbərdar olur. Bu uzaqlaşma əlilliyi olan uşaqların ehtiyaclarını anlamağa maneə törədə bilər.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) Pozuntu, Əlillik və Məhdudiyəti² bu çür müəyyən edir:

◆ Pozuntu

Bədən quruluşunun və ya funksiyasının müvəqqəti və ya daimi psixoloji və ya fizioloji pozuntuları. Bu pozuntular zehni (yaddaş, şüur) və ya duyğu, daxili (ürək, böyrək) və ya xarici orqan (baş, bədən və ya bədən hissələri) pozuntuları ola bilər

◆ Əlillik

◆ Əsasən məhdudiyət səbəbindən yaranan və insan üçün normal hesab edilən fəaliyyət diapazonu daxilində baş verən məhdudiyət yaxud qeyri-qabillik.

◆ Məhdudiyət

Məhdudiyət yaş, cins, sosial və mədəni faktorlardan asılı olaraq normal hesab edilən bir yaxud, bir neçə funksiyanın icrasını məhdudlaşdıran, yaxud ona mane olan pozuntu, yaxud əlillik səbəbindən yaranır.

Bu təsnifatlara bir sıra maraqlı əsaslara görə hələ də üstünlük verilir. Buna baxmayaraq, "məhdudiyət" termini bir çoxları tərəfindən diskriminasiyaedici və köhnəlmiş hesab edilir.

Əgər uşaqların aşağıda göstərilən imkanları olarsa bir çox əlillik pozuntularının təsiri azaldıla bilər:

2. Barbotte, E. / Guillemin, F. / Chau, N. / Lorhandicap Group. (2001) "Prevalence of Impairments, Disabilities, Handicaps and Quality of Life in the General Population: A Review of Recent Literature," in Bulletin of the World Health Organization, Vol. 79, No. 11, p. 1047. URL: <http://www.unnati.org/pdfs/books/research-eng.pdf> [11 Jan. 2008].

- ◆ *Cəmiyyətdə dostları, həmyaşıdları və böyüklər ilə qarşılıqlı ünsiyyət*
- ◆ *Onların əlilliyinin təsirlərini azalda biləcək mühitdə yaşamaq imkanı*
- ◆ *Yeni bacarıqları əldə etməyə kömək etmək məqsədi ilə valideyn və müəllimlər tərəfindən öyrədilmələri³*
- ◆ *Onlara ilham verəcək və nümunə olacaq əlil insanlarla tanış olmaq və onlardan nümunə götürmək*

Mən də orta məktəbdə nümunə olacaq biri ilə tanış oldum. O, adi bir məktəbdə təhsil almış gözdən əlil bir universitet tələbəsi idi. O mənim valideynlərimlə adi məktəblərdəki görmə əlilliyi olan uşaqların valideynlər şəbəkəsi vasitəsilə tanış oldu. O, mənim ev müəllimim kimi işə götürüldü və mənə Brayl kodları tələb edən riyaziyyat və kimyanı öyrətdi. Biz onunla mənim görmə qabiliyyətli dostlarımın başa düşə bilməyəcəkləri bəzi problemləri paylaşırıdım. Məsələn, biz böyük qruplarda söhbətə necə başlamağı və insanları yalnız onların səsi ilə tanıma üsullarının çətinliklərini müzakirə edirdik. Mən onunla qatarda gedəndə stansiyada necə kömək istəməyi öyrəndim.⁴

Kentaro Fukuçi

3. UNESCO. (2003) *Understanding and Responding to Children's Needs in Inclusive Classrooms*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, p. 23.

4. Fukuchi, K. (2008) "How Do We Learn Together? A Practice of Inclusion in Japan," in *EENET Asia Newsletter No. 5*. Jakarta, Indonesia: EENET Asia, pp. 22-23.

Təhsildə, inkişafda və iştirakda maneələr və onların aradan qaldırılması

TƏHSİLDƏ, İNKİŞAFDA VƏ İŞTİRAKDA MANEƏLƏR NƏDİR?

Təhsil, inkişaf və iştirakdakı maneələr uşaqdan uşağa fərqlənir. Bütün əlil və sağlam uşaqların maneələrlə üzləşdiyini anlamaq hamımız üçün vacibdir. Bu maneələr düzgün ünvanlanıb həll edilmirsə, uşaqlar tam akademik, sosial, emosional və fiziki potensialına nail ola bilməyəcəklər. Maneələr, effektiv şəkildə ünvanlanıb aradan qaldırılmasından aslı olaraq, müvəqqəti və ya daimi ola bilər.

Əlilliyi olan uşaqlar həm ətraf mühit, həm də fərdi maneələrlə⁶ üzləşirlər - bu iki maneə forması bir-birinə bağlıdır. Bu maneələr birləşərək digərlərinin yaranmasına səbəb olur. Uşaqların tam potensialının inkişaf etməsi üçün, maneələr məktəb, ev və ictimai tərəfindən azaldılmalı və mümkün qədər aradan qaldırılmalıdır.

MÜHİT (VƏ MÜNASİBƏT) MANEƏLƏRİ

- ◆ **Erkən müdaxilə proqramlarının məhdud və ya əlçatmaz olması.** Keyfiyyətli erkən müdaxilə proqramları (dəstək sistemi) mövcud olmasa, əlilliyin fəsadları daha da artacaq.
- ◆ **Müəllimlər, tədris-təlim heyəti və məktəb müfəttişləri əlil uşaqlara digər şagirdlərlə fərqli münasibət göstərərlərsə.**
- ◆ **Hüquqi və tənzimləyici sistemdə fərqləndirici, ayrı-seçkilik salan və istisnaedici yanaşmalar olsa**
- ◆ **Kurikulum mürəkkəbdirsə və uşaqlar arasında müxtəlif qabiliyyət, ehtiyac və şərtlərə cavab vermirsə**
- ◆ **Tədris metodları və tədris/təlim materialları əgər öyrənmək üçün əlverişli deyilsə və şagirdlər arasında ehtiyac və qabiliyyətlərin müxtəlifliyinə cavab vermirsə**

- ♦ **Qiymətləndirmə** ümumi standartlara uyğun olaraq ilk növbədə uşaqların fərdi inkişafını yox, yalnız akademik səviyyəsini qiymətləndirirsə yalnız akademik səviyyəsi qiymətləndirilir nəyinki onların fərdi inkişafını. Əslində akademik, sosial, emosional və fiziki inkişafın qiymətləndirilməsi vacibdir.
- ♦ **Məktəb və sinif mühiti** inklüziv, öyrənmək üçün əlverişli və yaxud fiziki cəhətdən əlçatan olmazsa
- ♦ **Sosial, iqtisadi və siyasi şərtlər**

FƏRDİ MANEƏLƏR

- ♦ **Ünsiyyət** - əgər uşağın ilk dili (bu, işarə dili və Brayl əlifbası istifadə edən uşaqları da əhatə edir) digər sinif yoldaşlarından, müəllimlərindən və yaxud məktəbdə istifadə olunan tədris materiallarından fərqlidirsə
- ♦ **Zəif motivasiya** - əgər uşaqların bir çox fərqli amillərə görə tədris almaq üçün az və ya heç bir motivasiyası yoxdursa, bu, yuxarıda sadalanan mühit və davranış maneələri ilə əlaqəlidir
- ♦ **Təhlükəsizliyin, özünədəyər və özünəinamın olmaması** - (bu, çox güman ki, yuxarıda qeyd olunan mühit, münasibət və fərdi maneələrin birləşməsi nəticəsi ola bilər)
- ♦ **İstismar** - psixoloji, fiziki və/və ya cinsi istismardan əziyyət çəkən uşaqlar, təhsil, inkişaf və iştirak üçün ciddi maneələrə məruz qalacaqlar. Məktəb və ailələrdən, habelə dəstək sistemindən (təhsil və tibbi peşəkarlardan) əsaslı müdaxilə olduqda bunlarla üzləşməmək olar. Əlil uşaqlar (xüsusi təhsil müəssisələrində yaşayanlar) istismara ən çox məruz qalanlardır.

Məktəb uşaqlarının 65 %-i fiziki cəzalandırma ilə üzləşir. 50%-dən artıq uşaq cinsi istismardan əziyyət çəkir. Ən çox küçədə və sosial uşaq evlərində yaşayan, işləyən uşaqlar cinsi istismarla qarşılaşırlar.⁵

5. Kacker, L. (2007) "Study on Child Abuse: India 2007," in EENET Asia Newsletter No. 4. Jakarta, Indonesia: EENET Asia, pp. 15-16.

10 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

- ♦ **Gender** – əlilliyi olan qızlar sağlam qadın və qızların üzləşdiyi eyni maneələrlə üzləşirlər, lakin onların sosial həyatdan təcrid olunması və ailələrindən olan asılılıq bu maneələrin təsirini daha da artırır. Bir çox göstəricilərə əsasən əlilliyi olan qadın və qızların təhsil, peşə, maliyyə və sosial uğurları sağlam qadın və əlilliyi olan kişilərlə müqayisədə daha az olur.⁶

Eşitmə əlilliyi olan şəxslər haqqında maariflənmənin zəif olması nəticəsində onlar cəmiyyət tərəfindən çətin qəbul olunurlar. Bir çox eşitmə əlilliyi olan uşaqlar ailə daxilində belə tez-tez özlərini təcrid edilmiş hiss edirlər. Əfqanıstanda eşitmə əlilliyi olan qızlar və qadınlar münasib təhsil müəssisələrinin olmaması və ailə qurma imkanlarının az olduğuna görə özlərini daha da əlverişsiz vəziyyətdə hiss edirlər.

Abdul Qaffar (2005)⁷

- ♦ **Sosial bacarıqların olmaması** – bir çox uşaqlar sosial çətinliklərlə üzləşirlər. Bu çətinliklər təhsil, inkişaf və iştirakda maneələr yaradaraq nəticə etibarilə məktəbdən kənarlaşma və xaric olmağa səbəb ola bilər. Digər çətinliklərə daxildir: digər uşaqlarla əlaqə qurmaq və oynamaq; ünsiyyət; sosial və mədəni cəhətdən "məqbul" sayılan yollarla davranmaq; sosial sərhədləri qəbul etməkdə çətinliklər (bunlardan bəziləri mühit və münasibət maneələri, eləcə də əlillik məsələlərindən irəli gəlir).
- ♦ **Temperament** – bir uşağın dəyişik əhval-ruhiyyəsi və kini varsa, introvertdirsə, həmyaşıdları (eləcə də valideynləri və müəllimləri) ilə ünsiyyət qurmağa çətinlik çəkirsə, yeni və dəyişən vəziyyətlərə uyğunlaşa bilmirsə, diqqəti asanlıqla yayırırsa, diqqətsizdirsə və bir çox müsbət və mənfi təcrübələrə çox reaksiya verirsə (bu cür davranış nümunələri mühit və davranış maneələri, eləcə də əlillik məsələlərindən irəli gəlir).
- ♦ **İlk nəsil təcrübəsi** – ailədə uşaq ilk dəfə məktəbə gedirsə tədrisdə üzləşə biləcəyi maneələrin qarşısını almaq üçün əlavə dəstək (dəstək sistemi) tələb oluna bilər

6. Human Rights Watch. (2007) "Women and Girls with Disabilities." URL: <http://www.hrw.org/women/disabled.html> [4 Aug. 2008].

7. Ahuja, A. / Watterdal, T. M. (2006) "EENET Asia Interview: Sign Language Development – An Inclusion and Rights' Issue," in EENET Asia Newsletter No. 2. Jakarta, Indonesia: EENET Asia, pp. 34-35.

- ♦ **Mədəniyyət, dil və dini azlıqlar** - azlıqlara mənsub olan bir çox uşaqlar təhsil, inkişaf və iştirakda böyük maneələrlə qarşılaşacaq. Xüsusi dəstək, yanaşma, inklüziv, əlverişli öyrənmə mühiti olmadan bu uşaqların üzləşdiyi maneələr daimi ola bilər. Azlıqlara mənsub olan əlilliyi olan uşaqlar tez-tez əlavə maneələrlə üzləşir və bu maneələrin nəticələri əlilliyi olmayanlara nisbətən daha ağır olur.

Bu qrupdan iki qız mənim sinfimə qoşulanda çox narahat oldum. Onlar kiçik, bir az "kirli" və "vəhşi" görünürdülər. Nə olacağını düşünürdüm. Onlar sinfə uyğunlaşacaqlarmı? Onlar mənim dərslərimi anlayacaqlarmı? Digər şagirdlər onları qəbul edəcəkmidi? Bu suallar məni çox narahat edirdi. Amma mən onlarla tanış olanda onların aktivliyi və məsumluğu məni heyran etdi. Onlar mənimlə çox nəzakətlə salamladılar və bundan öncə oxuduqları məktəb haqqında məlumat verdilər. Onların "məsumluğu" məni rahatlatdı və onlar digər uşaqlarla yaxın münasibət qurdular. Digər uşaqlar daim bu qızlara kömək etməyə cəhd göstərirdi. Sinfimdə oxuyan bir şagirdin valideyinin bu qızlara kömək etmək üçün öz dəstəyini təklif etməsi məni çox sevindirirdi.⁸

Vyetnamlı müəllimin qeydləri

- ♦ **Pozuntu** - bir çox əlilliyi olan uşaqların məktəblərdə müəllim və digər şagirdlərin işarə (jest) dilini bilməməsi, Brayl əlifbası ilə yazılan kitabların çatışmazlığı, əlil arabasında olan şəxslər üçün yararlı ayaq yollarının olmaması kimi çətinliklərlə üzləşirlər.
- ♦ **Sağlamlıq vəziyyəti** - əgər uşaqlar QİÇS virusuna yoluxubsa və ya daşıyıcısıdırlarsa, epilepsiya xəstəsidirlərsə (sağlamlıq vəziyyəti olmaqla yanaşı əlillik kimi də qəbul edilir), təkrarlanan malyariya və ya digər oxşar xəstəlikləri varsa, bu onların digər şagirdlər tərəfindən ayrı-seçkiliyinə və məktəbdən təcrid olunmalarına (evdə və ya hospitalda xəstə olaraq qalırlar) gətirib çıxara bilər.

Bir valideyni olmayan, həmçinin aşağı təbəqəli, ev-əşiksiz, müharibələr və təbii fəlakətlər nəticəsində əziyyət çəkən ailələrdə doğulanlar, gündəlik

8. Hanh, T. (2007) "Inclusive and Rights-based Approaches to Education: An Example of Good Practice from Ho Chi Minh City in Viet Nam," in EENET Asia Newsletter, No. 4. Jakarta, Indonesia: EENET Asia, pp. 30-31.

12 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

qazanc üçün dərstdən əvvəl və/və ya sonra işləməyə məcbur olanlar, həmçinin qaçqın düşmə amilləri də əksər hallarda təhsilə, inkişafa və təlimdə iştiraka ciddi maneələr yaradır. Ona görə bu məsələdə uşaqların problemlərinin azaldılması və aradan qaldırılması üçün biz - müəllimlər, valideyinlər və təhsilin menecerləri öz məktəblərimizdə və icmalarımızda bacarıqlarından, mənsubiyyətindən və durumundan asılı olmayaraq uşaqlar üçün özlərini arzuolunan, qiymətli və hörmətli hiss etdikləri şərait yaratmalıyıq.

Bir müəllim, valideyn və yaxud təhsil meneceri kimi bələ fikir yarana bilər ki, yuxarıda sadalanan bütün maneələri azaltmaq və ya aradan qaldırmaq mümkün deyil. Cəmiyyətimizdə tədris planına və ya sosial iqtisadi vəziyyətə təsirimiz çox məhdud ola bilər, lakin bizim üçün bu maneələrin məktəb və cəmiyyətimizdə uşaqlara necə təsir edəcəyini bilmək və akademik, sosial, emosional və fiziki inkişaf qabiliyyətinə təsir göstərmək çox vacibdir. Məktəb və ictimaiyyətdə inküziv və əlverişli təhsil mühitini yarada bilsək, mühit (və ya sistem) maneələrinin təsirini azalda bilərik.

Təhsildə, İnkişafda və İştirakda maneələrin müəyyən edilməsi

Təhsil, İnkişaf və İştirakda maneələrin erkən müəyyən edilməsi, bu maneələrin aradan qaldırılmasına yönəlmiş müdaxilə tədbirlərinin uğurlu olması üçün vacibdir.

Aşağı qiymət alan şagirdlər təhsil, inkişaf və iştirakda üzləşdikləri maneələri dəyərləndirilmədən, adətən təhsil alma qabiliyyəti olmayan şagirdlər kimi təsnifləndirilir. Bu maneələrdən bəziləri sinifdəki məhdud şəraitdən, qeyri-çevik tədris planı və imtahan sistemindən, tələblərə cavab verməyən tədris materiallarından, əlilliyi olan şagirdlərə uyğun olmayan tədris metodundan yarana bilər. Şagirdlərin düzgün olmayan qiymətləndirilmə əsasında təsnifləndirilməsinə yol verməmək inklüziv və hamı üçün təhsilin ən vacib istiqamətidir.

Yuxarıda sadalanan maneələr siyahısı əlilliyi olan uşaqların sinif otağında, məktəblərdə və ictimaiyyətdə üzləşdiyi mühit, davranış və fərdi problemləri müəyyən etmək üçün istifadə edilə bilər. Keçmişdə əlilliyi olan uşaqların təhsili onların tibbi diaqnozu ilə təyin edilirdi. Belə düşünülürdü ki, oxşar tibbi diaqnozu olan şagirdlər eyni proqram əsasında təhsil almalıdırlar. Bu gün aydın olur ki, bir uşağın təhsilinə sağlamlıqdan əlavə digər faktorlar da təsir edir.⁹

Təhsildə, inkişafda və iştirakda maneələrin aradan qaldırılması üçün praktiki tövsiyələr

- ◆ Əlilliyi olan uşaqların özünü rahat və eyni dərəcədə hiss etmələri üçün sağlam mühit yaradın.
- ◆ Məktəbdə tədris dili fərqli olsa belə, uşaqların öz ana dillərində (işarə dili və ya digər azlıqların dili) ünsiyyət qurmalarına şərait yaradılmalıdır. Əgər məktəbdə heç kim şagirdin dilini bilmirsə çalışın ailəsindən və ya icmasından kiminsə köməyindən istifadə edəsiniz.

9. Johnsen / Skjörten, p. 31.

14 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

*Rəsmi dili bilmədiyim üçün məktəbdə oxumaq mənə çətindir. Əgər bizə doğma dildə dərslər desəydilər, biz öyrənə bilərdik.*¹⁰

Bunong uşaqlarının qeydləri

- ◆ Uşaqlara fikir və rəylərini ifadə etmək üçün vaxt verilməlidir. Əlilliyi olan bir çox uşaqlara digərlərindən fərqli olaraq özlərini ifadə etməyə daha çox vaxt tələb olunur.
- ◆ Çalışın uşaqlara (xüsusən təlimdə problemi olanlara) cavablandırma biləcəkləri sualları verin. Bu, onlarda özünəinamı möhkəmləndirəcək və təhsilə davam etməyə motivasiya yaradacaq.
- ◆ Onları tərifləyəndə səxavətli, səmimi və dürüst olun. Bu, uşaqlara etimad yaratmağa və özünə düzgün dəyər verməyə kömək edəcəkdir.
- ◆ Uşaqlar öz fikirlərini ifadə etməyə təşviq edilməlidir və biz çalışmalıyıq ki, mümkün olduğu qədər onların bildirdiyi fikir və tövsiyələrini istifadə edək.
- ◆ Həm oğlanların, həm də qızların bütün təlim və əlavə təhsil fəaliyyətlərinə cəlb olunmasını təşviq etməliyik.
- ◆ Bir uşaq birdən davranışını dəyişirsə və ya həmişəki kimi davranmırsa, biz səbəbini araşdırmalıyıq. Bu dəyişmənin səbəbini zorakılıq (verbal, emosional, fiziki və cinsi) ola biləcəyini ehtimal edirsə uşaq hüquqları və müdafiəsi ilə məşğul olan müvafiq təşkilatlara kömək və məsləhət üçün müraciət etməliyik. Bu cür təşkilatlar dünyanın bütün ölkələrində fəaliyyət göstərir. YUNİSEF və Save the Children təşkilatlarının ən yaxın nümayəndəlikləri də kömək edə bilər.
- ◆ Biz əlilliyi olan uşaqların digər uşaqlarla müqayisədə yalnız təhsildə müvəffəqiyyət dərəcələrini deyil, akademik, sosial, emosional və fiziki inkişafını da qiymətləndirməliyik. Uşaqların inkişafı onların

10. UNESCO. (2007) DVD on Promoting Mother Tongue-based Multilingual Education. Bangkok: UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education.

fərdi tədris planlarına əsasən dəyərləndirilməlidir. Bu planlar uşağın təhsil, inkişaf və iştirakda üzləşə biləcəyi maneələri nəzərə alaraq işlənilib hazırlanmalıdır.

- ◆ Təhsil, inkişaf və iştirakda maneələrlə üzləşən uşaqları nəzərə alaraq onların digər şagirdlərlə ünsiyyəti və bərabər təhsil almaları üçün siniflərdə tələb olunan müvafiq şərait yaradılmalıdır.

Siniflərimizdə biz cütlük və kiçik qrup şəkilində məşğul oluruq. Biz inkişafa və interaktiv oyunlara çox vaxt sərf edirik. İndi əvvəlki kimi dərslərimdən narahat deyiləm. Mənim qrupumda əlilliyi olan uşaqlar var. Mən inanıram ki, hər bir uşaq təhsil ala bilər və hər bir uşaq istedadlıdır.

Qırğızıstanlı müəllimin qeydi

- ◆ Hər bir şagirdin ötən ay ərzində nümayiş etdirdiyi ən azı bir yaxşı keyfiyyətini vurğulayın (keyfiyyət və üstünlüklər siyasəti aşağıda təqdim olunub)
- ◆ Sinfinizdəki bütün uşaqlara qayğı göstərdiyinizə əmin olun.
- ◆ Hər bir şagirdin ötən ay ərzində nümayiş etdirdiyi ən azı bir yaxşı keyfiyyətini vurğulayın (keyfiyyət və üstünlüklər siyasəti aşağıda təqdim olunub).¹¹

11. Astani / Watterdal, pp. 1-4.

Fəaliyyət

Valideyinlərə uşaqları haqqında qısa tərif məktubu yazın.

Diqqət yetirin ki, tərif məktubu səmimi olsun. Məktubda uşaqların yalnız akademik uğurlarını vurğulamaq lazım deyil, bu uğurlar onsuz da imtahan və qiymətləndirilmə nəticəsində bəlli olur. Müəllimlər aşağıda verilmiş keyfiyyət və üstünlüklər siyahısından istifadə edə bilərlər:

Keyfiyyət və üstünlüklər

- Qayğıkeşlik
- İsrarlılıq
- Təmizkarlıq
- Mərhəmət
- Əminlik
- Diqqət
- Cəsurluq
- Nəzakətliklik
- Yaradıcılıq
- Mətanət
- Çalışqanlıq
- Şəfqət
- İlham
- Sədaqət
- Çeviklik
- Dostluq
- Səxavət
- Xeyirxahlıq
- Yardımsevərlik
- Səmimilik
- Vicdan
- Təvazökarlıq
- Idealizm
- İnnovativlik
- Sevinc
- Ədalət
- Lütfcərlıq
- Sevgi
- Sadiqlik
- Rəhm
- İnsaf
- Təvazökarlıq
- İtaətcarlıq
- Dəqiqlik
- Səbr
- Sülhsevərlik
- İman
- Məqsədyönlülük
- Etibarlılıq
- Hörmət
- Məsuliyyət
- Pərəstişcarlıq
- Nizam
- Qulluq
- Həmrəylik
- Qətiyyətlilik
- Nəzakət
- Minnətdarlıq
- Dözümlülük
- Ümidlilik
- Düzgünlük
- Həmrəylik

Valideynlərə yazılan məktubun məzmunu bu cür ola bilər:

*Əziz valideynlər,
Keçən həftə Rəhilə mənə və yoldaşlarına sinifdə çox kömək etdi. Biz hamımız bunu dəyərləndiririk. Önümüzdəki aylarda və illərdə qızınızın xüsusiyyətləri haqqında daha çox öyrənməyi səbirsizliklə gözləyirik.*

*Hörmətlə,
Müəllim*

Bu fəaliyyətlə nəyə nail olmaq istəyirik:

- ▶ Hər bir uşağın müsbət keyfiyyətlərini öyrənin. Bu, təhsildə inkişaf və iştirakda çətinlik çəkən uşaqların öyrədilməsi zamanı bir çox müəllimlərin məyusluğunu azaldacaq. Bu məyusluq bəzən hətta uşaqların verbal, emosional və fiziki zorakılığa məruz qalmasına gətirib çıxara bilər. Uşaq Hüquqları Konvensiyasına və Uşaqların müdafiəsinə dair qanunvericiliyə (bir çox ölkədə mövcud olan) baxmayaraq, bir çox məktəblər uşaqlara fiziki cəza tətbiq etməyə davam edirlər.
- ▶ Bacarığından aslı olmayaraq uşağa hörmət edin.
- ▶ Uşaqlara uğur qazanmağa kömək edin və əməklərinə dəyər verildiyini onlara hiss etdirin. Bu bütün uşaqların özünədəyər hissini və özünəinamını artıracaq və təlimdə onlara motivasiya olacaq.
- ▶ Uşaqları digərlərinə qarşı yaxşı əməllər etmələrinə, tərbiyəli və nizam-intizamlı olmalarına motivasiya edin.
- ▶ Məktəb və valideyn arasında ünsiyyəti təkmilləşdirin və bununla əməkdaşlıq və iştirak mühiti yaradın.

Müəssər Məktəb Mühiti – Universal Dizayn Prinsipləri

BMT-nin Əlillərin Hüquqları haqqında Konvensiyasına əsasən "universal dizayn" - adaptasiya və ya xüsusi dizayn zərurəti olmadan bütün insanlar üçün istifadəyə maksimum mümkün dərəcədə yararlı etmək üçün yaradılmış əşyaların, şəraitin, proqram və xidmətlərin dizaynı deməkdir. "Universal dizayn" zəruri hallarda əlillərin konkret qrupları üçün köməkçi qurğuları istisna etmir.¹²

Bizim ictimai binaların girişində üzləşdiyimiz ilk çətinlik pilləkənlərdir. Binaya daxil olmaq üçün biz bu pilləkənlərdən istifadə etməliyik. Xidmətlərdən istifadə etmək məqsədilə məktəbə və ya hər hansı bir ictimai binalara daxil olmaq üçün uşaq və böyüklərin üzləşdiyi birinci maneə adətən pilləkəndir. Bəzən iki və ya üç pilləkən olur, bəzən daha çox. Bəzi pilləkənlərin kənarlarında dəstək üçün əl tutmaq yeri var, lakin bir çoxunda yoxdur.

Bu səbəbdən bütün ictimai binalara daxil olmaq üçün alternativ yollar təmin olunmalıdır. Pandusların tikilməsi çox hallarda asan, nisbətən ucuz (ən azı 1 mərtəbəli binalarda) və xeyri çoxdur. Bu şəraiti təmin etmək üçün bütün məktəblərə və digər ictimai binalara panduslar əlavə edilməlidir. Yeni məktəb binaları planlaşdırılanda və layihələri hazırlananda onların hamı üçün eyni dərəcədə istifadə ediləcəyinə əmin olmalıyıq. Panduslar və piyadalar üçün xüsusi keçidlər tək uşaqlar, müəllimlər, əlilliyi olan valideynlər, hamilə qadınlar və yaşlılar üçün deyil, bütün istifadəçilər üçün tələb olunan alternativ yollar kimi təqdim edilərək layihədə əks olunmalıdır.

Məkan, işıqlandırma, materiallar və hətta rəng belə təhsilin keyfiyyətinə təsir edir. Məktəblər öz tələbələri və müəllimlərin ehtiyac və istəklərini nəzərə alaraq bina və sahələrin inşasında bu elementlərdən çox səmərəli istifadə edə bilər. Əfsuslar olsun ki, məktəblər adətən ictimaiyyətin istək və ehtiyaclarını nəzərə almadan layihələndirilib inşa edilirlər.

Ian Kaplan (2007)¹³

12. United Nations. (2006) Convention on the Rights of Persons with Disabilities - Article 2. New York: United Nations. URL: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> [11 Jan. 2008]

13. Kaplan, I. (2007) "Inclusive School Design: Lombok, Indonesia," in EENET Asia Newsletter No. 4, Jakarta, Indonesia: EENET Asia, pp. 18-19.

Buna görə də universal dizayn yalnız rahat giriş/keçid deyil, məktəbdə öyrənmək üçün əlverişli inklüziv mühitin yaradılması deməkdir. Beləliklə, universal dizayn prinsipləri əsasında inşa edilən məktəblər daha effektiv olacaqdır. Bu cür məktəblərdə uşaqlara tədris almağa, inkişaf və iştirak etməyə maneələr yox, yalnız imkanlar yaradılacaq.

Kambocanın Samlot Vilayətində yaşayan Seng Sokha beş yaşından iflicdir. O, heç vaxt düşünmə bilməzdi ki, haçansa məktəbə özünün getmək imkanı olacaq. Onun evi məktəbdən 3 km aralıdır və məktəb yollarının vəziyyəti çox pis idi. Bir gün o beynəlxalq təşkilatlardan iki əlil arabası aldı - birini evdə saxlayırdı, digərini isə məktəbdə. Əlil arabası Sokhaya azadlıq verdi. Onun kiçik bacısı və ya dostları onu əlil arabasında məktəbə aparmağa kömək edirdilər. Əvvəllər o, körpüsü olmayan bir çayı keçməyə və yağışlı mövsümdə sürüşmələr nəticəsində əmələ gələn palçıqlı yollar kimi çətinliklərlə üzləşməyə məcbur olurdu. İndi isə məktəbə gedişi asanlaşıb, çünki icma bu axından keçmək üçün sadə taxta körpü tikib və məktəbə gedən yol təmir olunub. Sınıf otaqlarına girişi genişləndirmək üçün pəndusların əlavə edilməsi ibtidai məktəbin şəraitini yaxşılaşdırıb. Pəndus ilə yanaşı yeni bir tualet də tikilib. Sokha artıq özünü daha əmin hiss edir və təhsilini orta məktəbdə davam edə biləcəyinə ümid edir. Hal-hazırda onun evinin yaxınlığında yeni orta məktəb tikilir və Təhsil Nazirliyinin yeni standartlarına əsasən bu məktəb hamıya müyəssər olacaqdır.¹⁴

7 Universal Dizayn Prinsipi

◆ Prinsip 1: Ədalətli istifadə

Universal Dizayn müxtəlif qabiliyyətli insanlar (həm əlilliyi olan, həm əlilliyi olmayan insanlar üçün) faydalı və məhsuldardır.

Bütün uşaqların məktəblərə və məktəb obyektlərinə bərabər çıxış imkanı sadə və nisbətən ucuz həllər ilə həyata keçirilə bilər.

14. Sophal, K. / Fox, S. (2006) "Physical Accessibility & Education," in EENET Asia Newsletter No. 4, Jakarta, Indonesia: EENET Asia, pp. 14-15.

20 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Təlimat:

- a. Bütün istifadəçilər üçün eyni istifadə vasitələri təmin edin: mümkün olduqda eyni; olmadıqda ekvivalent.
- b. İstifadəçilər arasında ayrı-seçkiliyə və damğalanmaya yol verməyin.
- c. Məxfilik, mühafizə və təhlükəsizliyi hamı üçün bərabər surətdə təmin edilməsi üçün şərait yaradın.
- d. Dizaynı hamı üçün uyğun edin.

Tacikistanda WASH (Su, Sanitariya və Sağlamlıq Təhsili) proqramına qatılan məktəblərdə əlilliyi olan uşaqlara ayaqyollarından istifadə edə bilmələrini təmin etmək üçün yenidən layihələndirmə işləri aparılır. Yeni layihələr məktəbdəki ayaqyollarını oğlan və qızlar üçün ayrı, geniş girişli və əlil uşaqların rahat istifadəsi kimi vacib amilləri nəzərə alaraq və az xərc fəlsəfəsinə əsaslanaraq hazırlanır.¹⁵

◆ Prinsip 2: Çevik istifadə

Dizayn geniş fərdi seçimləri və qabiliyyətləri əhatə edir.

Təlimat:

- a. İstifadə üsullarında seçimi təmin edin.
- b. Sağ və ya sol əli giriş və istifadəni təmin edin.
- c. İstifadəçinin dəqiqliyini və həssaslığını nəzərə alın.
- d. İstifadəçinin istifadə tempinə uyğunlaşın.

Lombokda (İndoneziya) yerləşən yeni məktəb binasında giriş pandusları, divar və qapılarda rəng kodları, mərtəbələrdə rəng nişanları və toxunma nümunələri inşa edilmişdir. Binanın layihəsi məktəbdəki müəllimlər tərəfindən işlənilib hazırlanmışdır və tikinti işlərinin məktəb binalarının inşası üzrə İndoneziya hökuməti tərəfindən müəyyən edilmiş spesifikasiyalara və büdcəyə uyğun olaraq həyata keçirilməsini təmin etmək üçün məktəb direktoru şəxsən özü tikinti işlərinin aparılmasına nəzarət etmişdir.¹⁶

15. UNICEF. (2008) "Guidelines for Universal and Energy Efficient Design," Dushanbe: UNICEF, p. 11.

16. Kaplan, I. (2007) "Inclusive School Design: Lombok, Indonesia" in EENET Asia Newsletter No. 4. Jakarta: EENET Asia, pp. 18-19..

◆ **Prinsip 3: Sadə və İntuitiv istifadə**

İstifadəçinin təcrübəsi, bilikləri, dil bacarıqları və ya cari konsentrasiya səviyyəsindən aslı olmadığına görə dizaynın istifadəsi asandır.

Təlimat:

- a. Gərəksiz mürəkkəbliyi aradan qaldırın.
- b. İstifadəçinin gözlənti və duyğularını nəzərə alın.
- c. Müxtəlif savad və dil bacarıqlarını genişləndirin.
- d. Məlumatı əhəmiyyətliliyi üzrə təşkil edin.

Əlil uşaqların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış ənənəvi dizaynların istifadəsi cəmiyyətdə olan bütün uşaqlar (hətta kiçik və ya heç bir təhsili olmayan) üçün istifadəyə uyğun olan binalar inşa etməyə kömək edir.

O.B. Manila (Filippin) şəhərində yerləşən Montessori məktəbində əl sənətləri və sağlamlıq üzrə təhsil "Bahay Kubo" ənənəvi Filippin kənd evində tədris olunur. Ənənəvi mühit bütün uşaqların xüsusilə də əlilliyi olan uşaq və gənclərin tədris və inkişafda üzləşdiyi maneələri azaldır. Uşaqlar ənənəvi (və tanış) bir mühitdə təhsil aldıkları üçün evdə yaşadıqları təcrübələri məktəbdə öyrəndikləri ilə asanlıqla əlaqələndirə bilirlər¹⁷.

◆ **Prinsip 4: Nəzərəçarpan məlumatlar**

İstifadəçinin mühit şəraitindən və ya hiss etmə qabiliyyətindən asılı olmadan dizayn istifadəçiyə tələb olunan məlumatı çox effektiv ötürür. Məktəb dərslərinin həm normal şrift, həm də Brayl əlifbası ilə çap olunması vacibdir. Çapın keyfiyyəti yaxşı olmalı və kontrast rənglər istifadə edilməlidir. Minimal şriftin ölçüsü 12 olmalıdır. Əgər kitablar xırda şriftlə çap olursa, zəif görən uşaqlar üçün böyük şriftlə çap olunmuş kitablar mövcud olmalıdır.

17. Soliven, P. (2008) "Helping People, Help Themselves" in EENET Asia Newsletter No. 5. Jakarta: EENET Asia, pp. 8-9.

22 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Təlimat:

- a. Əsas məlumatları təqdim etmək üçün müxtəlif üsullardan (şəkilli, şifahi, toxunma) istifadə edin.
- b. Əsas və əlavə məlumatlar arasında kifayət qədər kontrast təmin edin.
- c. Əsas məlumatların "oxunaqlılığını" maksimuma çatdırın (yəni söz və mətn bütün istifadəçilər üçün anlaşılın olsun).
- d. Təsvir edilə bilən yollarla elementləri ayırın (yəni təlimatlar və ya istiqamətləri verməyi asanlaşdırın).
- e. Hissiyat məhdudiyətləri olan insanlar tərəfindən istifadə edilən müxtəlif texnika və ya cihazları uyğunlaşdırın.

Mən Osaka şəhərində müəllimlərimin, valideynlərimin, yerli könüllülərin və dostlarımla dəstəyi ilə həyəcanverici bir uşaqlıq keçirdim. Həvəs, çeviklik və inam mənim müəllimlərimin xüsusiyyətlərini təsvir edə biləcək sözlərdir. Görmə əlilliyi olan uşağa dərs keçmək ilk təcrübələri olmağına baxmayaraq, məni sinfin bir üzvü etmək üçün müxtəlif üsullar tətbiq etdilər. Mənə uyğun ən effektiv təlimat vasitəsi Brayl olduğu üçün onlar o əlifbanı öyrənib sonra mənə öyrətdilər. Mənə hesab, təbiət elmləri və fiziki tərbiyə dərsləri üzrə köməkçi müəllim təyin etdilər. Hesab dərslərində köməkçi müəllim xüsusi vərəqələrdən istifadə edərək mənə taxta lövhənin üzərində rəqəm və qrafikləri izah edirdi. Xüsusi vərəqə lövhənin üzərinə qoyulurdu və qələm ilə xətlər çəkilirdi. Yerli təhsil idarəsi tərəfindən ayrılan maliyyə dəstəyi ilə yerli könüllülər Brayl əlifbası ilə kitab hazırladılar. Bu cür mühit mənə səmərəli təhsili təmin etdi¹⁸.

◆ Prinsip 5: Səhvə səbr ilə yanaşma

Dizayn təsadüfi və ya gözlənilməz hərəkətlərin təhlükəsini və mənfi nəticələrini minimuma endirir.

18. Fukuchi, K. (2008) "How Do We Learn Together? A Practice of Inclusion in Japan," in EENET Asia Newsletter No. 5. Jakarta, Indonesia: EENET Asia, pp. 22-23.

Təlimat:

- a. Təhlükə və səhvləri minimuma endirmək üçün vasitələr təşkil edin: ən çox istifadə olunan əşyaların müyəssərliyi ən yüksək olmalıdır; təhlükəli əşyalar isə aradan qaldırılır.
- b. Təhlükə və səhvlər üzrə xəbərdarlıq sistemi təmin edin.
- c. Qoruyucu tədbirlər təmin edin.
- d. Ehtiyat tələb edən tədbirlərdə şüursuz hərəkətlərdən çəkinin.

Məktəb bağçasında çiçəklər və kol bitkiləri dekorativ daşlar və plitələrlə bəzədilmişdir. Biz inklüziv təhsili tətbiq etməyə başlarkən başa düşdük ki, uşaqlar oynayarkən və ya idmanla məşğul olarkən ayaqları bu daş və plitələrə ilişə bilər və yıxılıb zədələyə bilərlər. Ona görə də biz daş və plitələri kənarlaşdırdıq, çünki bizə güllərdən daha çox uşaqların təhlükəsizliyi vacibdir¹⁹.

◆ Prinsip 6: Minimum fiziki səy

Dizayn minimal səy göstərməklə effektiv və rahat istifadə oluna bilər.

Təlimat:

- a. İstifadəçilərə bədənin neytral vəziyyətdə saxlamağa icazə verin.
- b. Məqsədyönlü işçi güvəsindən istifadə edin.
- c. Təkrarlanan hərəkətləri minimuma endirin.
- d. Dayanaqlı fiziki səyləri minimuma endirin.

¹⁹. Watterdal / Tahir, p. 2.

24 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Əlverişli sinif otaqlarının təmin edilməsi üzrə praktiki tövsiyələr:²⁰

- ▶ rahat açılan və sərt bağlanmayan (tədricən köhnə qapıların əvəz edilməsi) qapılar quraşdırılmalı.
- ▶ əlil arabalı şagirdlərin sinifə rahat daxil olması üçün kandarsız qapılar quraşdırılmalı
- ▶ əlil arabasının rahat keçməsi üçün qapılar kifayət qədər enli olmalı
- ▶ əlil arabalı şəxslər üçün quraşdırılan panduslar çox dik olmalı (ideal ölçü 1:12 nisbətində, hər 12 sm uzunluğa 1 sm hündürlük)
- ▶ dəhlizdə sinif qapılarının qarşısında döşəməyə yapışdırılmış ayaq markerləri quraşdırılmalı (qapılar açılarkən uşaqların və xüsusən görmə əlilliyi olan şagirdlərin zədələnməməsi üçün)
- ▶ elektrik açarları uşaqların boylarına uyğun quraşdırılmalı.
- ▶ elektrik mənbələri elektrik açarlarının yanında təxminən yazı masası ilə eyni səviyyədə quraşdırılmalıdır ki, görmə və motor/hərəkət məhdudluğu olan şagirdlər rahatlıqla onlardan istifadə edə bilsinlər
- ▶ hər bir elektrik mənbəyinin üzərində qoruyucu olmalıdır ki, uşaqlar barmaqları ilə ora toxunmasın və elektrikdən zədələnməsinlər
- ▶ rəng kontrastından istifadə edərək rahat və əlverişli mühit yaradılmalı
- ▶ səs-küy dərəcəsinin azaldılması üçün pərdə, divar tekstilərindən və digər səs udan materiallardan istifadə olunmalı
- ▶ görmə və əqli əlilliyi olan uşaqların rahat istiqamətlənməsi üçün siniflərdə müxtəlif rəng kodları müəyyən edilib istifadə olunmalıdır. Bu məktəbi şən bir məkana çevirəcək.
- ▶ görmə əlilliyi olan uşaqların istiqamətlənməsinə şərait yaratmaq üçün hər bir sinif qapısında Brayl əlifbası və ya digər müvafiq simvollarla işarə qoyulmalı

20. Watterdal / Tahir, pp. 4-5.

◆ **Prinsip 7: Uyğun ölçü və məkan**

İstifadəçinin bədən ölçüsündən, vəziyyətindən və hərəkətliliyindən asılı olmayaraq rahat və əlverişli hərəkət etmək üçün uyğun ölçü və məkan təmin edilməlidir.

Təlimat:

- Oturan və ayaq üstə olan istifadəçilər üçün rahat və dəqiq görmə diapozonu təmin edin.
- Oturan və ayaq üstə olan istifadəçilər üçün bütün komponentlərin rahatlığını təmin edin.
- Əşyalar əlverişli (əllə tutulması asan olan) ölçüdə hazırlayın.
- Əlavə vasitələr və şəxsi köməkdən istifadə üçün tələb olunan kifayət qədər sahə ilə təmin edin.

Siniflər, standart mebellərdən əlavə, əlilliyi olan uşaqlar üçün xüsusi hazırlanmış mebellərlə təchiz olunmalıdır. Bu çox baha başa gəlməyəcək. Müxtəlif bədən ölçülü şagirdlərin rahat oturub oxuyub yazması üçün oturmaq aşağıda göstərilən nümunələr əsasında yaradıla bilər²¹:

İbtidai sinif şagirdi üçün adi oturmaq

Mənbə: IDP Norvec

Ayaq üçün çıxarılıb taxılan altılıqla uyğunlaşdırılmış oturmaq

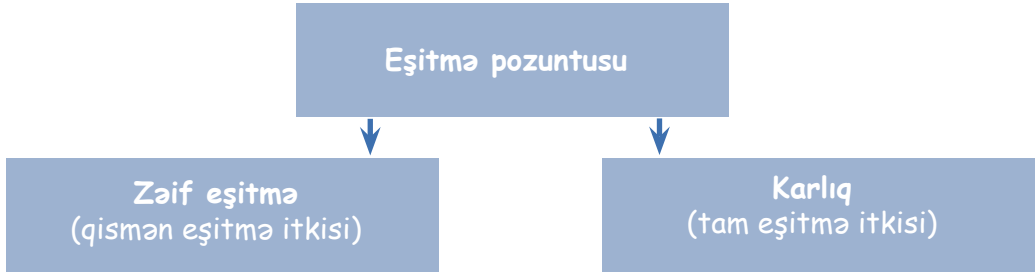
Ayaq üçün çıxarılıb taxılan altılıqla uyğunlaşdırılmış hündür oturmaq

21. These chairs were designed by a resource person from Braillo Norway in connection with their "Quality Improvement of Education for Children with Visual Impairment" programme in Indonesia (1998 to 2005).

Eşitmə pozuntusu

Eşitmə pozuntusu eşitmənin tam və qismən pozulmasını təsvir edən geniş bir termdir.

Eşitmə pozuntusunu erkən təyin etmək çətin ola bilər çünki hətta kar doğulan uşaqlar da səs çıxarır. Onların qığıltısı üz ifadələri və bədən hərəkətləri ilə adətən sinxron olur.²²

İnsanların əsas ünsiyyət vasitəsi verbal (dil) olduğu üçün eşitmə pozuntusu olan şəxslər ünsiyyət qurmağa çox çətinlik çəkirlər.

Hətta müəllim və valideyn olaraq yaddan çıxarıcı ki, ünsiyyətə bədən hərəkətləri, üz ifadəsi və səslər daxildir. Buna görə də bir valideyn, qəy-yum və müəllim olaraq bədən hərəkətləri, üz ifadəsi, səs və söz kimi ünsiyyət vasitələrindən istifadə etməyimiz vacibdir.

Birləşmiş krallıqda 3 yaşa çatmış hər min uşaqdan birinə tamamilə karlıq diaqnozu qoyulur. Amerika Birləşmiş Ştatlarında hər min uşaqdan biri tam kar, qalan mindən 2-3-ü isə qismən kar doğulur. Çox güman ki, bu rəqəmlər bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə keyfiyyətli səhiyyə xidmətlərinin əlçatmaz olmasına görə daha yüksək olacaq. Pakistanın bəzi bölgələrində 12 uşaqdan biri karlıqdan əziyyət çəkir (hesab edilir ki, bu yaxın qohumların nikahı ilə bağlı genetik defektlərlə bağlıdır).²³

22. Skjörten / Sletmo, p. 5.

23. Elahi, M.M.; Elahi, F.; Elahi, A.; and Elahi, S.B. (1998) "Paediatric Hearing Loss in Rural Pakistan," study conducted for the Department of Otolaryngology, McGill University Teaching Hospitals, Montreal.

Erkən və müvafiq müdaxilənin əhəmiyyəti

Eşitməsi zəif olan uşaqlar erkən vaxtda müəyyən olunmasalar və onlara lazımi kömək və əlavə dəstək xidmətləri verilməsə (xüsusi təhsil ehtiyacları) bu xidmətlər ya məktəb illərində, ya da daha sonra təklif edilməlidir.

Biz eşitmə əlilliyi olan uşaqların eşitmə problemlərini nəzərə alıb onlarla davranışımızı dəyişməyə və onlara uyğun tədrisi təmin etməyə, hətta eşitməsi zəif olan uşaqlar belə sinifdəki danışq və müzakirələrin bir çox hissəsindən məhrum ola bilərlər.

Eşitmə əlilliyi olan bir çox uşaqlara uyğun olmayan şəkildə "davranış problemləri olan uşaq" və ya "öyrənmə çətinliyi olan uşaq" damğaları vurulur.

Yadda saxlamaq vacibdir ki, tam kar olan uşaqlar üçün erkən təlimçilərin işarə dili və fərdi məşğələləri olmayana qədər dil inkişafı (hətta işarə dili) çətinidir.

Ünsiyyət üsulları və vasitələri

Eşitmə pozuntusu olan insanlar şifahi və ya əl ilə ünsiyyət vasitələrindən və yaxud onların kombinasiyasından istifadə edirlər. Şifahi ünsiyyət (nitq ünsiyyəti) özündə dodaqdan oxu və az miqdarda eşitmədən ibarətdir. Əl ilə ünsiyyət isə işarə və barmaq dilindən ibarətdir. Ümumi ünsiyyət şifahi və əl ilə ünsiyyətin ümumi kombinasiyasıdır.

İşarə (jest) dili və daktil (əl ilə ünsiyyət)

İşarə dili bir çox tam kar və həmçinin zəif və ciddi eşitmə pozuntusu olan uşaqlar üçün ilk dildir. Biz tez-tez unuduruq ki, hərəkət bir çox uşaqlar üçün ilk ünsiyyət vasitəsidir.

Hər bir dilin öz işarə dili olmalıdır, həmçinin dillər daxilində işarə dillərinin dialektləri var (illustrasiyalı nümunəyə baxın: İndoneziya "Cakarta dialekti").

28 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

İşarə dillərinin qrammatikası və cümlə strukturu öz fenoloji, morfoloji, sintaktik və praktiki danışıqdan olduqca fərqlidir. Amerika işarə dilindən nümunə:

- ◆ Amerika işarə dilinin (AİD) öz qrammatikasının danışıq Amerika İngilis dilindən fərqli qrammatika sistemi var. Ümumiyyətlə, AİD cümlələri <mövzu>, 'şərh' (və ya "predikat") quruluşuna əməl edir. Keçmiş və gələcək hadisələri müzakirə edərkən biz cümlənin qalan hissəsinə qədər vaxt cərgivəsini yaratmağa meyilliyik. Bu, bizə "vaxt", "mövzu" və "şərh" strukturunu verir. Məsələn, cümlə: Mən keçən həftə velosipedimi yudum (Amerika danışıq dilində), Amerika işarə dilində "Keçmiş həftə" "mən" " yudum velosipedimi" kimi olur²⁴.

İşarə dilinin qrammatikası və cümlə strukturu bizim danışıq və yazılı dilimizdən həddindən artıq çox fərqli olduğuna görə tam və qismən kar olan uşaqlar (ünsiyyət üçün işarə dilindən asılı olan uşaqlar) üçün oxumağı və yazmağı öyrənmək o qədər də asan olmayacaq .

Daktil (əl ilə ünsiyyət)

İngilis əlifbasının bütün hərfləri bir və ya iki əldən istifadə etməklə hecalana bilər. "daktil əlifbası" və ya "daktil (əl ilə ünsiyyət)" bir simvolla ifadə olunan ada sahib olmayan insan və ya yer adlarını yazmaq üçün istifadə olunur. Daktil əlifbasında həm birəlli, həm də ikiəlli göstərilən hərflər var. Bu hərflərin əvəzinə işarələrdən istifadə edən dillərdən fərqlənir. Məsələn, Yapon İşarə Dilində (YİD) əl ilə işarə normal danışıqda az istifadə olunur. Şəxs və yer adları üçün standartlaşdırılmış "Kanji" işarələrindən istifadə olunur. Bu, işarə dili istifadəçiləri üçün öz adlarını işarələr vasitəsilə Çin ieroqlifləri ilə ifadə etməyə imkan verir²⁵.

24. American Sign Language University. (2008) "American Sign Language: Grammar" page on URL: <http://www.lifepoint.com/asl101/pages-layout/grammar.htm> [5 Jan. 2008].

25. Nakamura, K. (2002) "About Japanese Sign Language" page on URL: <http://www.deaflibrary.org/jsl.html> [8 Apr. 2008].

Bir əlli daktil əlifbası (İngilis Əlifbası)^{26, 27}

Mənbə: IDP Norvec

26. Indonesian Ministry of National Education. (2000) "Sistem Isyarat Bahas Indonesia (Indonesian Sign Language)". Jakarta: Departmen Pendidikan Nasional (Ministry of National Education), p. xxi.

27. Authors Comment: The English fingerspelling alphabet has been adopted by the Indonesian National Ministry of Education and is now part of the national Indonesian Sign Language.

İki əlli daktil əlifbası (İngilis Əlifbası)²⁸

Mənbə: IDP Norvec

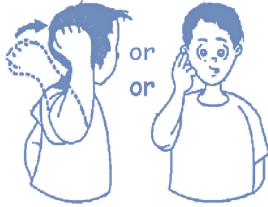
28. Waterfall Rainbows. (2008) "Fingerspelling" page on URL: <http://www.british-sign.co.uk/fingerspelling.php> [14 Apr 2008].

İşarə dili - Bir neçə nümunə²⁹ 30

© 2006, www.Lifeprint.com

Sağ əlinizin baş barmağını çənəyə yerləşdirərək "ana" üçün işarə et. Əliniz "beş işarəsi formasında" açıq olmalıdır". (Amerika İşarə Dili)

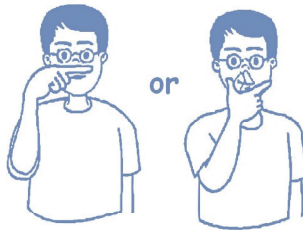
© Matahariku

İndoneziya, Bohasanın "Joqyakarta dialekt"-də ana sözü iki işarə ilə göstərilir. Birincisi yumruq şəkilində əl başın arxasına, ikincisi isə iki barmağını sağ yanaq (qulağa) tərəfə yerləşdirməklə edilir.

© 2006, www.Lifeprint.com

Sağ əlinizin baş barmağını alnınıza qoyaraq "ata" üçün işarə edin. Əliniz açıq olmalıdır. Bəzi insanlar ana və ata işarələrini göstərərəkən barmaqlarını tərpedirlər, ancaq sizə bu lazım deyil. (Amerika İşarə dili).

© Matahariku

"Joqyakarta işarə dili"ndə Bahasa Indoneziya iki "ata" işarəsi var. Birincisi sağ işarə barmağınızı burnunuzun altında horizontal yerləşdirməkdir. İkincisi, baş barmağının və göstərici barmağının burundan ağızının hər tərəfinə aşağıya doğru hərəkət etməsi/yayılması yolu ilə aparılır. Hər iki işarə biğa istinad edir.

29. American Sign Language University. (2008) "American Sign Language: Grammar" page on URL: <http://www.lifeprint.com/asl101/pages-signs/m/momdad.htm> [5 Jan. 2008].

30. Matahariku. (2004) "Joqyakarta Sign Language - 2nd Edition". Joqyakarta: Matarariku, p. 61.

32 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Nitq (Şifahi Ünsiyyət)

Nitq bir çox zəif, yüngül, yüngül/ağır eşitməsi olan uşaqlar tərəfindən 1-ci və ağır eşitmə qabiliyyəti olan uşaqlar tərəfindən 2-ci ana dili kimi istifadə olunur (əgər varsa). Eşitmə qüsurlu uşaqlara danışmağı öyrənmək məcbur edilməməlidir. Bir çox məktəblərdə eşitmə qüsurlu uşaqlar danışmağı (və oxumağı) öyrənmək üçün uzun saatlar sərf etdikləri üçün digər fənlərə az diqqət yetirirlər. Bu, uşaqlar təhsil, inkişaf və iştirakda maneələri aradan qaldırmayacaq, əksinə yaradacaq. Ona görə artıq bu yanaşma yararlı qəbul edilə bilməz. Biz yadda saxlamalıyıq ki, eşitmə pozuntusu olan uşaq heç vaxt aydın danışa bilməyəcək. Çünki o, digər insanların söylədikləri sözləri eşidə və təqlid edə bilməz.

Dodaqdan oxu

Dodaqdan oxu "sözün səsini görmək", dodaq və dilin hərəkətlərini görmək deməkdir. Üz ifadələri və bədən dili dodaqdan oxuyucu üçün ipuculardır. Bir uşağa, xüsusilə də eşitməmiş bir adama dodaq oxumasını öyrənmək çətinidir. Əgər uşağın eşitmə qabiliyyəti varsa və o, işarə və sözlərdən istifadə edərsə, bu ona dodaq oxumasını öyrənməyə kömək edəcək. Bir çox sözlər düzgün eşidilməyəcək və işarələr və dodaqdan oxuma uşağa nə deyildiyini anlamağa kömək edəcək.

Səs və eşitmə itkisi

Səsin həcmi səsin yüksəkliyi və ya intensivliyi (desibellər, dB) və tezliyi və ya ucalığı ilə ölçülür (Hertz, Hz adlı vahidlərlə ölçülür). Eşitmə pozuntusu bir ya da hər iki qulaqda ola bilər. Eşitmə pozuntusu əsasən insanın nitqlə bağlı intensivliyi və ya tezliyi necə yaxşı eşitməsindən asılı olaraq zəif, yüngül/ağır və ya dərin xarakterizə edilir. 90 desibeldən (dB) çox olan eşitmə itkisi olan uşaqlar və böyüklər əsasən kar hesab olunurlar.

Eşitmə itkisi dərəcəsi və potensial təsirlər³¹

Eşitmə qabiliyyətinin potensial təsiri zərərin dərəcəsi də daxil olmaqla bir çox amillərdən (aşağıya bax), həm də erkən diaqnoz və inkişaf, erkən müdaxilə xidmətləri, valideyn və müəllimlərin iştirakı, həm də eşitmə itkisinin nə zaman meydana gəldiyi, həmçinin onun əvvəlcədən və ya sonra təməl ünsiyyətdən sonra olması və dilin artıq inkişaf etməsindən asılıdır.

Koxlear implantlar

Koxlear implantları gələcəkdə eşitmə pozuntusu olan uşaqların təhsilinə kömək edəcək. Bu artıq dünyanın bir çox ölkələrində, inkişaf edən ölkələr daxil olmaqla tətbiq olunur. Keçmişdə koxlear implantlar bahalı idi. Lakin ilk "yerli" koxlear implantı 2005-ci ildə Hindistanda tətbiq olunduğundan, gözlənilir ki, dünyada eşitmə pozuntusu olan bir çox insanın bu yeni innovativ texnologiyanı əldə etməyə imkanları olacaq.

Koxlear implant tam kar, yaxud səsi pis eşidən insanlar üçün istifadə olunan cərrahi implant olunmuş cihazdır. Nəticədə, əvvəl heç vaxt eşidə bilməyən uşaqlar səsi eşidəcəklər. Bu uşaqlara loqoped və konsultasiya lazım olacaq. Bir çox uşaqlara (və böyüklərə) bəzi səslərin bezdirici və narahatedici ola bildiyinə görə səsə öyrəşmək üçün bir neçə ay və il lazım ola bilər.

1985-ci ildə sınaqdan keçirilməsi üçün ilk dəfə təsdiq olunduğundan, koxlear implant əsas maraqlı tərəflər arasında, xüsusilə də "karlar cəmiyyəti" daxilində mübahisələr yaradıb. Koxlear implant karlar mədəniyyətinə ciddi təhlükə yaradırmı? Koxlear implantlı insanlar eşitmə dünyasının üzvləri kimi effektiv fəaliyyət göstərə bilərlərmə? Nəticələr cərrahiyyə və terapiya xərclərini əsaslandırırırmı? Mübahisələrə baxmayaraq, dünyada təxminən 8000 uşağın koxlear implantı var³² və bu rəqəmlər həmçinin inkişafda olan ölkələrdə belə artır.

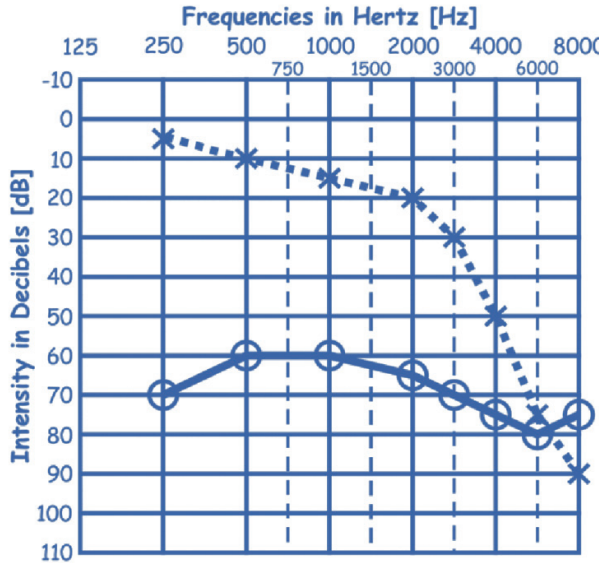
31. Hands & Voices. (2005) "Description of Degree of Hearing Loss Versus Potential Effects" page on URL http://www.handsandvoices.org/resources/coGuide/05_Lossvseffct.htm [11 Jan. 2008].

32. Public Broadcasting Services. (2008) "Cochlear Implants" page on URL <http://www.pbs.org/wnet/soundandfury/cochlear/index.html> [9 Jan. 2008].

34 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Eşitmə itkisinin təsiri müxtəlif tezliklərdə (Hz) səsləri eşitmək üçün lazım olan intensivlikdən (dB) asılıdır. Bəzi eşitmə qüsuru olan uşaqlara səsləri müxtəlif tezliklərdə (ucalıq) eşitmək üçün həmin intensivlik lazım olacaq. Aşağı və yüksək səsləri eşitmək çətin ola bilər. Eşitmə pozuntusuna malik olan digər uşaqlar heç bir problem (normal eşitmə) olmadan aşağı səviyyəli səsləri eşidə bilərlər, amma yüksək səsləri eşitmələri mümkün deyil (ciddi eşitmə itkisi). Danışmaq üçün ən vacib ucalıqlar 500-3000 Hz-dir. Buna baxmayaraq, bu fərqli fonemlər (sözləri yaradan kiçik səslər) müxtəlif dillərdə müxtəlif tezliklərə (ucalıqlara) malik olduğundan, bir dildən digərinə fərqli ola bilər.

Eşitmə testinin nəticələri bir audioqramda qeyd olunur (aşağıya bax). Audioqramdakı şaquli xətlər ucılığı və ya tezliyi nümayiş edir. Üfüqi xətlər yüksək səs və ya intensivliyi nümayiş edir.

Mənbə: IDP Norvec

Soldaki audioqramda sol qulağında yüksək tezlikli səslərin itirilməsinə (X) və sağ qulağında qismən itirilmədən tam itirilməyə (O) meyilli olan normal eşitmə qabiliyyətli şəxsin göstəriciləri əks etdirilir. X sol qulağın-eşitmə dərəcəsini, O isə sağ qulağın eşitmə dərəcəsini göstərir.

- ♦ **Aşağı səviyyəli səs 16-35 dB (desibel)** - uşağın səsə və ya zəif nitqlə problemi ola bilər. Əgər uşaq səs-küylü mühitdədirsə və ya səs mənbəyi ondan bir metrlik məsafədədirsə, nitq siqnallarının 10%-ni itirə bilər. Uşaq həm ünsiyyətdə olarkən, həm də ümumi təhsil müəssisində təhsil alarkən müəyyən çətinliklərlə qarşılaşa bilər. Eşitmə aparatına və düzgün müayinəyə ehtiyac ola bilər.
- ♦ **Orta səviyyəli səs 36-50 dB** - uşaq bir-iki metr məsafədə danışq dilini anlayacaq. Gücləndirici (eşitmə aparatı) uşağa bütün səsləri eşitməyə və ayırd etməyə imkan yaradacaq. Eşitmə aparatı olmadan danışq siqnallarının 50-100 %-i itirilə bilər.
- ♦ **Orta ağır səviyyəli 51-70 dB** - danışq səsi gücləndirilmədən aydın və yüksək səslə olmalıdır. 55 dB səsin itirilməsi danışq siqnallarının 100% itirilməsi deməkdir. Uşaq sinifdə (xüsusilə böyük qrupda), meydançalarda, digər insanlarla ünsiyyətdə çətinlik çəkə bilər. Əlavə müdaxilə və gücləndirmə (amplifikasiya) olmadan, uşağın danışq dili və anlamaq qabiliyyəti inkişaf etməyəcək.
- ♦ **Ağır səviyyə 71-90 dB** - eşitmə itkisi uşaqda nitqin inkişafına qədər baş veribsə, danışq dili inkişaf etməyə bilər və ya erkən müdaxilə olmasa, ciddi çatışmazlığa gətirib çıxarar. Optimal səs gücləndiricisi (eşitmə aparatı) ilə uşaq bütün nitq və ətraf mühit səslərini ayırd etməlidir. Səs gücləndiricisi (eşitmə aparatı) olmadan uşaq qulağından təqribən 30 sm məsafədə yüksək səsləri eşidir və çox güman ki, ünsiyyət qurmaq üçün yalnız görməyə, işarə dilinə və dodaqdan oxudan istifadə edəcək.
- ♦ **Ciddi səviyyəli 91 dB və yuxarı** - uşaq danışq tonundan çox titrəməyə diqqət verir. Bir çox uşaq ünsiyyət və öyrənmək üçün eşitmədən daha çox görməyə etimad edirlər. Müstəsna hallarda işarə dilindən (dodaqdan oxu ilə birlikdə) istifadə edirlər. Nitq və danışq dəyişiklik və müdaxilə olmadan özbaşına inkişaf etməyəcək. Nitqi anlama qabiliyyəti azalır və səs tonunun keyfiyyəti həqiqətə uyğun gəlmir. Səsgücləndirici aparatdan istifadə edərək qalın səs artırmaq olar. Ciddi eşitmə itkisinə məruz qalmış bəzi uşaqlara koxlear implantların istifadəsi kömək edə bilər, hərçənd ki, karlar cəmiyyətində koxlear implantın istifadəsi mübahisəlidir.

36 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

- ♦ **Birtərəfli və ya bir qulaqda eşitmə itkisi** - Uşaq nitq və danışıq pozuntusu riski ilə və öyrənmək üçün digər maneələrlə qarşılaşa bilər. Birtərəfli eşitmə itkisi olan uşaqlar zəif tərəfləri ilə ünsiyyət qurarkən və çox fonlu səs olarkən danışığı ayırd edə bəlmirlər. Bəzi uşaqlar təhsil, inkişaf və iştirakda az saylı maneələrlə, digərləri isə çoxsaylı maneələrlə üzləşirlər. Bir uşağın digərindən daha çox əziyyət çəkməsi haqqında az məlumat var.³³ Əgər bir qulaq tam eşitmirsə, bu bir tərəfli karlıq hesab edilir.

Təhsil, inkişaf və iştirakda eşitmə ilə bağlı maneələrin aradan qaldırılması

Eşitmənin tam və ya qismən itirilməsi bir şəxsin təhsil almaq üçün intellektual səviyyəsinə təsir göstərmir. Buna baxmayaraq eşitmə pozuntusu olan və ya kar uşaqlara inküziv mühitdə adekvat təhsil almaq üçün xüsusi tədris xidmətləri tələb olunur³⁴. Bu cür xidmətlərə aiddir:

- ♦ Erkən müdaxilə
- ♦ İşarə dilinin tədrisi
- ♦ Mütəxəssislər tərəfindən nitq, dil və səsin öyrədilməsi
- ♦ Gücləndiricilər (ampfikasiya) - o cümlədən eşitmə cihazları
- ♦ Öz ana dili kimi işarə dilindən istifadə edən şagirdlər üçün tərcüməçi xidmətlərinin təşkili
- ♦ Dodaqdan rahat oxumaq üçün sinifdə əlverişli yerləşmə
- ♦ Altyazılı film, video və DVD-lər
- ♦ Müəllim, valideyin və sinif yoldaşları üçün alternativ ünsiyyət üsulları (işarə dili) üzrə təlimatların verilməsi.

33. A research team from the University of Colorado Boulder is currently collecting information about the development of children with unilateral hearing loss.

34. National Dissemination Center for Children with Disabilities. (2004) "Disability Fact Sheet — No. 3" page on Washington: National Dissemination Center for Children with Disabilities URL: <http://www.nichcy.org/pubs/factshe/fs3.pdf> [4 Jan. 2008].

- ◆ Ardıcıl və düşünülmüş vizual ünsiyyət üsullarının (işarə dili, daktil əlifbası və işarə-dodaq dili), eşitmə gücləndiricilərinin və səs/nitq tədrisinin istifadəsi
- ◆ Təlimat və məsləhət - bir çox eşitmə pozuntusu olan uşaqların özləri kimi əlilliyi olan və ya onların işarə dilini başa düşə bilən dostları olmasa, özlərini ictimaiyyətdən təcrid olunmuş hiss edirlər.

Eşitmə pozuntusu olan uşaqların tədrisi üzrə praktiki tövsiyələr ^{35,36}

- ◆ Siniflərdə uşaqların U şəkilində oturmalarını təşkil edin. Bu cür oturmaqla uşaqlar bir birini görə bilər və eşitmə qüsurlu şagirdlər bir-biri ilə işarə dilində, dodaqdan oxuyaraq və mimika ilə ünsiyyət qura bilər və sinifdə aktiv müzakirələrdə iştirak edə bilərlər.
- ◆ Qrup şəraitində eşitmə pozuntusu olan şagirdlər üçün o qədər də asan olmadığına görə üz-üzə təlimat vermək üçün vaxt ayırın.
- ◆ Eşitmə pozuntusu olan uşaqlarla danışarkən onların üzünə baxın.
- ◆ Tələsmədən və aydın danışın, yüksək səslə danışmayın.
- ◆ Qısa, sadə və aydın cümlələrdən istifadə edin.
- ◆ Formal işarə dilindən istifadə edə bilmirsinizsə "təbii" işarələrdən istifadə edin (məsələn yorğun, yuxulu, yemək və içmək üçün).
- ◆ Uşaqdan nə anladığını təkrar etməyini (əgər danışa bilirsə) xahiş edin.
- ◆ Sinifdə keçdiyiniz yeni sözləri yazın və hər dərsin sonunda uşağa verin.
- ◆ Ünsiyyət dili üçün işarə dilinə (manual ünsiyyət) üstünlük verilsə də mümkün olan dərəcədə uşağın qalan eşitmə potensialından istifadə edilməsi üçün surdoloqla (mövcuddursa) bərabər tədrisi həyata keçirin.

35. German Association of the Deaf. (2008) "Was ist Gehörlos? - Tipps für die Verständigung" (What is Hearing Impairment? Practical Ideas for Communication) page on URL http://www.gehoerlosen-bund.de/gebaerdensprache/gl_tipps.htm [5 Jan. 2008].

36. Sletmo, E. (2004) Teaching Children with Hearing Impairment in Inclusive Settings. Jakarta: University of Oslo and Braillo Norway, p. 7.

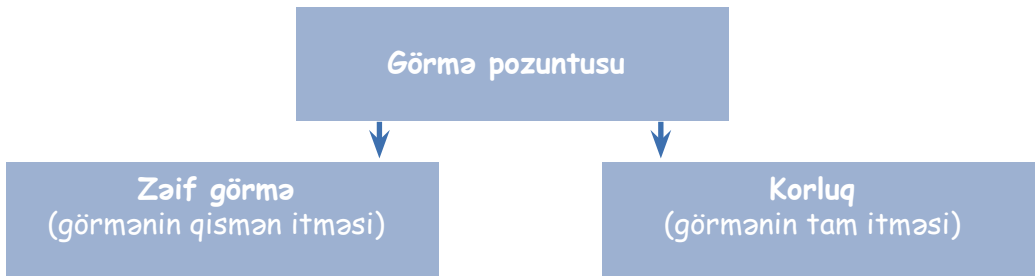
38 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

- ◆ Bir çox mənbədən səslərin gəlməsi məhdud eşitməsi olan uşaq üçün daha çətin olduğuna görə lazımsız səsləri azaldın. Eşitmə cihazından (amplifikator) istifadə edən uşaqlar üçün də bu çox vacibdir.
- ◆ Məktəbdəki bəzi sinif otaqları digərlərindən daha səs-küylü olsa (maşın yolları, qatarlar, hava limanları və ya fabriklərdən qələn səs-küy), eşitmə (həmçinin görmə) pozuntusu olan uşaqların olduğu sinif daha sakit siniflə əvəz edilməlidir.
- ◆ Eşitmə (həmçinin görmə) pozuntusu olan uşaqlar üçün sinifdə baş verənləri rahat anlamaq çətindir və buna görə də onlara yetərincə vaxt verin.
- ◆ Ünsiyyət üçün işarə dilindən istifadə edən uşaqların yazılarını qiymətləndirərkən qrammatikadan daha çox məzmunla diqqət yetirin.
- ◆ İşarə dilinin qrammatikası yazı dilinin qrammatikasından fərqlidir və yadda saxlamaq lazımdır ki, uşaqlar "ikinci" dildə yazırlar.
- ◆ Üz tükləri - müəllimlərin üzündəki biğ və saqqal eşitmə pozuntusu olan uşaqlara dodaq dili və üz mimikalarını anlamağa çətinlik yarada bilər.
- ◆ Üz örtüyü - göz, qaş, burun, ağız və yanaqları qapadan örtüklər (müəllimlər və sinif yoldaşları tərəfindən geyilən) eşitmə pozuntusu olan uşaqlara dodaq dili və üz mimikaları anlamağa çətinlik yarada bilər.
- ◆ Bir çox eşitmə pozuntusu olan uşaqlar (tam kar) eşitməsi olan valideynlərin övladları olur. Buna görə də məktəb valideynlərə karlığın fəsadları haqqında təlimatlar verməyə cəhd göstərməlidir.
- ◆ Eşitmə pozuntusu olan uşağa digərlərindən daha çox vaxt tələb olunur. Onlar yazı və oxu dilini "ikinci" dil kimi öyrənməlidir - birinci dillərindən fərqli bir dil kimi.
- ◆ Eşitmə pozuntusu olan uşağa müəllimin dərstdə verdiyi bir çox məlumatı və digər uşaqların danışığını eşidə bilmədiyinə görə öyrənmək üçün digərlərindən daha çox vaxt tələb olunur.

Görmə pozuntusu

Görmə pozuntusu - görmənin tam və ya qismən itməsini təsvir edən geniş termindir.

Görmə pozuntusu olan uşaqların ən çox üzləşdikləri çətinliklər hərəkət etmək (sərbəst hərəkət), qeyri verbal ünsiyyəti (üz ifadəsi və bədən dili) anlayıb istifadə etmək və yazmaqdır (çünki yoldaşlarının çoxu oxu və yazmanı bilir).

Görmənin itirilməsinin nəticələri bir sıra faktorlardan, o cümlədən görmənin itmə dərəcəsindən (korluq və zəif görmə), erkən aşkar edilməsindən (görmənin itməsi baş verdiyi zaman), erkən müdaxilə xidmətindən (uşaq nə zamandan dəstək almağa başlayıb), valideynlərin və müəllimlərin iştirakından, həmçinin görmə itkisi nə vaxt baş verdiyindən (ünsiyyət bacarığının formalaşmasından əvvəl və ya sonra, yaxud dilin inkişafından və vizual tanımadan) aslıdır.

Anlamaq vacibdir ki, anadan kor (zəif görən) doğulmuş və ya görməni erkən yaşlarında itirən uşaqların ehtiyacları fərqlidir və onlar daha sonradan tam və qismən görməni itirən uşaqlara nisbətən fərqli maneələrlə üzləşirlər.

Korluğun əsas problemi görmənin itirilməsi deyil. Əsl problem mövcud olan kifayət qədər anlamama və informasiya çatışmazlığıdır.

40 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Əgər görmə pozuntusu olan insan düzgün təlimatlandırılıbsa və istiqamətləndirilibsə korluq yalnız fiziki pozuntu kimi qəbul ediləcək.³⁷

Korluq: kor və ya görməsi çox zəif olan şəxslər. Görmə pozuntusu olan şəxslərin 18%-i kordur, qalan 82%-i isə işığı və qaranlığı seçir.³⁸

Zəif görmə: adi optik cihazlar (eynək və ya kontakt linzalar) vasitəsilə aradan qaldırılmayan qismən görmə "zəif görmə" kimi tanınan görmə pozuntusuna səbəb olur. Zəif görməsi olan insanın dəqiq görməsi olmur, ətrafı rahat görə bilmir, rənglər kontrastını hiss edə bilmir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı 6/18 nisbətində görməni zəif görmə, 3/60 nisbətini isə yaxşı görmə kimi təsnif edir.

Görmə pozuntusunun səbəbləri ^{39, 40, 41, 42}

- ◆ **Albinizm** - albinos şəxslər anadangəlmə göz, dəri və saçlarına rəng verən piqmentin olmamasından əziyyət çəkirlər. Bu o deməkdir ki, onların avazımış dəriləri və çox açıq saçları olur (onlar etnik qrupuna xas olmasa belə). Albinizm görməyə çox təsir edir.
- ◆ **Katarakt** - işığın keçməsinə mane olan göz billurunun bulanmasıdır. Kataraktın yaşlı insanlara daha çox xas olmasına baxmayaraq bir çox uşaq kataraktla doğula bilər və yaxud müəyyən zədə, iltihabi proses və ya xəstəlik nəticəsində qazana bilər. Uşaq kataraktı dünyanın bir çox ölkələrində yayılıb. Bəzi hallarda uşaq kataraktı genetik - irsi ötürülür. Bu baş verəndə uşağın gözləri digərlərinin gözündən kiçik olur. Hamiləlik zamanı infeksiya da katarakta səbəb ola bilər.

37. National Federation of the Blind. (2007) "NFB Homepage" on URL <http://www.nfb.org/nfb/Default.asp> [12 Dec. 2008].

38. BBC. (2007) "What is the Definition of Blindness" page on URL: <http://www.bbc.co.uk/health/conditions/blindness1.shtml>. [10 Oct. 2008].

39. World Health Organization. (2008) "Priority Eye Diseases" page on URL <http://www.who.int/blindness/causes/priority/en/index.html> [11 Jan. 2008].

40. Lighthouse International. (2008) "Eye Disorders" page on URL <http://www.lighthouse.org/medical/eye-disorders> [05 Jan. 2008].

41. Royal National Institute for the Blind. (2008) "Eye Conditions" page on URL http://www.sortit.org.uk/eyecond_astigmatism.htm [11 Jan. 2008].

42. All About Vision. (2007) "Retinitis Pigmentosa" page on URL <http://www.allaboutvision.com/conditions/retinapigment.htm> [04 Aug. 2008].

- ♦ **Diabet xəstəliyi ilə əlaqədar** göz xəstəlikləri bir çox ölkələrdə görmənin pozulmasının əsas səbəbidir. Diabet retinopatiya, qlaukoma və katarakt (diabetlə bağlı əsas görmə pozuntusu) kimi göz xəstəliklərini yarada bilər.
- ♦ **Qlaukoma** - gözün həssas bölgəsindən məlumatları birbaşa beynə ötürən (tor qişa) yüksək gözdaxili təzyiq nəticəsində göz sinirinin zədələnməsidir. Bu xəstəlik nəticəsində xəstənin görmə sahəsi tədricən daralır. Gözün normal fəaliyyət göstərməsi üçün müəyyən təzyiqi olmalıdır. Göz təzyiqi yüksək olan uşaqlarda gur işıqdan və yaxud günəş işığından narahatlıq yarana bilər və gözləri digərlərindən böyük ola bilər. Bu cür uşaqlarda çəpgözlük (gözlərin fərqli tərəfə baxması), "təmbəl" gözlük (bir gözü digərindən zəif) və gözün sulanması müşahidə olunur.
- ♦ **Onkoserkoz və ya "çay korluğu"** bir çox sahilətrafı ərazilərdə yaşayan milçəklər vasitəsi ilə ötürülür. Gözdəki zədələrə gözün bütün daxili toxumalarında rast gəlinir, gözdə iltihablaşma, qanaxma və digər ağırlaşmalara səbəb olur və nəticə etibarlı ilə korluğa gətirib çıxarır. Zərərçəkənlərin 99%-i Afrikada, qalan 1%-i Yəmən, Meksika, Qvatemala, Ekvador, Kolumbiya, Venesuela və Braziliyada yaşayır.
- ♦ **Refraksiya pozuntuları astigmatizm olan və olmayan miyopiya** (yaxındagörmənin zəifliyi) və hiperopiyayı (uzaqdangörmənin zəifliyi) ehtiva edir.
- ♦ **Piqmentli retinit (PR)** - torlu qişanın irsi xəstəliyidir. Bu xəstəliyin ilkin əlaməti erkən yaşlarda hər iki göz zədələnmərkən aşkar olunur. Gecə görməsi zəifləyər, görmə dairəsi darala bilər. Daha gec stadiyalarda kiçik həcmli görmə dairəsi və periferik zəif görmə qalır. PR xəstəliyi qohum evliliyi adət olan mədəniyyət və ölkələrdə daha çox müşahidə olunur.
- ♦ **Traxoma** xəstə gözün seliyi (dəsmal, burun yaylığı, barmaq və s.) ilə təmasdan və milçəklərdə olan mikroorqanizmlər vasitəsi ilə yoluxur. Yoluxma bir neçə il təkrarlanırsa, göz qapağı elə zədələnə bilər ki, o tərsinə çevrilə bilər və kipriklər göz almasına bəzən göz bəbəyini daha ağır zədələyə bilər və nəticədə korluğa gətirib çıxarar.

42 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Əvvəlki səhifələrdəki simvolların ölçüsü demək olar ki, dəqiqdir və əgər sinfinizdəki hansısa şagirdin zəif görməsindən şübhələnilirsinizsə onların görməsini o simvollarından istifadə edərək yoxlaya bilərsiniz.

Bu test şəxsin qalıq və funksional görməsini təyin edən bir çox testlərdən biridir. Görmə dairəsində yoxlanılmalıdır, çünki qalıq görmə dərəcəsi görmə sahəsinə görə müəyyən edilir.

1992-ci ildə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı vizual funksionallığın pozulması kimi zəif görmə haqqında alternativ olaraq işçi tərif verdi. Tərifə görə zəif görmə o zaman olur ki, görmə dəqiqliyi işıq qavrayışı 6/18 nisbətindədir yaxud görmə sahəsi 10 dərəcədən azdır, lakin bununla belə bu görmə səviyyəsi ilə fəaliyyətin planlaşdırılması və icrası mümkündür.

Brayl korlar və zəif görənlər (yalnız adaptə olunmuş çapı oxuya və optik cihazlardan oxumaq üçün istifadə edə bilməyən şəxslər üçün) əsas oxu və yazma vasitəsidir. Brayl altı dəlikli çərçivədə 1-dən 6-dək dəliyin kombinasiyasına əsaslanan daktıl əlifbadır. Asiya ölkələrində yalnız Latin əlifbası ilə deyil (aşağıda göstərilən kimi), Çin, Yapon və Koreya və bu cür digər əlifbaları (Ərəb, Kiril, Hind, Singali, Tamil və Tay və s.) işarə edən Brayl kodları var.

Uzaqdan Görmə Testi

6/18

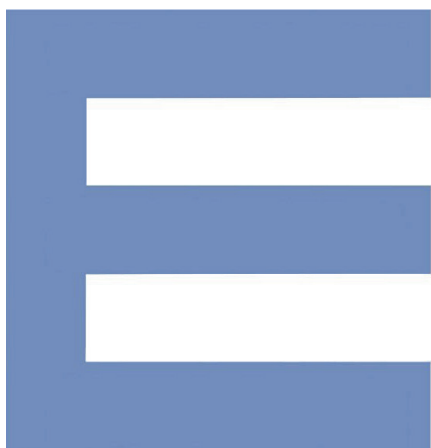
1-ci rəqəm (6) bu yoxlama məsafəsidir (6 metr). İkinci rəqəm simvolun ölçüsüdür.

Düzgün korreksiya ilə (eynək) 6 metrlik məsafədən bu (E) simvolları görmək mümkündürsə, yoxlanılan şəxsin görməsi normaldır”.

Əgər simvolu görmürsə, görməsi zəifdir.

6/60

Daha yaxşı korreksiya edilmiş göz ilə (çünkü gözlərin görməsi fərqlidir) yoxlanılan şəxs yarı məsafədə (3 metr) əgər bu simvolu 6/60 görmürsə o kor sayılır.Mənbə: IDP Norvec

44 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

İngilis Brayl əlifbası:

a	b	c	d	e	f	g	h	i	j
·	·	·	·	·	·	·	·	·	·
k	l	m	n	o	p	q	r	s	t
·	·	·	·	·	·	·	·	·	·
u	v	w	x	y	z				
·	·	·	·	·	·				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
·	·	·	·	·	·	·	·	·	·
.	,	:	;	?	!	(	)	-	
·	·	·	·	·	·	·	·	·	

Normal görmənin inkişafı prosesində görmə reaksiyaları və imkanları⁴³

4-7 yaşlarındakı uşaqlarda normal görmənin inkişafı:

- ◆ Abstrakt rəqəm və simvolları ayırd edir, müəyyən və təkrar edir
- ◆ Rəqəmləri çəkir, kopyalır və yazır
- ◆ Fiqurları təfərrüatına görə ayırd edir
- ◆ Əlaqələri şəkil, abstrakt fiqur və rəqəmlərdə müəyyən edir və anlayır
- ◆ Şəkillərdə çatışmayan hissəni müəyyən edir
- ◆ Ayrılıqda və qarışıq (hərflər və sözlər) formada simvolları müəyyən edir və anlayır
- ◆ Müxtəlif formada hərfləri seçir

43. Centre for Eye Research Australia - University of Melbourne. (2008) "Visual Development" page on <http://www.lowvisiononline.unimelb.edu.au/Assessment/development.htm> [11 Jan. 2008].

- ◆ Abstrakt simvolları hafizədən təkrarlayır
- ◆ Gördüyü sözləri müəyyən edir

Görmə pozuntusu olan uşaqların təlimi üçün praktik tövsiyələr ⁴⁴

"İndoneziya, Hindistan və Nepalda zəif görənlər üçün həyata keçirilən proqramlardan əldə edilmiş nəticələrə əsasən zəif görən məktəb uşaqlarının yaxşı kliniki qiymətləndirilməsi göstərdi ki, uşaqların böyük əksəriyyəti adi məktəb dərsliyindən istifadə edə bilir. Onlar bu kitabları optik vasitələrin köməyi ilə və ya onlar olmadan oxuyur. Bu iri hərflərlə kitab çapı ehtiyacını azaldıb. İri şriftə hələ də ehtiyacı olan şagirdlər üçün ayrı-ayrı bölmələrin fotosurətlərinin çıxarılmasına və miqyasının böyüdülməsinə ehtiyac olur..."

Karin van Dijk (2004)

- ◆ Yüksək keyfiyyətli və əlverişli tərtibatı olan kitablardan istifadə edin. Mətn vərəqin sol tərəfinə görə düzlənməlidir (sol sahəsi düz və sağ sahəsi qeyribərabər). Bu zəif görən uşaqlara minimum dəstəklə oxumağa imkan yaradır. Bu həmçinin oxumaqda çətinlik çəkən uşaqlar üçün də əlverişlidir.
- ◆ Brayl əlifbasından asılı olan şagirdlər üçün kitablar Brayl işarələri ilə çap edilməlidir. Kitablarda ya ödənişsiz olmalı, ya da ki, digər adi dərsləklərlə eyni qiymətdə olmalıdır.
- ◆ Brayl əlifbasında yazan şagirdlərin yazı üçün istifadə etdikləri (çərçivə və xüsusi iynə) vasitələrin qiyməti digər qələm və karan-daşlardan bəhsə olmamalıdır.
- ◆ Zəif görən şagirdlərin tələblərinə uyğun olaraq mövcud köməkçi vasitələr təqdim edilməlidir.
- ◆ Şagirdlərə istiqamət və hərəkət etmə üzrə təlimlər keçirilməlidir - ağı əsa ilə necə hərəkət etmək, toxunma və qorunma texnikasından necə istifadə etmək, istiqamət işarələrini effektiv istifadə etmək (səs və əks-səda), bələdçilik texnikası (müşayiət etmə) və həmçinin açıq sahədə sərbəst hərəkət etmək.

44. Watterdal and Tahir, pp. 4-6.

Eksperimental fəaliyyət - Hərəkət

Əvvəlcə gözlərinizi sarğı ilə bağlayın. Kürəyinizi açıq sahənin divarına söykəyin və düz xətt üzrə hərəkət etməyə çalışın. 8-10 metr məsafə getdikdən sonra sarğını açın və baxın sağa-sola hərəkət etməsinizmi. Bu sadə bir test sizə göstərəcək ki, gözdən əlilliyi olan uşaqlar istiqamət və hərəkət təlimləri olmadan açıq sahədə hansı çətinliklə üz-rəşirlər.

- ◆ Açıq sahəni tanıma - görmə pozuntusu olan uşaqlara hərəkət və istiqamətlərə nəzarət etməyə və özünə əmin olmağa şərait yaratmaq üçün açıq sahədə hərəkət etməyə imkan yaradır.
- ◆ Gündəlik fəaliyyət (GF) - görmə pozuntusu olan uşaqlara gündəlik həyat fəaliyyətlərini öyrətmək lazımdır. Digər sağlam uşaqlar bunlara ailə üzvlərinə, dostlarına və ətrafdakılara baxaraq öyrənirlər. Gündəlik həyat fəaliyyətləri: ayaqyolundan istifadə, çimmək, qeyinmək, ayaqqabı bağlarını bağlamaq, dağıtmadan və çəngəl, bıçaq, qaşıqla yemək, suyu üstünə tökmədən içmək.

Eksperimental fəaliyyət- Yemək

Səhər yeməyinə başlamazdan gözünüzü sarğı ilə bağlayın. Bu vəziyyətdə stəkana su və ya çay süzməyə, yağı və cəmi çörək üzərinə yaxmağa çalışın. Səhər yeməyinizdə əriştə varsa onu çubuqla qapalı gözlərlə yeməyə çalışın. Çox güman ki, hər tərəfi bulayacaqsınız.

Bu test onu göstərir ki, niyə bəzi uşaqlara dağıtmadan yeməyə, əynini geyinməyə və ayaqyoluna sərbəst getməyə digərlərindən daha çox vaxt lazımdır.

- ◆ Əgər sinfinizdə albinos şagirdləriniz varsa, əmin olun ki, onların dərisi və gözləri günəş şüasından açıq sahədə oynayarkən və ya idmələ məşğul olarkən qorunur. Onların dərisinin günəş şüasında asanlıqla yanma ehtimalı olduğu üçün onlar uzun qol köynək, uzun şalvar, uzun əmək, papaq və günəş eynəyi istifadə etməlidirlər. Bu səbəbdən albinos uşaqlar dəri xərçənginə daha çox məruz qalırlar.
- ◆ Təhsildə və iştirakda daha çox səsə ehtiyacları olduğuna görə gözdən əlilliyi olan şagirdləri daha əlverişli yerdə oturtmaq lazımdır.
- ◆ Məktəbdəki bəzi sinif otaqları digərlərindən daha səs-küylü olsa (maşın yolları, qatarlar, hava limanları və ya fabriklərdən gələn səs-küy) görmə (eşitmə və digər) pozuntusu olan uşaqları daha sakit siniflərdə yerləşdirin.
- ◆ Biz görmə pozuntusu olan uşaqları elə yerləşdirməliyik ki, onlar maksimum dərəcədə qorunub saxlanmış görmələrindən istifadə etsin və işıq şüasından (günəş işığından və digər işıq mənbələrindən) qorunsunlar. Bir çox görmə əlilliyi olan uşaqlar işığa həssasdırlar və işıqdan narahat olurlar. Digərləri isə işıqdan istifadə edərək hərəkət edirlər.
- ◆ Oturma yerləri sabit olaraq tez-tez dəyişdirilməməlidir ki, görmə əlilliyi olan uşaqlar istiqamətlərini bilərək sərbəst hərəkət edə və dostlarının oturduğu (yerləşdiyi) yerləri bilsinlər.
- ◆ Sinif otağı, xüsusən döşəmə sahəsi uşaqların rahat hərəkət və istiqamətini təmin etmək və yıxılıb zədələnmənin qarşısını almaq üçün yüklənməməlidir.
- ◆ Bundan əlavə sinif əşyalarının (kitab, tədris materialları və cihazlar) yerini çox dəyişmək olmaz. Görmə pozuntusu olan uşaqların adı çəkilən əşyaları sərbəst tapmaları üçün onların yeri sabit olmalıdır.
- ◆ Görmə pozuntusu olan uşağın qarşısında qoyulan "məqsəd" haqqında fikirləşin (dərs ilində nə öyrənilməlidir) və uşağa bu məqsədə nail olmaq üçün strategiya müəyyən etməyə kömək edin. Bu sizə müəllim və ya müəllim köməkçisi resurslarının, sinifdəki digər uşaqların dəstəyinin təşkilini və tələb olunan tədris-metodik vəsaitlərdən is-

48 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

tifadənin düzgün planlaşdırılmasında kömək edəcəkdir. Yadda saxlayın ki, Brayl əlifbası ilə kitablardan və digər bənzər materiallardan istifadə edə bilmək üçün vaxt tələb oluna bilər.

- ◆ Görmə pozuntusu olan uşağa dərslərdən əvvəl (əlxüsüs idman, kulinariya və incəsənət kimi dərslər varsa) sinifdəki tədris prosesini izah etmək üçün vaxt sərf edin. Görmə pozuntusu olan uşaqlara sinifdə istifadə edilən cihaz və avadlıqların istifadəsi haqqında ayrıca məlumat verin.
- ◆ Lövhədə yazılanları ucadan və tələsmədən oxuyun.
- ◆ Çalışın uşaqlarla üz-üzə danışın (üzünüzü onlardan çevirməyin) çünki görmə pozuntusu olan uşaqlar eşitmədən, səsdən aslıdırlar və verilən məlumatları aydın eşitməlidirlər.
- ◆ Sinifdəki digər uşaqları kömək etmək üçün cəlb edin. Görməsi olan uşaq (şəxslər) üçün görmə pozuntusu olan insanlara vizual konsepsiyaları izah etmək maraqlı bir təcrübə ola bilər. Bu onlara əşyaları digər nöqtəyi- nəzərdən görmələrini təmin edər və onlar forma, rəng və funksiyaları izah edə bilərlər. Görmə pozuntusu olan dostlarına kömək etmək onların sosial, emosional, akademik inkişafına və daxili zənginliyinə səbəb ola bilər.
- ◆ Görməsi olan şagirdləri görmə pozuntusu olan sinif yoldaşlarını fiziki tərbiyə proqramlarına cəlb etmələri barəsində düşünmələrini dəstəkləyin. Sinif həyatına bu cür uşaqların cəlb olunması tək müəllimlərin deyil, həmçinin digər əlilliyi olmayan şagirdlərin məsuliyyətidir. Fiziki bədən dərslərindəki iştirak vasitəsi ilə uşaqlar görmə pozuntusu olan sinif yoldaşlarını məktəbdənkənar fəaliyyətlərə cəlb edə bilərlər. Bu inküziv təhsildə ən vacib məqamlardan biridir, çünki görmə pozuntusu olan uşaqlar siniflərdə iştirak etsələr belə, adətən məktəbdənkənar fəaliyyətlərdən təcrid olunurlar.
- ◆ Şagirdlərin hazırladığı daktil xəritələr xüsusən, daktil və şifahi tədrisindən asılı olan uşaqlara coğrafiyanı daha yaxşı öyrənməyə kömək edər.

- ◆ Real əşyalardan istifadə edin ki, uşaqlar kağız və qələmdən fərqli olaraq onları hiss edib emal etsinlər. Bu bütün uşaqlar üçün əhəmiyyətli olsa da, əlilliyi olan uşaqlar üçün daha vacibdir.
- ◆ Gözdən əlilliyi olan uşaqlara "əşya"nı, xüsusən çox kiçik və ya çox böyük əşyanı anlamaq çətindir. Buna görə də bu cür uşaqlara daha çox əşyalara toxunub hiss etməyə imkan yaradın. Əgər məktəbin həyatında böyük bir ağac aşırıbsa və ya kəsilibsə uşaqları onun yanına aparın və çalışın ki, uşaqlar ona toxunsunlar. Bu sinifdə olan bütün uşaqların, xüsusən görmə pozuntusu olan uşaqların ölçü, hündürlük və uzunluq anlayışlarını daha yaxşı qavramağını təmin edir.
- ◆ Yadda saxlayın ki, Brayl əlifbası ilə yazmaq adi yazıdan daha çox vaxt aparır. Bir hərfin yazılmasında 5 nöqtə istifadə olunur. Bu nöqtələr iynə və çərçivədən istifadə edilərək dənə-dənə qoyulur.

Fiziki pozuntu - motorika və hərəkət pozuntusu

Bir çox fiziki pozuntusu olan uşaqlar məktəbdən təcrid olunur. Əlil arabasından və qoltuqağacından asılı olan fiziki pozuntusu olan uşaqlar üçün bir çox məktəblər əlçatmaz olur.

Şifahi və yazılı ünsiyyətdə çətinlik çəkən fiziki pozuntusu olan uşaqlar məktəb və tədrisdən təcrid olunurlar. Buna görə də fiziki pozuntusu olan uşaqlar üçün daha rahat və onlara uyğun məktəblər hazırlamalıyıq. Bir çox beynəlxalq konvensiya⁴⁵ və müqavilələrə⁴⁶ əsasən, bütün uşaqların inküziv (yaxud integrasiya olunmuş) şəraitdə təhsil almaq hüququ var..

Uğur və qarşılıqlı ibrət hekayəsi

Tacikistanın Düşənbə şəhərində yaşayan 6 yaşlı Murad⁴⁷ şəhərin kənarındakı inküziv bağçaya qəbul olunmuşdur. Tacikistanda az uşaq bağçası fiziki pozuntusu olan uşaqları qəbul etmək arzusundadır, amma Muradın uşaq bağçası onu qəbul etdi. Muradın qrupunda 20 nəfər qız və oğlan uşağı var. Murad serebral iflicdir və hərəkət etmək üçün əlil arabasına ehtiyacı var. Beləliklə, uşaq bağçasında ona uyğunlaşdırmaq üçün xüsusi pandus quraşdırıldı. Pandusun bir az dik və yalnız birinci mərtəbədə olmasına baxmayaraq, bu, Murada uşaq bağçasında təşkil olunan tədbirlərdə iştirakına və dostları ilə oynamağa kömək edirdi.

Murada çox hərəkət məşqləri lazımdır. Həm dərs, həm də istirahət edərkən o, gəzməyi məşq edəcək və fizioterapiya kursu keçəcək. Muradın dostlarından birində Hiperaktivlik və diqqətin çatışmazlığı sindromu (ADHD) var. Onun enerjisi çoxdur və digər uşaqlardan daha çox hərəkət etməyə ehtiyacı var. Bu səbəbdən o Murada məşqlərdə kömək edir. Birgə oxumaq, oynamaq, nəşə hazırlamaq həm Murad, həm də digər uşaqlar üçün xeyirlidir

45. United Nations. (2006) "Convention on the Rights of Persons with Disabilities" page on URL: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> [11 Jan.2008].

46. United Nations. (1993) "The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities" page on URL: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm> [11 Jan. 2008].

47. Murod is a fictitious name to protect the privacy of the child concerned.

Motorika pozuntusu nə deməkdir?

Motorika pozuntusu - hərəkət məhdudiyyətinə səbəb olan hərəkət əzələlərinin nəzarət qabiliyyətinə təsir edən əlillik formasıdır. Bura sereberal iflic, artrit, iflic, ətrafların itirilməsi, bir və ya bir neçə ətrafın funksiyasının azalması daxildir. Bu vəziyyətin təhsilə, inkişafa və iştiraka təsiri uşaqdan uşağa fərqlidir.

Motorika pozuntusu olan uşaqlar digər uşaqlarla (və böyüklərlə) sosial ünsiyyət qurarkən, həmçinin idrak və dil inkişaflarında çətinliklərlə üzləşirlər. Fiziki pozuntusu olan uşaqlar üçün dəstək xidmətləri müəllimlər, məktəblər və təhsil idarələri tərəfindən təşkil olunaraq təhsil, səhiyyə və sosial sektorlar arasında hərtərəfli əməkdaşlığın vacibliyini vurğulayır.

Hərəkət pozuntusu nə deməkdir?

Hərəkət bir sıra şərtlər daxilində pozula bilər. Onların bəziləri daimi, bəziləri isə müvəqqəti xarakter daşıyır. Onlara serebral iflic, artrit, əzələ distrofiyası, dağınıq skleroz⁴⁸ və yuvenil Parkinson xəstəliyi aiddir. Zədələr hərəkətə daimi və ya müvəqqəti təsir edə bilər.

Fiziki pozuntusu olan uşaqların təlimi üzrə praktiki tövsiyələr

- ◆ Sinif otaqları və məktəbin digər sahələri (kitabxana, ayaqyolu, idman və oyun meydançaları) bütün uşaqlar üçün fiziki əlçatan olmalıdır. Baxın Paragraf 3 "Əlverişli Məktəb Mühiti - Universal Dizayn Prinsipləri"
- ◆ Əlil arabasından, ştanqenpərgar və qoltuqağacından istifadə edən uşaqlar masa və oturacaqlarla sıxlıq olan ənənəvi sinif otaqlarında hərəkət etməyə çətinlik çəkirlər. Bu səbəbdən biz sinifdə elə şərait yaratmalıyıq ki, bütün uşaqlar rahat hərəkət edə bilsinlər. Fiziki pozuntusu olan uşaqların tək oturacaqları masaya deyil, həmçinin qrup çalışmaları üçün sinifin digər hissələrinə əlçatanlığı, şkaf və rəflərdən nəyi isə götürməyə və ya divara şəkil yapışdırmağa imkanı olmalıdır.

48. Multiple sclerosis is most common among adults; however, it can also affect children and teenagers.

52 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

- ◆ Tez yorulan və daha çox dincəlməyə ehtiyacı olan uşaqlar üçün vaxtında məktəbə gəlmək və ya məktəbdə bütün günlərini keçirmək çətin ola bilər. Ona görə vacib məlumatlar bir neçə dəfə təkrarlanmalıdır ki, uşaqlar bu məlumatları, heç olmasa, bir dəfə eşitmiş olsunlar. Bu həmçinin məlumatı birinci dəfədən anlama bilməyən hiperaktiv və diqqət çatışmazlığı olan uşaqlar üçün də faydalı olacaq.
- ◆ Fiziki pozuntusu olan uşaqlar hərdən ergonomik və ya meyilli yazı masaları kimi mebellərindən istifadə etmək arzusunda ola bilərlər. Bu, digər uşaqlara təsir etmədən nəzərə alınmalıdır.
- ◆ Ehtiyacı olan şagirdlər üçün mümkün qədər standart sinif mebellərindən fərqli xüsusi hazırlanmış mebellər təşkil olunmalıdır. Bu çox bahalı olmalı deyil. Oturmaqlar yerli modellər əsasında hazırlana bilər.
- ◆ Bəzi uşaqlara, xüsusən onurğası zədələnmiş uşaqlara ayaq üstə dayanmaq oturmaqdan daha rahat ola bilər. Buna sinifdə imkan yaradılmalıdır.
- ◆ Motorika pozuntusu olan, bir və ya iki əli olmayan şagirdlərə dərs vaxtı maqnitafon və ya elektron bloknot tələb oluna bilər. Onlara ev tapşırıqlarını səs yazısı və səs tanıma kompüter programından çap vasitəsi ilə təqdim etməyə icazə verilməlidir⁴⁹
- ◆ Bir çox fiziki pozuntusu olan uşaqlara yazmağa, oxumağa və qeyd aparmağa daha çox vaxt lazımdır. Bu onların sinifdəki iştirakına və tapşırıqların bitirilməsi vaxtına təsir göstərə bilər. Müəllim və məktəb rəhbərliyi (məktəb müfəttişləri və nəzarətçiləri) əmin olmalıdırlar ki, bu cür uşaqlara məktəbdə tədris olunan dərsləri mənimsəmək üçün yetərinə vaxt verilir. Bu həm pozuntusu olan, həm də pozuntusu olmayan uşaqlar üçün vacibdir. İmtahan zamanı əlavə vaxtın verilməsi xüsusən vacibdir.
- ◆ Bəzi fiziki pozuntusu olan uşaqlara kitabxana və digər resurslardan istifadəsi tələb olunan ev və sinif tapşırıqlarının hazırlanmasında əlavə vaxt tələb oluna bilər. Bu səbəbdən də müəllimlər oxu, məşğələ və digər materiallar siyahısını əvvəlcədən hazırlamalıdırlar ki, uşaqlara vaxtında hazırlaşmaq üçün yetərinə zaman verilsin.

49. BBC. (2005) "Voice Recognition Software – An Introduction" page on URL: http://www.bbc.co.uk/accessibility/factsheets/pdf/vr_intro.pdf. [8 Jan. 2008].

- ◆ Məktəbdənkənar tədbirlər (muzey, qalereya və idman tədbirləri) elə planlaşdırılmalı və həyata keçirilməlidir ki, bütün uşaqlar orada iştirak edib faydalana bilsinlər. Əgər sinif bir muzey və ya sərgiyə gedirsə, ora fiziki pozuntusu olan şəxslər üçün də uyğun olmalıdır. Hər hansı bir idman tədbirinin planlaşdırılmasında bütün uşaqların, o cümlədən fiziki pozuntusu olan şagirdlərin potensialı və bacarıqları da nəzərə alınmalıdır.
- ◆ Sinifdəki digər uşaqları sosial, emosional və akademik inkişaf çərçivəsində fiziki pozuntusu olan sinif yoldaşlarına kömək etməyə və dəstəkləməyə həvəsləndirin. Bu onları qarşılıqlı zənginləşməyə səbəb olacaq.

Serebral iflic

Serebral iflic erkən inkişaf dövründə hərəkətə nəzarət edən beyin hissələrinin zədələnməsi nəticəsində əmələ gəlir. Bir çox halda bu fəsad hamiləlik dövründə əmələ gəlir. Bundan əlavə, bu, doğuş zamanı və kəllə-beyin zədələnməsi (boğulma zamanı oksigen çatışmazlığı, beyin iltihabı və ya başın bərk zədələnməsi) nəticəsində yaranır. Ehtimal olunur ki, hər 1000 uşaqdan ikisi uşaq serebral iflic xəstəsidir.

Serebral iflicli uşaqlar aşağıdakılardan əziyyət çəkə bilərlər:

- ◆ Bədənin bütün və ya qismi hərəkəti
- ◆ Verbal və qeyri-verbal ünsiyyət (üz ifadəsi əsl hisləri tamamilə ifadə edə bilmir - yəni uşaq gülümsər görünə bilər, amma əslində o çox hirsli və yaxud kədərli)
- ◆ Qeyri-ixtiyari hərəkətlər (qıcolmalar)
- ◆ Yemək və içmək
- ◆ Əzələ boşluğu və ya gərginliyi
- ◆ Balans və koordinasiya
- ◆ Bədən vəziyyəti (bədəni istədiyi vəziyyətə yerləşdirmək və onu bu formada saxlamaq)
- ◆ Diqqət və konsentrasiya

54 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Serebral iflicli uşaqlar üçün praktiki təlim tövsiyələri

Əgər uşaq danışa bilirsə biz ona istədiyi vaxt sual verməsinə imkan yaratmalıyıq və səbrlə cavab və ya şərh verməliyik.

- ◆ Biz uşağa hərəkət etmək imkanı verməliyik. Serebral iflicli uşaqların öz hərəkət imkanlarını genişləndirmək üçün əzələ stimulyasiyasına ehtiyacları var.
- ◆ Bəzi serebral iflicli uşaqlar tez yorulur. Buna görə məktəb vaxtı onlara dincəlmək üçün şərait yaratmalıyıq. İstirahət üçün məkanın məktəb tərəfindən təmin olunması daha məqsəduyğundur.
- ◆ Əgər məktəbdə kompüter varsa bu zəif motorika səbəbindən yazmaqda (şifahi nitqə əlavə olaraq) çətinlik çəkən serebral iflicli uşaqlar üçün faydalı olacaq.

İnkişaf / Əqli pozuntu

A nadangəlmə və ilkin inkişaf mərhələsində idrak pozulması müşahidə olunur.

İnkişafın pozulması anadangəlmə (doğumda) və ya erkən yaşda əldə edilmiş idrak⁵⁰ çatışmazlığını təsvir edir.

İnkişafın pozulması bir sıra müxtəlif vəziyyət və ya diaqnozları birləşdirən ümumi bir termindir və cəmiyyətdə davranış və öyrənmə qabiliyyətinin pozulmasını xarakterizə edir.⁵¹

Amerika Birləşmiş Ştatlarında "inkişaf pozulması" termini "əqli çatışmazlığı"⁵², serebral iflicli⁵³, autism spektr pozuntusu, genetik və xromosom (daun sindrom daxil olmaqla) pozuntuları və fetal alkoqol sindromu (FAS) olan şəxsləri təsvir etmək üçün istifadə edilir.

Birləşmiş Krallıqda "öyrənmə əlilliyi" termininin sinonimi kimi istifadə olunur.

Bu anlayışa əksər hallarda "intellektual pozuntusu" deyilir, Bu kitabçada isə "inkişafın pozulması" termini kimi istifadə edilir.

İnkişafın pozuntusu ən çox yayılmış pozuntu formalarından biridir. Hesab edilir ki, uşaqların təxminən 1%-i inkişaf pozuntusundan əziyyət çəkir.⁵⁴ Uşaqların böyük əksəriyyəti yüngül və ya orta dərəcəli inkişaf pozuntusundan təsirlənir.

50. A cognitive impairment is related to the process of being aware, knowing, thinking, learning and judging.

51. The Norwegian Association for the Developmentally Disabled. (2005) "Strategy for NFU's Work for International Solidarity - 2006 and Beyond." Oslo: Norsk Forbund for Utviklingshemmede.

52. "The term "mental retardation" is no longer used in most other countries because it is seen as leading to stigma and discrimination. This is increasingly also the view held by many in the United States.

53. This is quite controversial because most people with cerebral palsy – as well as their organizations - do not like being referred to as having a "developmental impairment," which is too closely associated with "intellectual impairment."

54. UNESCO. (2003) "Understanding and Responding to Children's Needs in Inclusive Classrooms." Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, p. 23.

56 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Bir çox ölkədə inkişaf pozuntusu olan uşaqlar intellekt əmsalına (IQ) görə ciddi şəkildə qruplaşdırılır. Biz bu kitabçada IQ istinadlarına yol verməməyi üstün tuturuq, çünki biz bir çox IQ standart test materiallarının etibarlılığına, faydasına və nəticələrinə şübhə ilə yanaşırıq. ABŞ-da IQ testləri uzun müddət irqi və mədəni cəhətdən qərəzli hesab olunub.⁵⁵ Aşkar olunmuşdur ki, IQ testləri fitri (anadangəlmə) qabiliyyətləri deyil yalnız inkişaf etmiş qabiliyyətləri qiymətləndirir və bununla da mədəni, sosial, dini və iqtisadi faktorlardan asılı olur. Digər ölkələrdə istifadə edilən testlər də digər yanaşmalar arasında, milli azlıqlara mənsub insanlara qarşı qərəzli olur. Ehtimala əsaslanan yanaşma test nəticələrinin "obyektivliyinə" ABŞ-da olduğu kimi eyni mənfi təsir göstərəcək. Bundan əlavə, IQ testinin geniş istifadəsi tez-tez uşaqların damğalanması və ayrı-seçkiliyinə gətirib çıxarır. Keçmişdə bu bəzi uşaqların "təhsil ala bilməyən" (təhsil alma qabiliyyəti olmayan) kimi qəbul olunmasına və bütün təhsil növlərindən kənarlaşmalarına səbəb oldu. Dünyanın bir çox ölkələrində bu uşaqlar formal təhsildən məhdud qalır və ya təcrid olunur. Bu praktika BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasının (1990), həmçinin BMT-nin Əlillərin hüquqları haqqında Konvensiyasının (2006) ciddi şəkildə pozduğunu göstərir. İnkişaf pozuntusu dörd ümumi səviyyəyə bölünə bilər:

- ◆ **Yüngül inkişaf pozuntusu** - Uşaq dinləyir və danışır, ancaq müəyyən anlayışları başa düşmək və ifadəli dil ilə danışmaqda çətinliyi olar bilər. O, adətən sosial cəhətdən yaxşı uyğunlaşır (inküziv bir cəmiyyətdə böyüyərsə) və məktəbi bitirdikdən sonra müstəqil bir həyat yaşaya bilər.⁵⁶
- ◆ **Orta inkişaf pozuntusu** - Uşaq danışa, ünsiyyət qura və sinif fəaliyyətlərində iştirak edə bilər. O gündəlik həyatın bəzi fəaliyyətlərini, müstəqil yaşam və sosial bacarıqlarını öyrənməkdən də faydalanır.
- ◆ **Ağır inkişaf pozuntusu:** Uşaq sadə ünsiyyəti mimika və işarələr vasitəsi ilə anlaya bilər, lakin danışq dili ilə özünü ifadə edə bilmir. Bu cür uşaqların əksəriyyəti müstəqil yaşamaqda böyük çətinliklər yaşasa belə, bəzi müstəqillik səviyyəsinə nail ola bilərlər.

55. Jencks, C. / Phillips, M. (1998) The Black-White Test Score Gap. Washington, DC:Brookings Institution, pp. 1-51.

56. Rognhaug / Gomnes. (2008) "Spesialpedagogikk" (Special Needs Pedagogy). Oslo: Gyldendal, p. 307.

- ◆ **Ciddi inkişaf pozuntusu:** Ünsiyyət bacarığı çox məhduddur. Ünsiyyət adətən qeyri verbal üsulla qurulur. Buna baxmayaraq bəzi uşaqların məhdud nitqi ola bilər. Uşaqların bir çoxuna gecə gündüz (24 saat) qayğı və diqqət tələb oluna bilər.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, bütün uşaqlar öyrənə bilər (öyrənmə, oxu, yazı və hesab daha geniş bir konsepsiya kimi başa düşülür) və bütün uşaqlar inklüziv və öyrənməyə əlverişli mühitdə təhsil almaq, qayğı və qorunmaq hüququna malikdirlər.

İnkişaf pozuntusuna nə səbəb olur?

- ◆ **Hamiləlik dövründə problemlər:** Hamiləlik zamanı anada bir infeksiya embriona zərər verə bilər (Rubella və Alman qızılçılıarı ümumi nümunələrdir); uğursuz abortlar (bəzi ölkələrdə abortlar bitki və ya ənənəvi masajlar vasitələri ilə edilir və bu da bəzən uğursuz olaraq embriona zərər verir); hamiləlik zamanı qidalanmanın olmaması; hamiləlik zamanı alkoqol və narkotik vasitələrdən istifadə; İİV (HİV) virusu antiretrovirus preparatlarla düzgün müalicə edilməyə həmişənin embrionun inkişafda olan beynini zədələyə bilər.
- ◆ **Doğuşda problemlər:** Doğuş zamanı və doğulduqdan sonra oksigen çatışmazlığı, erkən doğum, az doğum çəkisi və sarılıq inkişaf pozuntusuna səbəb ola bilər.
- ◆ **Qidalanma problemləri:** Yod çatışmazlığı və qidalanma (körpəlik və uşaqlıq dövründə) inkişaf pozuntusuna səbəb ola bilər.
- ◆ **Sağlamlıq və ətraf mühit problemləri:** öskürək, qızılca və meningit eləcə də, çirklənmiş su və zəhər (qurğuşun və civə) inkişaf pozuntusuna səbəb ola bilər.
- ◆ **Sosial problemlər/səbəblər:** fiziki, zehni və ya cinsi istismar, sevgi və sevgidən məhrum olma və laqeyd cəmiyyət inkişafın pozulmasına səbəb ola bilər.

58 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

- ◆ **Genetik şərtlər:** Digərləri arasında daun sindromu (həmçinin çox nadir: zərif X sindromu, Felan-MakDermid sindromu, Mowat-Wilson sindromu və fenilketonuriya).

Daun sindromu

Daun sindromu inkişaf pozuntusunun daha yayılmış və tanılan formalarından biridir. Birləşmiş Krallıqda doğulmuş hər 1000 körpədən birində daun sindromu müşahidə olunur⁵⁷. Daun sindromu bütün irqi, dini, mədəni, sosial və iqtisadi mənzələrdən olan qız və oğlanlarda yarana bilər.

Bu sindrom dölün inkişafı sırasında bir xromosomun artıq genetik nizam-sızlıq nəticəsində insanın 21-ci cüt xromosomlarında baş verən anomaliya zamanı trisomiyanın əmələ gəlməsidir. Bunun səbəbi bəlli deyil, lakin o tez-tez qadının yaşı ilə əlaqələndirilir. Əlavə maddənin mövcud olması inkişafa təsir edir və daun sindromu adlanan nəticəyə səbəb olur.⁵⁸

Daun sindromlu uşaqların xüsusi bir şəxsiyyət növü yoxdur - onlar hər kəs kimi bir şəxsdir. Lakin daun sindromlu uşaqlar çox güman ki, müəyyən adaptasiya strategiyalarından istifadə etməli olacaqlar.

Məsələn:⁵⁹

- ◆ Daun sindromlu uşaqlara həyatlarını rasionallaşdırmaq və idarə etmək üçün intizamlı, qaydalı və eyni hərəkətləri icra etmək xasdır.
- ◆ Daun sindromlu uşaqlar öz davranışlarını, hislərini və onlara mürəkəb dünya duyğusu yaradan anlayışlarını ifadə etmək üçün özləri ilə danışa bilərlər.
- ◆ Dəyişiklik, inkişaf pozuntusu olan, xüsusilə daun sindromlu uşağı çəşdirə bilər.

57. Down's Syndrome Association. (nd) "FAQs – General" page on URL: http://www.downs-syndrome.org.uk/DSA_Faqs.aspx#faq45. [13 Jan. 2008].

58. World Health Organization. (2008) "Genes and Human Disease: Genes and Chromosomal Diseases" page on URL: <http://www.who.int/genomics/public/geneticdiseases/en/index1.html> [9 Jan. 2008].

59. Down's Syndrome Association, ibid

- ◆ Keçmişdə daun sindromlu uşaqlar bəzən inadkar kimi təsvir edilirdi. İnadkarlıq və əməkdaşlıqdan imtina səbəbi şəxsin ondan nə istədiklərini anlamaması ola bilər. İnadkarlıq bu cür uşaqların həyatlarını nəzarət etmək istəməsi simptomu ola bilər. Birinə kömək etmək üçün ən yaxşı yol, problemin nə olduğunu öyrənməyə çalışmaqdır.

İnkişaf pozuntusu olan uşaqları necə müəyyən etmək olar?

Bəzi uşaqlarda inkişaf pozuntusu olduqca aydın görünür; lakin elə fiziki vəziyyət və pozuntular var ki, uşaq inkişaf pozuntusu olan kimi "görünür". Bir çox uşağın inkişaf pozuntusu ilk növbədə sinif vəziyyətində müşahidə edildikdən sonra müəyyənləşdirilmişdir. Hətta bundan sonra da müəyyən etmək çətin ola bilər.

Uşaqda hansı növ pozuntusunun olmasından daha vacib onun məktəbdə, evdə və ictimaiyyətdə üzləşdiyi təhsil, inkişaf və iştirakındakı maneələrin necə müəyyən edib aradan qaldırmaqdır.

Uşağın inkişaf pozuntusu olduğunu göstərən bəzi əlamətlər var - uşağın bu əlamətlərdən bir-ikisini göstərməsi onun inkişaf səviyyəsinin aşağı olması demək deyil. Uşaqların inkişafında çox müxtəliflik olduğundan, onlar ehtiyatla istifadə olunmalıdır.⁶⁰

- ◆ Müəllimin dediklərini digər uşaqların yaxşı başa düşdüyü halda, uşağın anlamaqda çətinliyi olması.
- ◆ Uşaq sinifdəki digər uşaqlardan fərqli danışır və ya heç danışmır.
- ◆ Uşaq digər uşaqların əksəriyyətindən daha yavaş-yavaş hərəkət edir, danışır və öyrənir.
- ◆ Uşağın danışığı onun yaxın ailə üzvlərindən başqa heç kim tərəfindən başa düşülmür.
- ◆ Uşaq yaşıdları ilə yaxşı oynamır və qarşılıqlı əlaqə qurmur.
- ◆ Uşağın zəif motor koordinasiyası var, sakitdir və digər uşaqlardan fərqli hərəkət edir.

60. UNESCO (2003), pp. 55-56.

60 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

- ◆ Uşağın diqqət mərkəzi çox qısadır.
- ◆ Uşağın qısa və/və ya uzun müddətli yaddaşı zəifdir.
- ◆ Uşaq hiperaktiv, aqressiv və ziyankardır.
- ◆ Uşaq maraqsız və laqeyddir.
- ◆ Uşaq dairə və dördbucaq kimi şəkilləri çəkməkdə çətinlik çəkir.
- ◆ Uşaq hərfləri qarışdırır (baxmayaraq ki, bu hal məktəbə yeni başlayanların arasında tez-tez rast gəlinir).
- ◆ Uşaq sadə pazlları qura bilmir.

İnkışaf pozuntusu olan uşaqların təlimi üçün praktiki tövsiyələr^{61,62}

- ◆ Təlimatları verərkən sadə söz və cümlələrdən istifadə edin. Anladıqlarına əmin olun.
- ◆ Uşağın hiss edə və idarə edə bilməsi üçün yalnız qələm və kağızdan deyil real obyektlərdən istifadə edin. Bu, xüsusilə əlilliyi olan uşaqlar daxil olmaqla bütün uşaqlar üçün vacibdir.
- ◆ Uşaqla bir müddət ərzində yalnız bir fəaliyyət edin. Bir fəaliyyətin qurtarması və digərinin başlamasını tam aydın izah edin.
- ◆ Bir tapşırığı kiçik addımlara və ya öyrənmə hədəflərinə ayırın. Uşaq daha çətin tapşırığa keçmədən əvvəl artıq öhdəsindən gəldiyi bir fəaliyyətlə başlamalıdır. Əgər uşaq problemlərlə üzləşsə bir addım geri qaydın.
- ◆ Tapşırıqları uşağın təcrübəsi və gündəlik həyatı ilə əlaqələndirməyə çalışın (bu, bütün uşaqlar üçün vacibdir)
- ◆ Tapşırığı bir neçə dəfə təkrarlayaraq əlavə təcrübə verin. Bu, uşağın bacarıq sahibi olmasını təmin edəcəkdir.

61. Ibid., pp. 57-58.

62. Hagen, K.J. (2003) "En kort orientering om mennesker med utviklingshemning." (A Brief Orientation about Persons with Developmental Impairment) Elverum: Hedmark University College, p. 35.

- ◆ Bu özünə inamını artırmağa kömək edəcəkdir, lakin təkrarlama ifrat dərəcəsində olmamalıdır.
- ◆ Bacarıqları unutmamaq üçün və "vərdişlər" halına gətirmək üçün bir neçə əsas tapşırıqları müəyyən interval ilə təkrarlayın.
- ◆ Digər uşaqlardan (akademik uğur qazanan) onların sosial, emosional və akademik inkişafının bir hissəsi kimi inkişaf qüsurlu sinif yoldaşlarına kömək etməyi və dəstək verməyi xahiş edin. Bu cür yanaşma hər iki tərəfinin zənginləşməsinə təmin edəcək.
- ◆ Bir uşaq uğur qazananda, hansısa bilik əldə edəndə və ya çox çalışanda, onu tərifləyin və dəstəkləyin.
- ◆ Digər uşaqları sinifdən kənar oyun və idman fəaliyyətlərinə inkişaf pozuntusu olan uşaqların cəlb edilməsinə motivasiya edin. Bu cür yanaşma da hər iki tərəfin zənginləşməsinə təmin edir.
- ◆ Əgər uşaq diqqətinizi cəlb etmək üçün arzuolunmaz davranış edirsə, buna diqqət verməyin. Uşağın davranışı yaxşı olduqda onu tərifləyin.

İnkişaf pozuntusu olan uşaqların təlimi üzrə üç əsas prinsip:

1. Bacarıq inkişafını üç xırda addımlara bölün və yavaş irəliləməyə icazə verin.
2. Tez-tez təkrarlayın.
3. Çox tərifləyin və motivasiya edin.

Spesifik öyrənmə çətinlikləri

Zəif qiymətləri olan uşaqlar əsasən zəif qiymətləndirmənin nəticəsində öyrənmə çətinliyi olan uşaqlar kimi "təsnifatlaşdırılırlar". Bu bəzən doğru ola bilər; buna baxmayaraq, bu uşaqların üzləşdiyi problemlər onların siniflərindəki məhdud şəraitdən (bax: ILFE Kitabçası - İxtisaslaşmış Kitabça №2 - Yuxarı siniflərin öyrədilməsi üçün praktiki məsləhətlər), qeyri-adi tədris proqramları və imtahan sistemləri və ya uşaq üçün əlverişli və uşaqyönlü müəllim yanaşmasının azlığından ola bilər. Təhsil dilindən fərqli dildə danışan uşaqlar səhərdən axşama kimi işləməyə məcbur olan, yemək azlığı və istismarda əziyyət çəkən evsiz adamlar, həmçinin ünsiyyət, təhsil və iştirakda maneələrlə üzləşəcəklər.

Bu kitabçada nəzərdən keçirdiyimiz spesifik öyrənmə çətinlikləri bunlardır:⁶³

Diskalkulya

Diskalkulyası olan uşaqlar hesab bacarıqlarının əsas aspektlərini öyrənməkdə çətinlik çəkirlər. Çətinlik kəmiyyət və məkan məlumatlarının (obyektlərin fiziki yerləşməsi və onlar arasında metrik münasibətlər) mənimsənilməsi, başa düşülməsi və emalı ilə bağlıdır.

Diskalkulyası olan uşaqlar sadə nömrə konsepsiyalarını anlamaqda çətinlik çəkə bilərlər, onlara nömrələrin intuitiv başa düşülməsi çətindir və ədədlərin faktlar və üsullarını öyrənməkdə çətinliklər yarana bilər.

Diskalkulya bir qədər "ədədlər üçün disleksiya" kimidir. Diskalkulyanın səbəbləri və ya müalicəsinin yayılması ilə bağlı çox az məlumat vardır. Bir çox diskalkulyası olan uşaqların dərk etmə və dil bacarıqları var ki, bu da "normal" diapazon xaricində yerləşirlər. Onlar riyazi fənlərdə üstün ola bilərlər.

63. The University of Warwick. (nd) "Specific Learning Difficulties" page on URL: <http://www2.warwick.ac.uk/services/tutors/disability/splds/>. [13 Jan. 2008].

Disqrafiya

"Disqrafiya" yazılı və qrafik formada öz fikirlərini ifadə etməkdə çətinlikdən əmələ gələn öyrənmə bacarığının olmamasıdır. Ümumiyyətlə, bu çox pis əlyazısının olmasını bildirir. Disqrafiya yazı bacarığının olamaması ilə xarakterizə olunan nevroloji bir xəstəlikdir. Xüsusilə, xəstəlik insanın yazısını pozulmuş və ya səhv olmasına səbəb olur. Bu xəstəlik uşaqlarda 1-ci dəfə yazı ilə tanış olanda ortaya çıxır. Ətraflı təlimatlara baxmayaraq, onlar düzgün ölçüdə olmayan və seyrək hərflər və yaxud yanlış və ya düzgün yazılmayan sözlər yazırlar. Bu xəstəliyi olan uşaqların əsasən sosial və ya digər akademik problemlərinin olmasına baxmayaraq, onların digər öyrənmə problemləri ola bilər. Böyüklərdəki disqrafiya halları ümumiyyətlə bəzi travmalardan sonra baş verir. Pis əlyazma ilə yanaşı, disqrafiya düzgün olmayan sözlərin yanlış və ya tək yazılma və yanlış olan sözlərin istifadəsi kimi xarakterizə olunur (yəni, "uşaq" sözünün əvəzinə "oğlan" istifadə etməklə).

Disqrafiyanın müalicəsi dəyişik olur və yazılı hərəkətlərin idarə olunmasına kömək etmək üçün motorlu xəstəliklərin müalicəsini əhatə edə bilər. Digər müalicələr zədələnmiş yaddaş və ya digər nevroloji problemlərlə əlaqəli ola bilər. Bəzi həkimlər disqrafiya olan insanlara əl yazısının problemlərini qarşısını almaq üçün kompüterlərdən istifadə etmələrini tövsiyə edirlər. Disqrafiya olan bəzi insanlar yazı bacarığını yaxşılaşdırırlar, lakin başqaları üçün, bu hal davam edir.

Disleksiya

Disleksiyası olan uşaqlar oxuyub-yazma bacarıqlarına, bəzən də hesablama bacarıqlarına təsir göstərən öyrənmə çətinliyi ilə üzləşirlər. Daimi zəiflik qısa-davamlı və işçi yaddaşında emal sürətində, ardıcılıq bacarıqlarında, eşitmə və/və ya görmə duyğusunda, danışq dili və motorik bacarıqlarında müəyyən edilə bilər.

"Mənim sarışın saçlarım var, Goy göz və cəledici guluçm. İsanlr mamaya deyir ki, mən necədə gozlam və o necədə çoxbexdir ki, mənə kimi uçaqı varam. Amma bu səthin aldında mən taşvaşda yaşayıram! Sözlər garaşıq görsənir və yaza hekayə dəhşətdir düzgün hərflərin

64 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

yazılmasına görə. Mənim köhnə məktəbimdə oynama zamanları yox idi, bu o demək idi ki, məktəb qutarana gədər onama zamanı heç yox idi. Məlimlər deyirdi ki, mən ağılıyam, amma çalışmıram. Məlimlər mənimlə yalnız qışqıraraq unsiyat edirdilər. Digər oğlanlar məni dolayırdılar və mən yalnız və mazlum oldm. Mən ozmu tanha adada kimi hiss edrdim. Həyat həyat idi və məktəb məktəb. Yeni məktəbə keçəndə har şey dayışdı. Mən daxildə təza xari cdə kimi eyniyəm. Mən oxaya və yazmağı çox vaxt bilmirəm. Doslarım var və malimlər mənə kişkırmırlar. Onlar mənimlə bir zombi kimi yox sevadlı insan kimi davrınırlar. İstərdim ki, galacayimi bilə bilim. Maraqlıdır, mən məktəbi qyrtaranda mənimlə nə baş vercek. Mənim dax ilim mənim xari cimdən eyni qalacaqmı. Mənim sathim aldında nə olacaq, bilmək istərdim".⁶⁴

Aleksander Parsonage - 9 yaş (1989)

Disleksiyası olan bir çox uşaqlar təkcə maneələrlə üzləşmirlər, onlar həm də bu kimi xüsusi qabiliyyətlərə malikdirlər: yaxşı vizual bacarıqlar, yaradıcı düşüncə və intuitiv anlama qabiliyyəti. Bu qabiliyyətlər təhsil yolunda qarşılaşdıqları bəzi maneələri azaltmağa ömək edir.

Deşifrləmə fəaliyyəti

Əlifba hərfləri ilə təmsil olunan tələffüz edilən sözlərin komponent səsləridir. Bir çox insanlar eşidir: məsələn, "keçi" sözü üç hərfdən ibarətdir "kei", "Kii" və "keş".

Oxumaq səhifədəki fonemləri (sözü formalaşdıran qısa səslər) birləşdirmək qabiliyyəti tələb edir. Amma, "deşifrləmə" adlanan əsas bacarıqlar avtomatik şəkildə baş verməsə nə olacaq? Fonemlər arasındakı səsləri fərqləndirməyin necə çətin olacağını təssəvür edin. Fonemlərin tələffüz açarları ilə tanış olmaq üçün özünüə bir az vaxt ayırın. Sonra növbəti səhifədəki paraqrafı oxumaq üçün istifadə edin.

64. Dyslexichelp.co.uk. (nd) "How Does It Feel?" page on http://fp03-146.web.dircon.net/new_page_9.h. [14 Jan. 2008].

Fonemin (sözü formalaşdıran qısa səslər) tərcümə açarları:

Siz görəndə	bu kimi tələffüz edin
q	d və ya t
z	m
p	b
b	p
ys	er
ə, sərt- sözündə	e, ev - sözündə
olduğu kimi	olduğu kimi

Bu paragrafı yüksək səslə özünüz üçün və ya müəllimlərlə dolu otaqda oxuyun:

EENAT Nədir

B Təhsil Şəbəkəsinin İmkanidir. EENAT çamyat, məktəblər və universitetlərə yeni məlumat paylaşma şəbəkəsidir, hətta ki hər kəs üçün kifayət qədər təhsil bərabərlik şərtləri və digər öyrənilənlər bərabərdir və təsirli. Bəzi məqsədlər bərabərlik Asya və bəlkə Skit okean ölkələri öz seymiz və fəaliyyətlərlə əldə etmişdir.

Tərcüməsi budur:

EENET Nədir?

Bu Təhsil Şəbəkəsinin İmkanidir. EENET cəmiyyətə, məktəblərə və universitetlərə yönələn məlumat paylaşma şəbəkəsidir. Bu şəbəkə hər kəs üçün keyfiyyətli əlavə təhsillə bərabər bütün uşaqların və digər öyrənilənlərin bacarıqlarını dəyərləndirir və tanıyır. Bizim məqsədimiz bütün Asiya və bəlkə Sakit okean ölkələrini öz səylərimiz və fəaliyyətlərimizə cəlb etməkdir.

Necə öhdəsindən gəldiniz? Çalışma çətin gəldi (niyyət elə bu idi)? Təsəvvür edin ki, ingilis dilində olan qırx dörd fonemdən yalnız 8-i gizlədilir və bu oyun deyil.⁶⁵

65. Public Broadcasting Services. (2008) "Misunderstood Minds" page on <http://www.pbs.org/wgbh/misunderstoodminds/experiences/readexp1a.html> [12 Jan. 2008].

66 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Disleksiya və digər yazma və oxuma çətinliyi olan uşaqların müəyyən edilməsi

Dərs ili boyunca disleksiya olan bir uşağın əlamətləri aşağıdakı kimi olar bilər⁶⁶:

- ◆ Zehinli və bacarıqlı görünür, ancaq düşüncələrini kağız üzərində ifadə edə bilmir.
- ◆ Xüsusilə də drama, sənət və müzakirələrdə fəaldır.
- ◆ Hərəkətləri yöndəmsiz olur.
- ◆ Akademik uğursuzluqlarını maskalamaq üçün "sinfin təlxəyi" kimi hərəkət edirlər.
- ◆ Qapalı olurlar, arxada oturub sinifdə iştirak etmirlər.
- ◆ Müəyyən zaman ərzində ancaq bir fəaliyyətlə məşğul ola bilərlər, ancaq bütün bir siyahını xatırlaya bilmirlər.
- ◆ Dil çox tez danışıldığında "çaşqın" görünürlər.
- ◆ Evə normal bir günün sonunda çox yorğun gedirlər, çünki öyrənməyə çox səy göstərmək məcburiyyətində qalırlar.
- ◆ Zorakılığa (bullinq) məruz qalırlar.

Disleksiya yalnız bir sadə test nəticəsində təyin olunmur. Disleksiya yüngül, orta, ağır və ciddi formada ola bilər. Disleksiyanın təsiri hər bir uşaqda fərqlidir. Bilmək lazımdır ki, disleksiya istedadlı şagirdin oxumada, yazmada və inşa yazmasında üzləşdiyi geniş yayılmış problemlərdən biri olsa da, bu tək səbəb deyil.

66. British Dyslexia Association. (2008) "Dyslexia Friendly Schools Campaign" page on <http://www.bdadyslexia.org.uk/downloads/wholedocument.pdf>. [14 Jan. 2008].

Disleksiyalı uşaqların təlimi üzrə praktiki tövsiyələr

- ◆ Müəllimlər, təhsildə, inkişafda və iştirakda maneələrlə üzləşən şagirdlər daxil olmaqla, bütün uşaqların özlərini sinifdə dəyərli və vacib hesab etmələrini təmin etməlidirlər.
- ◆ Əllərindən gələni etməkləri üçün şagirdləri dəstəkləyin və motivasiya edin. İntellektual stimullaşdırma üçün ümid verin (uşaqları layiq olduğu səviyyədə qiymətləndirin), lakin yazılı cavab və oxu bacarıqları ilə bağlı məqbul gözləntiləriniz olsun.
- ◆ Nəyisə bir neçə dəfə və müxtəlif formalarda izah edin - bəzən bütün sinif, bəzən qrup (bundan bir çoxu yararlanacaq) və həmçinin disleksiyalı şagird üçün fərdi olaraq izah edin.
- ◆ Təlimat verərkən hərtərəfli düşünün, bir neçə dəqiq sözdən istifadə edin və sadə cümlələr qurun. Sözləri mənimsəmək üçün vaxt verin. Əmin olun ki, uşaqlar dediklərinizi başa düşdülər və onları sizə və ya sinif yoldaşına izah etməyi xahiş edin.
- ◆ Çalışmaları sistematik yerinə yetirmək üçün təlimat verin. Disleksiyalı uşaqlara, digər şagirdlərin köməyinə ehtiyac olmadan avtomatik öyrənə bildiklərini öyrətmək üçün sizin köməyiniz lazım olacaq (bu təlimdə çətinlik çəkən digər şagirdlərə də faydalı olacaq). Bura aiddir: öz masasını yığışdırmaq; kitabları yerinə qoymaq; düzgün geyinmək; itirdiklərini tapmağı yadlarına salmaq; məktəb çantasını yığmaq; ayaqqabı bağlarını bağlamaq. Sizin bir müəllim və valideyn olaraq anlamanız vacibdir ki, bu vərdişləri sakit, sistematik və davamlı olaraq öyrətməyə vaxt lazımdır.
- ◆ Çalışın şagirdlə birgə yazılı tapşırıqları dəyərləndirin. Mümkünsə uşağın düzgün yetirdiyinə diqqətinizi yönəldin (məzmun, orfoqrafiya, qrammatika, struktur və cümlə). Uşağı səhvləri düzəltməklə yükləməkdənsə, əsas səhflərdən bir neçəsini seçib diqqətini ona yönləndirin.
- ◆ Şagird özü olmadan yazısını yoxlayanda (qiymətləndirəndə), səhvlər və tövsiyələr üçün iki rəng qələmdən istifadə edin (biri məzmun digəri isə orfoqrafiya və təqdimat üçün). Yalnız xüsusi tədris olunmuş orfoqrafik səhvlər düzəldilməlidir.

68 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

- ◆ Uşaqların işinə baxarkən, çalışın, onların səhvlərinin səbəbini başa düşəsiniz və onlara çətinliklərini izah etməyə imkan yaradın. Bu sizə onlara nəyi öyrətmək və nəyi təcrübə etmək lazım olduğuna kömək edəcək.
- ◆ Özünəinamın aşağı düşməsinə yol verməyin.
- ◆ Sinifdəki bütün uşaqlara bacarıq və biliklərini göstərməyə imkan verin. Onların dostları ilə maraqlarını bölüşmələrinə, hekayələr söyləməyə və dram və rəqslərə qatılmalarına imkan verin. Disleksiyalı uşaqlar şifahi biliklərdə "parlaya" bilərlər - müəllimlər etimad və özünə inam yaratmaq üçün bunu təşviq etməlidirlər.
- ◆ Yadda saxlayın ki, disleksiyalı uşaqlar sinifdəki digər uşaqlardan daha çox işləməlidirlər. Onların yorğunluğlarına fikir verin və əmin olun ki, bildikləri çalışmaları yerinə yetirərkən onlar dincəlik və öz-lərini rahat hiss edirlər.
- ◆ Uşaq müvəffəqiyyət qazananda, inkişaf etməsində, yeni bacarıqlar mənimsədikdə və cəhd göstərərək var güvvəsi ilə çalışdıqda (nəticə gözlənilənlərə cavab verməsə belə) onu tərifləyin və həvəsləndirin.

Dispraksiya (hərəkət koordinasiyanın pozulması)

Dispraksiyalı uşaqlar hərəkətin pozulması və inkişaf etməməsindən əziyyət çəkirlər və nataraz görünürlər. Ağır və yüngül hərəkət koordinasiyası (balans və koordinasiya ilə əlaqəli) və yüngül motorikası (əşyaların manipulyasiyası ilə əlaqəli) olan uşaqlara öyrətmək və öyrəndiklərini yadda saxlamaq və ümumiləşdirmək çətinidir. Buna görə də yazı, xüsusilə çətin olur və vaxt aparır. Kompüter klaviatura bacarıqları, fleyta və digər musiqi alətlərində ifa etmək çətinidir. Tələffüs etməkdə də çətinlik çəkə bilər. Dispraksiyalı şəxslər səs-küyə, işığa və toxunmaya həssas ola bilərlər. Onlar bədən duruşu və mövqeyini zəif hiss edə və sosial təzahürləri yanlış anlaya bilərlər. Bundan əlavə, onlar xüsusi öyrənmə çətinlikləri olan digər uşaqlarla bir çox ümumi xüsusiyyətlərlə paylaşa bilərlər.

Digər pozuntu və əlilliklər

Diqqət çatışmazlığı və hiperaktivlik sindromu (DÇHS)

DÇHS beyinin kimiya və anatomiyası ilə qismən əlaqəli nevroloji vəziyyətdir. DÇHS adi inkişaf səviyyələrində olan insanlarda müşahidə ediləndən daha tez-tez və daha ağır olaraq diqqətsizliyin və ya hiperaktivliyin/impulsivliyin daimi forması kimi təzahür edir⁶⁷.

Diqqət çatışmazlığı və Hiperaktivlik sindromu (DÇHS) məktəbəqədər və erkən məktəb yaşlarında uşaqlarda müşahidə olunur. Bu uşaqlara öz davranışlarına nəzarət etmək və nəyəsə diqqət yönəltmək çətinidir. Hesab olunur ki, uşaqların 3-5%-də bu sindrom mövcuddur. Bu, o deməkdir ki, sinifdəki hər 30 şagirdəndən birində bu sindrom müşahidə olunacaq. Bu sindromun əsas xarakteristikaları aşağıdakılardır:

- ◆ Diqqətsizlik
- ◆ Hiperaktivlik
- ◆ İmpulsivlik

Bu simptomlar uşağın həyatında erkən başlayır. Bir çox uşaqlarda bu simptomlar çox zəif, digərlərində başqa formada təzahür edir. Beləliklə, vacibdir ki, uşaq hərtərəfli yüksək ixtisaslı mütəxəssislər tərəfindən müayinədən keçsin və müvafiq diaqnoz qoyulsun.

Validəyn və müəllimlərə diqqət çatışmazlığı və narahatlığı bir-birindən ayırmaq çətinidir. Bir çox az yaşlı uşaqlara bir yerdə oturmaq və diqqətli olmaq çətinidir, lakin bu o demək deyil ki, onlarda bu sindrom var.

Uşağın qida rasionu da DÇHS sindromuna təsir göstərir. Bəzi uşaqların rasionunda süni konservləşdirilmiş kimyəvi maddələr, qlüten və süd məhsulları olmamalıdır.

67. ADHD Information from Eli Lilly and Company. (2007) "What is ADHD?" page on URL: http://www.adhd.com/parents/parents_adhd.jsp [16 Nov. 2007].

70 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

DÇHS-nin müsbət tərəfləri

DÇHS-li uşaqlar çox vaxt yaradıcı və maraqlı idealı olur. Təşəbbüskar olduqları və yüksək aktivlik nümayiş etdikləri üçün onlar digər insanların çətinlik çəkdiyi tapşırıqların öhdəsindən tez-tez qələ bilirlər. Bəzi yüksək səviyyəli biznes və siyasi liderlər DÇHS-ə malikdirlər.

Erkən müdaxilə⁶⁸

DÇHS-li uşaqların valideynləri ilə söhbət edəndə məlum oldu ki, onlar uşaqlarının digərlərdən fərqliliyini erkən yaşlarından hiss ediblər.

Ola bilsin ki, uşaqda köp, yuxu və yə qidalanma problemləri olub. Bəziləri nitqin və motorikanın inkişafından narahat idilər. Hərdən narahatlıq ilk aylardan, doğulandan bir neçə ay sonra başlayırdı. Bəzi analar hiss edirdilər ki, bu hamiləlikləri əvvəlkilərdən fərqli keçir.

Bu sindromu olan uşaqlar böyüdükcə valideynlərinin narahatlığı daha da artır.

Digər uşaqlar dostları ilə rahat oynayarkən, DÇHS-li uşaqlar hirsənə, digər uşaqları döyə, tənha oynaya, digər uşaqların oyunlarını dağıda və nəzərə çarpacaq narahatlıqlar yarada bilər. Bu balaca uşaqlardan bir çoxunda saatlarla davam edə biləcək kin və isteriya olur.

Bağçada olanda valideynlər öz uşaqlarının sosial inkişafı, digər uşaqlarla ünsiyyətin olmaması kimi problemlərdən tez-tez narahat olurlar. Bəziləri, xüsusən qızlar fiziki aktivlik göstərmirlər, lakin çox danışırlar.

Uşaqlar nə qədərdə ki, balacadırlar (məktəbəqədər yaş) valideynlər onlara necə kömək edə biləcəklərini bilmirlər. Bu yaşlarda bəzi uşaqların enerjisi valideyn və ya müəllimlər tərəfindən düzgün yönəldilsə tez inkişaf edirlər, bəziləri sakitləşir (narahatlıqlarını itirirlər) və digər uşaqların səviyyəsinə çatırlar. Bəziləri üçün isə evdə və məktəbdə ehtiyaclar artdıqca, bu simptomlar güclənir və yaş artdıqca daha aydın hiss edirlər.

68. Lommelegen. (2007) "Hva er ADHD" (What is ADHD) page on URL: <http://www.lommelegen.no/php/art.php?id=322943> [13 Apr. 2008].

DÇHS-li uşaqların tədrisi üçün praktiki tövsiyələr^{69, 70}

DÇHS-li uşaqlara tədris zamanı hərəkət etməyə icazə verin. Bir çox DÇH-li uşaqlar dərslə qulaq asarkən, hərəkət etməlidir. Əgər biz onları tədris vaxtı tərپənmədən oturmağa məcbur etsək onlar bütün enerji və diqqətlərini dərslə yox sakit oturmağa yönəldəcəklər. Əgər biz onlara özlərinə hərəkət növünü seçməyə imkan yaratsaq bu sinifdəki uşaqların və müəllimlərin diqqətini yayındıracaq. Ona görə də, onlar üçün fəaliyyət növünü seçmək vacibdir.

- ◆ Bu sindromlu uşaqlara şifahi cavab verməyə imkan verin. Yazı bu cür uşaqlar üçün əzabdır. Riyaziyyat misallarını həll edərkən "riyazi hesablamaadan" " yazılı şəkildə fikir ifadəsinə" keçmək bir çoxları üçün yerinə yetirilməz bir tapşırıq ola bilər. Uşaq yazının bir hissəsini problemsiz köçürə bilər. O, çətin riyazi məsələnin hər bir addımını asanlıqla diktə edə bilər. Amma bu tapşırıqları birləşdirsəniz 5 dəqiqəlik iş 45 dəqiqəyə uzana bilər.

- ◆ Bir çox dərslərdə hərəkətin inteqrasiyası. Orfoqrafiya və riyaziyyat dərslərini oyun şəklində təşkil etmək olar. Oyun onların adlarındakı sayı sırası ilə düzəlməsinə əsaslanır:

Taufik Budi və İisin qarşısında duracaq, çünki adında 6 hərf var. Muhammad isə Taufikin qarşısında duracaq, çünki adında 8 hərf var; Kartini Muhammad və Taufikin arasında duracaq çünki adı 7 hərfdir və s. Bu uşaqlara orfoqrafiya və riyaziyyatı öyrənməklə yanaşı fiziki aktiv olmağa kömək edəcək. Bu oyuna həm sinifdə həm də məktəb həyatında oynamaq mümkündür.

- ◆ Uşaqlara hər gün yerinə yetirməli olduqları siyahını verin. Bu DÇSH sindromlu uşaqlara məsuliyyətli olmağı öyrədəcək. Bir çox DÇSH sindromlu uşaqlar sonra nə olacağını bilmək istəyirlər. Onlar sürprizləri çox sevmirlər və hər bir tapşırığı yerinə yetirdikcə həzz alır və bu siyahıda fəxrlə qeyd edirlər.

69. Carol's Web Corner. "Top 10 Tips for Teaching ADHD/ADD Children" page on URL: <http://www.westfieldacademy.org/adhd/> [13 Apr. 2008].

70. Watterdal, T./ Tokhai, S. (2008) "Innovation and Intervention in Primary School Education – Inclusive and Child Friendly Education." Quetta: Balochistan Department of Education / IDP Norway.

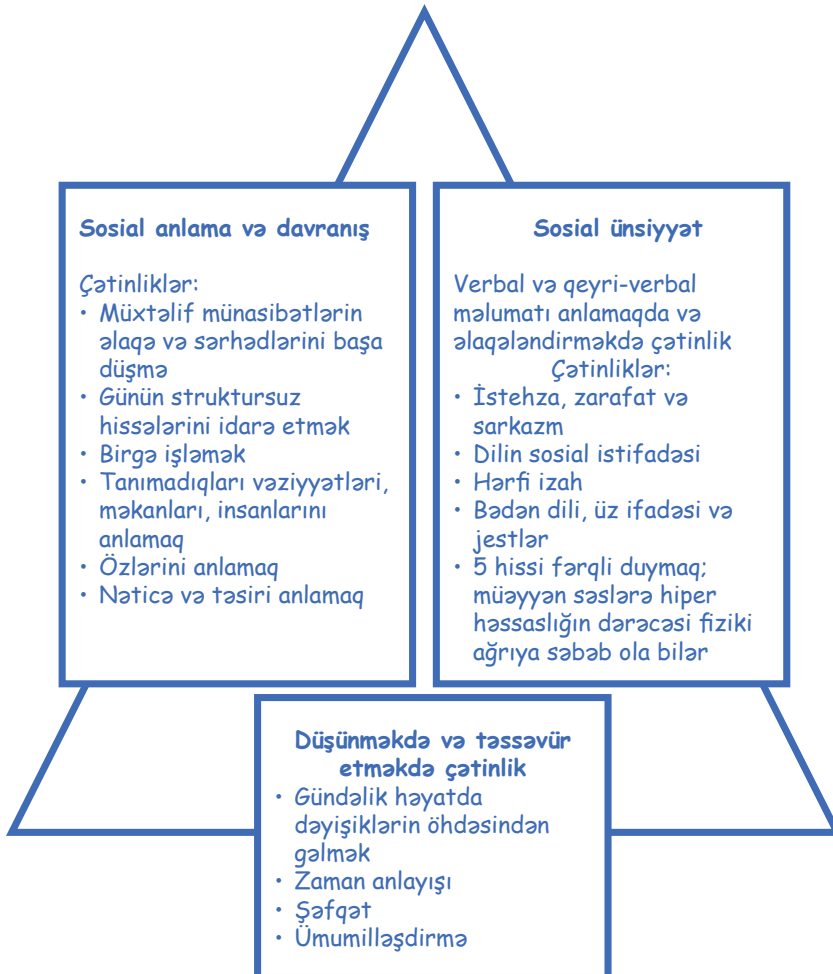

Autistik spektr pozuntusu (ASP)

Autistik spektr pozuntusu (ASP) termini özündə autizm, Asperger sindromu (yüksək funksional autizm kimi tanınan), autizm pozuntusu və klassik autizm (Kanner autizmi kimi tanınan) terminlərini birləşdirir. Bu paraqrafdakı məlumatlar autizm və Asperger sindromunu əhatə edir.

Autistik spektr pozuntusu olan uşaqlar (və böyüklər) şəkil 1-də göstərilirdiyi kimi üç əsas sahələrdə çətinlik çəkirlər. Ancaq bu üç pozuntunun təzahür formaları müxtəlif uşaqlarda çox fərqli olacaq.

Şəkil 1: Pozuntu triadası - Autizm Spektr Pozuntusu

Bu üç əsas sahə həmçinin "pozuntu triada"sı və ya " üç pozuntu" kimi tanınır:

- ◆ Sosial anlama və sosial davranış
- ◆ Sosial ünsiyyət (verbal və qeyri verbal)
- ◆ Dəyişməyən düşüncə tərzini və sosial təsəvvürün çətinliyi

Bu davranış formaları vaxtaşırı autizm olmayan uşaqlarda ayrı-ayrılıqda da görünə bilər, lakin autizm spektr pozuntusu diaqnozu uşaqda hər üç sindromun olduğu halda təsdiq edilir.

Digər qüsurları olan bəzi uşaqlarda, xüsusilə inkişaf və eşitmə qüsuru olanlarda şiddətə məruz qaldıqları halda autistik davranışları yaranabilir.

Depressiyadan və yoxsulluqdan əziyyət çəkən uşaqlarda (müharibə, aclıq, təbii fəlakətlər nəticəsində) onların ehtiyacları ailə, məktəb və cəmiyyət tərəfindən təmin edilməsə autistik davranış yaranabilir.

Autistik spektrın pozuntusunun səbəbi hələ də məlum deyil və bu bir uşaqdan digər uşağa fərqlənir. Son bir neçə ildə autizm sindromlu uşaqların sayı kəskin artıb. Bunun səbəbi məlum deyil. Bu ASP-nin daha yaxşı tibbi anlayışını əks etdirir və bununla da diaqnoz qoyulmasını gücləndirir; autistik spektr pozulmasında təsir dairəsinin genişlənməsi; bir çox uşaqların valideynləri autizm diaqnozunu inkişafın pozuntusu diaqnozundan daha çox "məqbul" qəbul edirlər; ya da bu bütün üç amilin birləşməsi ola bilər.

Bir çox autistik spektr pozuntusu olan uşaqlar valideynləri ilə yaşayırlar. Bu ailələrin çoxu böyük stress altındadır. Valideynlər uşaqlarının (məktəbdən xaric olan) hər dəqiqə, saat və gününü dəstəkləyirlər. Əgər valideynlər keyfiyyətli həyat sürmək istəyirlərsə idealda onlara intensiv dəstək xidmətləri tələb olunacaq. Autizmlə bir çox uşaqlara daim müşahidə tələb olunur.

74 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Autistik Spektr Pozuntusu (ASP) olan uşaqların tədrisi və əlverişli tədris mühitinin inkişafı üçün praktiki tövsiyələr

- ◆ Müəllimlər uşaqların, xüsusilə əlilliyi və autistik spektr pozuntusu olan uşaqların ehtiyaclarını müəyyən etmək və həll etmək üçün məsuliyyət daşıyırlar.
- ◆ Hər bir müəllim məktəbdə bir məsləhətçi kimi könüllü olmalıdır.
- ◆ Autistik spektr pozuntusu üzrə baş koordinator olacaq bir müəllim təyin edin (həmin şəxs bu işdə könüllü olması daha yaxşıdır). Seçilmiş şəxs təlimləndirilməli və sonra isə autistik spektr pozuntusu olan şagirdlərə dərs keçən və ya ünsiyyətdə olan öz əməkdaşlarını təlimatlandırmalıdır.
- ◆ Autistik spektr pozuntusu olan uşaqlarla iş təcrübəsi və biliyə malik müəllimləri məktəbdə və məktəbdən kənar digər aidiyyəti şəxslərlə, əhali ilə iş proqramı daxil olmaqla, həmçinin digər tədris orqanları və yaxındakı məktəblərlə öz təcrübələrini bölüşməyə motivasiyə edin.
- ◆ Müəllimlərin, məktəb rəhbərliyinin və valideynlərin istifadəsi üçün autistik spektr pozuntusu ilə əlaqəli "yeni işlər haqqında" məlumat bankını daim yeniləyin.
- ◆ Mütəxəssis heyəti - dəstək birlikləri və ya resurs mərkəzlərindən resurs müəllimləri ilə məsləhətləşin. Dinamik dəstək sisteminin yaradılmasını dəstəkləyin.
- ◆ Əmin olun ki, ASP sindromlu uşaqlarının onların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış fərdi təhsil planları var.
- ◆ Bir mühitdə öyrənilən təcrübələri digər mühitdə ümumiləşdirmək üçün ASP sindromlu uşaqlar üçün imkanlarının yaradılmasını təmin edin.

Epilepsiya

Epilepsiya qısa tutmalarla müşayiət olunan müxtəlif zehni və fiziki funksiyalara təsir edən beyin fəaliyyətinin pozulmasıdır. İki və ya daha çox tutmaları olan şəxs epilepsiya xəstəsi sayılır. Tutma beyin hüceyrələri arasında elektrik fəallığın qeyri-normal sıçrayışı zamanı baş verir. Epileptik tutma, adətən, bir neçə saniyədən bir neçə dəqiqəyə qədər çəkə bilər. Epilepsiyanın bir çox simptomu ola bilər: qıcolma və huşun itirilməsi və hərdən elə simptomlar olur ki, xəstə özü və ya tibb mütəxəssisləri bunu aşkar edə bilmirlər: boş bir nöqtəyə zillənən baxış, marçıldatmaq və əlin ayağın qəflətən hərəkəti.⁷¹

Bu, çox qorxulu görünə bilər və bu səbəbdən də müxtəlif mədəniyyət və adətlərdə bu xəstəlik "sehr əlaməti" hesab edilirdi. Aşağıda epilepsiya zamanı nə edib nə edilməyəcəyi göstərilir:⁷²

- ◆ Sakit olun.
- ◆ Uşağın başını qoruyun, başının altına yastıq qoyun və ya əlinizlə başını dəstəkləyin ki, başı zədələnməsin.
- ◆ Əmin olun ki, ətrafda zədələnməyə səbəb ola biləcək bir əşya (məsələn masa, oturacaq və s.) yoxdur.
- ◆ Uşağı böyrü üstə uzadın ki, ağız suyu boğazına dolmasın və uşaq boğulmasın.
- ◆ Dar və sıxan paltardan uşağı azad edin.
- ◆ Uşaq özünə gələndə onun yanında qalın.
- ◆ Uşaq özünə gələndə özünü təhlükəsiz hiss etməsi üçün ona kömək edin.
- ◆ Uşaq özünü tam yaxşı hiss etməyə qədər ona maye verməyin.
- ◆ Uşağın dişlərinin arasına heç nə qoymayın.

71. Epilepsy Foundation. (2008) "About Epilepsy - What Is Epilepsy?" page on URL: <http://www.epilepsyfoundation.org/about/> [8 Jan. 2008].

72. Epilepsy Support Association, Uganda. (2005) Epilepsy Torch. Vol. 1, Issue 1, July 2005. Kampala: EASU, p. 11

76 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

- ◆ Ətrafların hərəkətlərini məhdudlaşdırmayın.
- ◆ Mümkünsə uşağı xəstəxanaya aparın.
- ◆ Əgər uşaq dərman qəbul edirsə çox vacibdir ki, onu hər gün eyni vaxt və saatda qəbul etsin.

Turet sindromu

Turet sindromu qəbul edilmiş tibbi vəziyyətdir. Bu daha çox irsidir, amma səbəbi məlum deyil. Prosedurları var, amma xroniki xəstəlik kimi müalicəsi yoxdur. Bu çox mürəkkəb vəziyyətdir, amma onu hərəkətin pozulması, nevroloji vəziyyət və əsəb-ruhi vəziyyət kimi təsvir etmək olar. Bu həyatın bütün aspektlərinə, o cümlədən təhsilə təsir edir.⁷³

Turet sindromunun simptomları səyrimələr, təkrar olunan xroniki və qeyri-ixtiyari hərəkətlər və səslərdir. Turet sindromlu şəxs bir müddət onları nəzarətdə saxlasa da, sonra səyrimələr yenidən əmələ gəlir. Səyrimələr adətən 7 yaşından meydana gəlir və çox güman ki, ömrün axırınadək davam edir, lakin yeniyetməlik dövrünün sonunda azalır. Birinci simptomlar adətən sifətdə yaranır, gözlər tez-tez qırpılır və yaxud ağız dartınır. Turet sindromu boğaz təmizləmə, iyləmə və ya hərəkət və səs səyriməsindən başlaya bilər. Hətta bir nəfərdə müxtəlif səyrimələr ola bilər:

- ◆ Onlar artır və azalır - zamanla yaxşılaşır və ya pisləşir.
- ◆ Onlar dəyişir - bir səyrimə dayanır və digəri başlayır.
- ◆ Onlar stress və narahatlıqdan arta bilər.
- ◆ Onları dincəlmə və maraqlı məşğuliyyətlə yüngülləşdirmək olar.

73. Tourette Syndrome (UK) Association. (2008) "TS Facts" page on URL: <http://www.tsa.org.uk/> [8 Jan. 2008].

Turet Sindromlu Uşaqlar üçün praktiki tövsiyələr

Bu tövsiyələrin əksəriyyəti digər əlillik növlərini təsvir edən paragraflarda, həmçinin № 1, № 4, № 5 və № 6 ILFE kitabçalarda müzakirə olunmuşdur. Bundan əlavə, bu bütün uşaqların yaxşı oxuması üçün strategiyadır və buna görə də siniflərimizdə ümumi təhsil mühiti üçün faydalı olacaq.

- ◆ Biz çevik təlim üsulundan istifadə etməliyik.
- ◆ Biz cütlərlə iş və qrup işindən istifadə etməliyik.
- ◆ Biz sinifdə səmimi, öyrənməyə əlverişli şərait yaratmalıyıq.
- ◆ Biz imtahan və testlərlə əlaqədar stressləri azaltmalıyıq.
- ◆ Tədris zamanı tez-tez qısa müddətli fasilələr etməliyik.
- ◆ Biz Turet sindromlu uşaqlara səyrimələrinin yüngülləşməsi üçün təhlükəsiz yerlər təşkil etməliyik

Sosial, Emosional və Davranış çətinlikləri

"**S**osial, emosional və davranış çətinlikləri" tam aydın bir ümumi termin deyil və buna görə də onu düzgün müəyyənləşdirmək çətindir. Buna baxmayaraq, bu termində sadalanan bir çox uşaq və gənclər onların məktəbdəki təhsilinə və daha geniş sosial təcrid vəziyyətini risk altına qoyan xronik çətinliklərlə qarşılaşırlar.⁷⁴

Sosial cəhətdən məqbul olan davranış bir mədəni, dini və ənənəvi məzmun-dan digərinə çox fərqlənir. Buna görə də, sosial, emosional və davranış çətinlikləri uşaqların şərait və vəziyyətindən çox asılıdır.

Müxtəlif əlilliyi olan uşaqların fərdi (aparıcı) ehtiyacları valideynlər və müəllimlər tərəfindən lazımi şəkildə düzgün həll olunmadığı halda onların sosial, emosional və davranış problemləri yarana bilər.

Sosial, emosional və davranış çətinlikləri olan uşaqları nə xarakterizə edir?^{75,76}

- ◆ Sosial çətinliyi olan uşaqlar digər uşaqlar və/və ya böyüklər ilə təmasda, oyunda və qarşılıqlı əlaqədə maneələrlə üzləşirlər.
- ◆ Emosional çətinliklərlə üzləşən uşaqlar öz hissləri ilə mübarizə aparırlar (qorxu, kədər, təklük, əhval və depressiya və s.).
- ◆ Valideyn və müəllimlər tez-tez çətinlik çəkərkən və impulsiv, aqressiv və gözlənilməz davranışlara səbəb olarkən, davranış çətinlikləri olan uşaqlar öz davranışlarını idarə etməkdə çətinlik çəkirlər.

Sosial, emosional və davranış çətinlikləri olan uşaqlar:

- ◆ Ümumiyyətlə qeyri-adi davranırlar.

74. Social Emotional and Behavioural Difficulties Association. (2006) "Definitions - SEBD and Its Overlap with Disruptive and Anti-Social Behaviour, Mental Health Difficulties and ADHD" page on <http://www.sebda.org/resources/articles/DefiningSEBD.pdf>. [14 Jan. 2008].

75. Anderson, R. (2007) "Mappeoppgave i spesialpedagogikk" (Paper on "Special Pedagogy") page on URL: <http://engel.stud.hive.no/5%20semester/spes%20ped.html> [14 Jan. 2008].

76. Kinge, E. (2000) "Empati hos vuxna som möter barn med särskilda behov" (Paper on "Empathy Among Adults who Interact with Children with Special Needs"). Stockholm: Studentlitteratur AB.

- ◆ Fərqli sosial, fərdi, emosional və ya fiziki şərtlərə həddindən artıq şəkildə reaksiya verə bilirlər.
- ◆ Özünü aşağı qiymətləndirmə, narahatlıq, depressiya və ya özünəqapanmanın olması.
- ◆ Narazılıq, intiqamçılıq və laqeydlik göstərə bilirlər.
- ◆ Sakit ola bilər və ya hədə-qorxu gələ bilər, müdaxilə, mübahisə və ya söyüş söyə bilər.
- ◆ Ünsiyyətdə bezdirici ola bilər və ya ünsiyyətdən imtina edə bilər.
- ◆ Dərslərdə iştirak etməyə və tez-tez məktəbdə olmaya bilər.
- ◆ Qaydalara riayət etməyə və ya pozucu, dağıcı, təcavüzkar və ya zorakı ola bilər
- ◆ Birbaşa nəzarət olmadan işləmək və ya əməkdaşlıq etmək istəmirlər.
- ◆ Narahat olurlar və fikirlərini cəmləyə bilmirlər.
- ◆ Tez-tez vəzifələri yerinə yetirmək və göstərişlərə əməl etmir və/ və ya əməl etmək istəmirlər.

Sosial, Emosional və Davranış Çətinlikləri olan Uşaqların Tərbiyə Edilməsi üçün Praktiki Təvsiyələr^{77,78}

- ◆ Biz uşağın niyə çətinlik çəkdiyini öyrənməyə çalışmalıyıq. Vəziyyəti əsaslı qiymətləndirdikdən sonra cavab vermək vacibdir. Biz birlikdə problemi həll etmək üçün strategiya hazırlamaqdan ötrü uşağın özü və zəruri halda valideynləri ilə müzakirə etməliyik.
- ◆ Uşaqlar fərdi qabiliyyətlərinə görə (intellektual, sosial, emosional və fiziki) yoxlanmalıdırlar. Əgər biz uyğun olaraq uşaqlara onların anlaması üçün çox çətin və ya çox asan, onların həyatı üçün maraqsız və ya lazımsız tapşırıqlar versək, bəzi uşaqlar "uğursuzluq" hissəsinə görə reaksiya doğurmaq, diqqət cəlb etmək və ya yayındırmaq

77. Gateakademiet. (2007) "Om konsekvenspedagogikk" (*About Consequence Pedagogy*) page on URL: <http://www.gateakademiet.com/content/view/20/35/> [20 Apr. 2008].

78. Astani / Watterdal, p. 2.

üçün "özünü pis aparmaqla" pis reaksiya verə bilərlər.

- ◆ Biz əmin olmalıyıq ki, bütün uşaqlar hiss edirlər ki onların bacarıqları, əlilliyi və ya mənşəyindən asılı olmayaraq onları qiymətləndirirlər. Əgər uşaqlar özlərinə qarşı laqeydlik hiss edirlərsə, bəziləri diqqətini çəkmək üçün "özlərini pis aparırlar".
- ◆ Biz fərqli davranış və hərəkətləri dəqiq şəkildə izah etməliyik. Bu yolla uşaqlar anlayacaqlar/başa düşəcəklər ki, onlar öz davranışını seçməklə yanaşı, həm də bu davranışın reaksiyasına təsir edirlər. Bununla da cavab vermə məsuliyyəti valideyn və müəllimlərdən uşaqların özünə keçəcək, çünki onlar öz hərəkətlərinin nəticələri ilə üzləşəcəklər. Uşaqlar tərəfindən müəyyən qərar qəbul edilməzdən əvvəl cavab məlumatlara uyğun olaraq ölçülməlidir. (Dağıdıcı və mənfi davranışlar üçün fərqli alternativ nəticələr üçün - özünü dağıdan və ya zərər verən və başqalarının azadlığını məhdudlaşdıran davranışlar üçün "Xüsusi Kitabça 1 - İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam" vəsaitinə müraciət edin.)⁷⁹
- ◆ Biz sinifdəki hər bir uşaq üçün idarə olunan qaydalar dəstini hazırlamalıyıq. İlk olaraq bir neçə qaydanın tətbiqi ilə başlayın çünki başlanğıcda bütün qaydaların tətbiqi yorucu ola bilər. Bu qaydalar uşaq və onun valideynləri ilə əməkdaşlıqda inkişaf etdirilməlidir.
- ◆ Müxtəlif uşaqlara davranışlarını idarə etmək bacarığından asılı olaraq fərqli səviyyədə özünü idarəetmə və intizam tələb edə biləcək fərqli qaydalar verilməlidir.

---

79. UNESCO Bangkok. (2007) Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive Learning-Friendly Environments Specialized Booklet 1 – Positive Discipline in the Inclusive, Learning –Friendly Classroom. Bangkok: UNESCO.

Eksperimental Davranış Fəaliyyəti

Hər uşağın bazar ertəsi divardan asılan öz adı ilə qeyd olunmuş bir vərəqi var. Onlar müxtəlif şəkillərə (avtomobil, ev, çiçək, heyvan, şəxs və ya bir əşyaya oxşar) modelləşdirilə bilən beş ədəd müxtəlif rəngli kağız kəsirlər. Hər gün onlar qaydalara əməl etdikdə, onlara öz adları olan vərəqin üzərinə kəsilmiş vərəqləri yapışdırmağa icazə verilir. Həftənin sonunda onlarda tam bir şəkil alınacaq. Müəllim uşağın valideynlərinə onun fəaliyyəti barədə konstruktiv şəkildə şərh olunan mesaj göndərəcək. Məsələn: Bu həftə Zarina bütün qaydalara əməl etdi və onun davranışı yaxşılaşmışdır.

Bu, uşaqlara müvəffəqiyyət qazanmaq və öz davranışlarına nəzarət etmək imkanı verəcəkdir. Bu fəaliyyət sayəsində şagirdlər eyni zamanda qaydalara əməl olunması və ya pozulmasının nəticələrini öyrənəcəklər.

Kar və korluq

Kar və korluq ikili duyğu pozuntusu kimi tanınır və görmə və eşitmə pozuntularının bir "sadə" birləşməsindən daha artıqdır. Kar və kor insanlar tamamilə kar və tamamilə kor ola bilməz. Bir çox kar və kor insanlarda eşitmə və görmə qabiliyyəti olduğu təqdirdə, digərləri hər iki hissini tamamilə itkisinə məruz qalır.⁸⁰

Bir insanın həm eşitmə, həm də görmə qabiliyyəti pozulduğu zaman o ünsiyyət qurmağa, başqaları ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmağa və ətrafımız haqqında məlumat əldə etməyə kömək edən əsas duyğularda çətinlik çəkir.

Özümüz və dünyamız haqqında öyrəndiklərimizin 95%-i görmə və eşitmə nəticəsində əmələ gəlir. Bu iki duyğunun olmaması insanın hərəkətlərinə, ünsiyyətinə və məlumat əldə etməyinə çox təsir göstərir.

Kar və korluğun bir çox səbəbləri var. Kimsə həm görmə və eşitmə çətinlikləri ilə doğulduqda bu "doğuşdan kar və kor" adlanır. Hamilə qadının hamiləliyin ilk üç ayı ərzində Rubella virusu ilə yoluxması kar və korluq üçün ən ümumi səbəbdır. Körpələr və ya gənc qızların Rubella virusuna qarşı immunizasiya olduğu ölkələrdə və bölgələrdə daha az kar və kor uşaqlar doğulur. Əgər onlar bu problemlə həyatlarında daha sonra üzləşsə bu "əldə edilmiş kar və korluq" adlanır.

Bu (digər səbəblərdən) bir qəza və ya xəstəlik (meningit daxil olmaqla), genetik şərtlər və ya yaşlanma ilə əlaqədar ola bilər. Bəzi hallarda insanlar Aşer sindromu kimi genetik bir vəziyyətlə anadan ola bilərlər ki, bu da tədricən görmə və eşitmə qabiliyyətini itirmək deməkdir. Aşer virusu olan insanlar kar və ya eşitmə zəifliyi olan genetik bir vəziyyətə sahibdirlər və sonra tədricən gözlərini itirməyə başlayırlar.⁸¹

80. A-Z to Deafblindness. (2002) "Information About Deafblindness" page on <http://www.deafblind.com/info-db.html> [13 Apr. 2008].

81. Sense. (2008) "About Deafblindness" page on <http://www.sense.org.uk/aboutdeafblindness/index.htm> [7 Jan. 2008].

Kar və kor olan insanların böyük əksəriyyətinin bəzi qalıcı eşitmə və/və ya görmə qabiliyyətləri var və ünsiyyət üçün işarə dilini, barmaqla və/və ya Brayl əlifbasına əlavə olaraq bu qabiliyyətlərini istifadə edirlər.

Əgər eşitmə və görmə itkisi sadə əlifbanı öyrənməzdən əvvəl baş verərsə, hərflər (yazılı əlifbaya əsaslanmayan) və sözlər bir ünsiyyət vasitəsi kimi əllərinin içində işarələyə bilər.

Uşaq sadə əlifbanı öyrəndikdən sonra eşitmə və görməni itirərsə, hərflər bir ünsiyyət vasitəsi kimi əllərinin içində işarələyə bilər. Lakin, bir uşağın təhsil almadan (normal hərflər) doğuşdan görmə və eşitmə qabiliyyəti yoxdursa fərqli bir işarə dili istifadə edilməlidir.⁸²

Biz nəyə öyrənərkən bizim eşitmə qabiliyyətimiz vizual və digər hissiyyatlarla dəstəklənərək daha bütövlükcü bir anlayış yaradır. Kar və korluq ilə doğulmuş uşaqlar fərqli öyrənilirlər, çünki onların hər iki hissi yoxdur. Bu, kor olan, lakin eşidə bilməyən və ya kar olan görə bilməyən şagirdlər üçün fərqlidir. Kar və korluq ilə doğulmuş uşaqların xüsusi uyğunlaşdırılmış tədrisə ehtiyacı olacaq.

Kar və kor uşaqların tədrisi üçün praktiki tövsiyələr⁸³

- ◆ İlk olaraq uşağın nə qədər eşitmə və/və ya görməsinin olmasını müəyyən etmək lazımdır.
- ◆ Uşaqda müəyyən dərəcə görmə və/və ya eşitmə varsa, biz bu qabiliyyəti ünsiyyət yaratmaqda, tədrisdə, inkişafda və iştirakda istifadə etməkləri üçün çalışmalıyıq.
- ◆ Biz uşağın əllərinə işarələr qoymaq əvvəzinə əllərimizi uşağın əllərinin altına qoyaraq onlara ünsiyyəti necə inkişaf etdirməyi öyrətməyə cəhd etməliyik. İşarələr hələ onun üçün heç bir əhəmiyyət daşımaya bilər.

82. The Interpreter's Friend. (2001) "Teaching Deafblind Children" page on <http://www.theinterpreters-friend.com/db/tchg-db-chldrn.html> [4 Aug. 2008].

83. Ibid.

84 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

- ◆ Əgər uşaq oyuncağını bizimlə bölüşməyi təklif edirsə, biz onun əllərinin etdiyi hərəkətləri təqib etməliyik və uşağın təcrübəsini paylaşmalıyıq.
- ◆ Uşaqlara işarə ilə nə istədiklərini göstərmək üçün əllərimizi onların istifadəsinə verməliyik, onların əllərini yönəltməməliyik.
- ◆ Biz uşağın hərəkətlərini təqib etməliyik.
- ◆ Uşaq bizim istifadə elədiyimiz formal işarə dilini başa düşməsini gözləmədən, biz uşağın ünsiyyət cəhdlərini anlamağa çalışmalıyıq.
- ◆ Əgər uşaq az işarə bilirsə biz onun bildiyi işarələri onun əllərini təqlid etməklə qəbul etməliyik və sonra onun demək istədiyini düzgün formada ona göstərməliyik (yənə bizim əllərimiz onların əlləri altında olmaqla).
- ◆ Əgər uşağın kifayət qədər funksional görməsi varsa, biz işarələri onun görmə çərçivəsində tənzimləməliyik.
- ◆ Biz uşaq hazır olanda daha formal sistem işləyib hazırlayaraq uşağın özünün ünsiyyət qurması üçün çalışmalıyıq.
- ◆ Bu cür yanaşma uşağa daha etibarlı münasibət qurmağa, nəzarəti daha çox uşağa verməyə və ona öz ünsiyyətinin bütün qüvvəsini dərk etməyə imkan yaradacaq.

Mürəkkəb pozuntular

Mürəkkəb pozuntusu olan şagirdlərin bu kimi iki və ya daha artıq pozuntuları olur:⁸⁴

- ◆ Eşitmə pozuntusu
- ◆ Görmə pozuntusu
- ◆ Fiziki pozuntu
- ◆ İnkişaf/Əqli pozuntu
- ◆ Austistik spektr pozuntusu
- ◆ Nitq-dil pozuntusu

Mürəkkəb pozuntusu olan uşaqların sayı azdır. Buna baxmayaraq, hər bir şagirdin xüsusi və fərdi yanaşma tələb olunur. İki və daha çox pozuntusu olan uşaqların rastlaşdığı maneələr digər pozuntusu olan uşaqların maneələrindən daha dərinidir.

Mürəkkəb pozuntu ⁸⁵

Mürəkkəb pozuntu termini iki "hər hansı istənilən pozuntunun birləşmə"si demək deyil. "Mürəkkəb pozuntu" fiziki, hissiyat və idraki pozuntuların birləşməsi kimi müəyyən edilə bilər ki, bu da öz növbəsində ünsiyyətdə, tədrisdə və iştirakda ciddi problemlərə səbəb ola bilər. Kar və korluq həmçinin mürəkkəb pozuntu hesab edilir.

Ayağını itimiş, əlil arabasından istifadə edən və zəif görməsi olan uşaq mürəkkəb pozuntusu olan hesab edilmir.

84. Queensland Study Authority. (2008) "Multiple Impairment" page on URL: www.qsa.qld.edu.au/yrs1to10/special-needs/docs/multiple-impairment.pdf [9 Jan. 2008].

85. SSKjorten/Sletmo/Watterdal, p. 5.

86 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Amma zəif eşitmə, zəif görmə və ciddi inkişaf (buna görə də bu ünsiyyət, hərəkət və anlama məhdudiyətlidir) pozuntusu ilə doğulmuş uşaq mürəkkəb pozuntusu olan hesab edilir.

Sereberal iflicli, inkişaf və görmə pozuntusu olan uşaq həmçinin mürəkkəb pozuntu olan hesab edilir. Bu cür uşaqların tədrisi məhduddur, çünki onlar hərəkət edə və fiziki mühiti tədqiq edə bilmirlər. İnküaşaf pozuntusuna görə idrak prosesləri məhduddur və görmə pozuntusu səbəbindən dünyanın vizual anlaması və vizual məlumatın emalı zəifdir. Uşağın eşitməsində pozuntu olmasa belə, eşidənləri anlamaq məhdud olacaq, çünki eşidilən məlumatı emal etmək ona çətindir (inküaşaf pozuntusu).

Xüsusi və keyfiyyətli təhsil təşkil olunmasa uşağın həyat keyfiyyəti getdikcə pisləşəcək. Uşağın çoxsaylı pozuntularından hər biri digərlərini ağırlaşdırır.

Haradan daha çox məlumatlanmalı- İnternet resursları

Bir çox müxtəlif qabiliyyətli uşaqların inklüziv şəraitdə təhsil alması ilə əlaqəli maraqlı məlumatlar olan veb saytlara giriş ya məhduddur ya da ödənişlidir. Aşağıdakı veb-saytlarda ödənişsiz maraqlı materiallar əldə etmək olar:

Əlillik haqqında ümumi məlumat və müxtəlif əlilliklər barəsində konkret çoxlu məlumat

Britaniya Kəkələmə Assosiasiyası
<http://www.stammering.org/>

Əlilliyi olan şəxslərin Milli Məşğulluq Mərkəzi (Hindistan)
<http://www.ncpedp.org/>

Uşaqların Hüquqları haqqında Məlumat Şəbəkəsi
<http://www.crin.org>

Əlillik haqqında Xəbər və Məlumat Xidməti (Hindistan)
<http://www.dnis.org/>

Əlillərin Beynəlxalq Təşkilatı
<http://www.dpi.org/>

Təhsil Şəbəkəsinin Təşkili
<http://www.eenet.org.uk>

Fövqəladə vəziyyətlərdə tədrisin təşkili üzrə Qurumlararası Şəbəkə
<http://www.ineesite.org>

IDP Norveç
<http://idp-europe.org>

88 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Əlilliyin Öyrənilməsi üzrə Milli mərkəz
<http://www.nclld.org/>

Əlil Uşaqlar üçün Milli Məlumat Mərkəzi
<http://www.nichcy.org/>

İctimai Yayım Xidməti
<http://www.pbs.org/wgbh/misunderstoodminds/>

Vorvik Universiteti
<http://www2.warwick.ac.uk/services/tutors/disability/>

DÇHS

Diqqət çatışmazlığının müalicə resursları
<http://www.addresources.org/>

Autizm

TeacherNet - Autistik Spektr Pozuntusu
<http://www.teachernet.gov.uk/wholeschool/sen/asds/>

Kar və Korluq
<http://www.sense.org.uk/>

Eşitmə pozuntusu

Amerikan İşarə dili
<http://www.lifepprint.com/>

Britaniya İşarə dili
<http://www.british-sign.co.uk/signing.php>

Sakit okean Audiloji Mərkəz
<http://www.drmehr.org/index.html>

İctimai Yayım Xidməti (PBS)
Səs və Qəzəb
<http://www.pbs.org/wnet/soundandfury/index.html>

Karlar üçün Milli Kral İnstitutu (RNID)
<http://www.rnid.org.uk/>

Xüsusi Öyrənmə Çətinlikləri
<http://www.mencap.org.uk/>

Görmə pozuntusu

Lighthouse International
<http://www.lighthouse.org/>

Göz Araşdırmaları Mərkəzi, Avstraliya - Melburn Universiteti
<http://www.lowvisiononline.unimelb.edu.au/index.htm>

Korlar üçün Kral Milli İnstitut (RNIB)
11-16 yaşlı görmə qüsurlu olan uşaqlar üçün uyğunlaşdırılmış veb-səhifə
<http://www.sortit.org.uk/welcome.htm>

Nəşrlər üzrə əlaqələr

YUNESKO Təhsil üzrə Asiya və Sakit okean Regional Bürosu
Hamı üçün Asiya-Sakit okean Təhsil Programı (APPEAL)
920 Sukhumvit Road
Prakanong
Bangkok 10110 Thailand

EENET Asia
Jalan Panglima Polim X No. 9
Kebayoran baru
Jakarta Selatan 12160 Indonesia

Enabling Education Network
C/O Təhsilə Dəstək və İnküzivlik
Təhsil Məktəbi, Mançester Universiteti
Oxford Road
Manchester M13 9PL
UK

YUNİSEF Şərqi Asiya və Sakit Okean Regional Ofisi(EAPRO)
P.O. Box 2-154
Bangkok 10200
Tailand

YUNİSEF Cənubi Asiya Regional Ofisi (ROSA)
P.O. Box 5815
Lekhnath Marg
Kathmandu
Nepal

Diqqət çatışmazlığı və hiperaktivlik sindromu - beyinin kimiya və anatomiyası ilə qismən əlaqəli nevroloji vəziyyətdir. DÇHS adi inkişaf səviyyələrində olan insanlarda müşahidə ediləndən daha tez-tez və daha ağır olaraq diqqətsizliyin və ya hiperaktivliyin/impulsivliyin daimi forması kimi təzahür edir.⁸⁶

Audioqram eşidilənlərin "şəkli" deməkdir. Eşitmə testinin nəticəsi audioqrama yazılır. Audioqramın şaquli həddi səsə yüksəkliyini və ya tezliyini göstərir. Üfüqi hədd yüksəklik və ya intensivliyi bildirir.

Gücləndirici və alternativ kommunikasiya - (GAK) verbal və yazılı ünsiyyətdə çətinlik çəkən şəxslərə əlavə kömək imkanlarını təsvir edən termdir. GAK onlara daha asan ünsiyyət quramağa imkan verir. GAK-a bir çox üsul daxildir: işarələr və jestlər, qrafiklər, kitablar və xüsusi kompüterlər. GAK insanların onlara nə dediklərini və ya onların insanlara demək istədiklərini anlamağa kömək edə bilər.⁸⁷

Autizm ömürlük inkişaf pozuntusudur. O, autistik spektrın bir hissəsidir və hərdən autistik spektr pozuntusu kimi istinad edilir (ASP). Spektr sözü ona görə istifadə olunur ki, autizmi olan şəxslərin üç əsas çətinliyi olur (bu vəziyyət onlara müxtəlif formalarda təsir edir)

Autizmi olan şəxslərin üzləşdiyi çətinliklərin üç əsas sahəsi bəzən "pozuntu triadası" kimi tanınır:

- ◆ Sosial ünsiyyətdə çətinlik
- ◆ Sosial əlaqədə çətinlik
- ◆ Sosial təsəvvürdə çətinlik

ASP haqqında maarifləndirmə aparmaq çətindir, çünki autizmi olan uşaqlarda əlillik "görünmür". Autizmlı uşaqların valideynləri qeyd edirlər ki, başqa insanlar onların uşaqlarının sadəcə dəcə olduğunu düşünülər; və autizmi olan insanlar isə özlərinin yanlış anlaşıldığını düşünülər..⁸⁸

86. ADHD Information from Eli Lilly and Company. (2007) "What is ADHD?" page on URL: http://www.adhd.com/parents/parents_adhd.jsp [16 Nov. 2007].

87. Mehr, A. (n.d.) "Audiograms - Understanding Your Audiogram" page on URL: <http://www.drmehr.org/audiograms.html> [9 Jan. 2008].

88. International Society for Augmentative & Alternative Communication. (n.d.) "What is AAC" page on URL: http://www.isaac-online.org/en/aac/what_is.html [19 Feb. 2008].

İzahlı Lügət

DÇHS	Diqqət çatışmazlığı və hiperaktivlik sindromu - beyinin kimiya və anatomiyası ilə qismən əlaqəli nevroloji vəziyyətdir. DÇHS adi inkişaf səviyələrində olan insanlarda müşahidə ediləndən daha tez-tez və daha ağır olaraq diqqətsizliyin və ya hiperaktivliyin/impulsivliyin daimi forması kimi təzahür edir
Audioqram	Audioqram eşidilənlərin "şəkli" deməkdir. Eşitmə testinin nəticəsi audioqrama yazılır. Audioqramın şaquli həddi səsin yüksəkliyini və ya tezliyini göstərir. Üfüqi hədd yüksəklik və ya intensivliyi bildirir.
Gücləndirici və alternativ kommunikasiya (GAK)	Gücləndirici və alternativ kommunikasiya - (GAK) verbal və yazılı ünsiyyətdə çətinlik çəkən şəxslərə əlavə kömək imkanlarını təsvir edən termindir. GAK onlara daha asan ünsiyyət qurmağa imkan verir. GAK-a bir çox üsul daxildir: işarələr və jestlər, qrafiklər, kitablar və xüsusi kompüterlər. GAK insanların onlara nə dediklərini və ya onların insanlara demək istediklərini anlamağa kömək edə bilər.
Autizm / Autistik Spektr Pozuntusu	Autizm ömürlük inkişaf pozuntusudur. O, autistik spektrın bir hissəsidir və hərdən autistik spektr pozuntusu kimi istinad edilir (ASP). Spektr sözü ona görə istifadə olunur ki, autizmi olan şəxslərin üç əsas çətinliyi olur (bu vəziyyət onlara müxtəlif formalarda təsir edir) Autizmi olan şəxslərin üzləşdiyi çətinliklərin üç əsas sahəsi bəzən "pozuntu triadası" kimi tanınır:

- Sosial ünsiyyətdə çətinlik
- Sosial əlaqədə çətinlik
- Sosial təsəvvürdə çətinlik

ASP haqqında maarifləndirmə aparmaq çətin-
dir, çünki autizmi olan uşaqlarda əlillik "gö-
rünmür". Autizmlı uşaqların valideynləri qeyd
edirlər ki, başqa insanlar onların uşaqlarının
sadəcə dəcəl olduğunu düşünürlər; və autizmi
olan insanlar isə özlərinin yanlış anlaşıldığını
düşünürlər..

Brayl Brayl kor və zəif görmə qabiliyyəti olan şəxs-
lər üçün oxuma və yazma sistemidir. Brayl
əlifbası ilə hərfin yazılmasında nöqtələrdən
istifadə olunur. Bu nöqtələr iynə və çərçi-
vədən istifadə edilərək dənə-dənə qoyulur.
Bir çərçivədə altı nöqtə (üç yuxarı və iki ge-
niş) yerləşdirmək mümkündür. Xarakterik və-
ziyyətdə və ya birləşmədə bir və ya bir neçə
nöqtələri seçərək 63 müxtəlif fərqli simvol
yaratmaq mümkündür. Bu simvolları bir nöqtə
və ya nöqtələrlə təsvir etmək üçün çərçivənin
altı nöqtəsi 1, 2,3 kimi yuxarıdan aşağı sol is-
tiqamətində və 4,5,6 kimi isə yuxarıdan aşağı
sağ istiqamətdə nömrələnir.

Brayl rəsmi olaraq iki sinifdən ibarətdir. 1-ci
sinifdə Brayl əlifbası, durğu işarələri, rəqəm-
lər və bir çox inşa işarələri tamamilə öyrədilir.
2-ci sinifdə Braylın 1-ci sinif proqramı və qısa
sözlərin formalaşması əhatə olunur. Asiyadaki
bir çox dillər üçün Brayl kodları mövcüddür.
Latin əlifbalarından istifadə edənlərə əlavə
olaraq Çin, Yapon və Koreya simvolları əlavə
olunur. Ərəb, Kiril, Hindu, Singapur, Tamil və
Tailand (bunlar yalnız bir qismidir) əlifbaların-
da müvafiq kodlar istifadə edilir.

Serebral iflic Serebral iflic erkən inkişaf dövründə hərəkətə nəzarət edən beyin hissələrinin zədələnməsi nəticəsində əmələ gəlir. Bir çox halda bu fəsad hamiləlik dövründə əmələ gəlir. Bundan əlavə bu doğuş zamanı və kəllə-beyin zədələnməsi (boğulma zamanı oksigen çatışmazlığı, beyin iltihabı və ya başın bərk zədələnməsi) nəticəsində əmələ gəlir.

Serebral iflicli uşaqlar aşağıdakılardan əziyyət çəkə bilərlər:

- ◆ Bədənin bütün və ya hissəvi hərəkəti
- ◆ Verbal və qeyri-verbal ünsiyyət (üz ifadəsi əsl hissləri tamamilə ifadə edə bilmir - yəni uşaq gülümsər görünə bilər, amma əslində o çox hirsli və yaxud kədərlidir)
- ◆ Qeyri-ixtiyari hərəkətlər (tutmalar)
- ◆ Yemək və içmək
- ◆ Əzələ boşluğu və ya gərginliyi
- ◆ Balans və koordinasiya
- ◆ Bədən vəziyyəti (bədəni istədiyi vəziyyətə yerləşdirmək və onu bu formada saxlamaq)

Koxlear implant Ağır karlılığı olan, yaxud səsi pis eşidən insanlar üçün istifadə olunan cərrahi implant olunmuş elektron cihazdır. Bu mürəkkəb bir eşitmə cihazıdır. Daxili qulaq (koxlea) hissəsinə elektrodlarla birgə qulağın arxa hissəsinə cihaz cərrahi yolla implant edilir. Zədələnməmiş eşitmə siniri ilə əlaqə yaratmaq üçün elektrodlar qulağın daxilində yerləşdirilir .⁸⁹

89. Skådalen Resource Centre. (2007) "Glossary of Hearing-related Terms." Oslo: Skådalen Kompetansesenter, p. 12.

- Ünsiyyət Buraya daxildir: dil (işarə dili daxil olaraq), mətnin təsviri, Brayl şrifti, daktil ünsiyyət, böyük şrift, əlverişli multimedia, yazılı, audio və anlaşılan dil, oxuma rahatlığı və həmçinin əlavə və alternativ ünsiyyət vasitələri, (informasiya və kommunikasiya texnologiyaları vasitələri ilə təmin oluna bilər).⁹⁰
- Kar Audio nöqtəyi nəzərdən danışığın səslə qavranmasına və öz səsinə nəzarətə mane olan bir şəxsin eşitmə qabiliyyətinin itkisi olarsa (hətta eşitmə aparatı və digər texnoloji cihazlarla) şəxs kar sayılır. Mədəni surətdə işarə dilində danışmağa üstünlük verən şəxsə Kar (böyük K ilə) kimi istinad edilir.⁹¹
- Kor və karlıq Kar və korluq (ikili hissiyyət pozuntusu kimi tanınan) görmə və eşitmə pozulmasının birləşməsindən daha geniş bir anlayışdır. Kar və kor insanlar tamamilə kar və ya tamamilə kor ola bilməzlər. Digərlərindən fərqli olaraq, bir çox kar və korlarda qismən eşitmə və görmə qabiliyyəti olur. Özümüz və ətrafımız haqqında biliklərimizin 95%-ni görmə və eşitmə ilə qəbul edirik. Bu iki hissiyatın olmaması hərəkətə, ünsiyyətə və məlumatın əldə edilməsinə təsir edir.⁹²

90. United Nations. (2006) "Convention on the Rights of Persons with Disabilities - Article 2" page on <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> [11 Jan. 2008].

91. Skådalen Resource Centre, p. 14.

92. A-Z to Deafblindness. (2002) "Information about Deafblindness" page on URL: <http://www.deafblind.com/info-db.html> [13 Apr. 2008].

Desibel	<p>Desibel (dB) səsin intensivliyini (həcmi və ya şiddəti) ölçmək üçün istifadə edilən vahiddir. İnsan qulağı hər şeyi eşidə bilir: toxunuş sə-sindən reaktiv mühərrikin səsinə qədər. Desi-bel şkalasına əsasən ən aşağı səs (tam sükut) 1 dB-dir. 10 dəfədən artıq səs 10dB-dir. Tam sükuta nəzərən 100 dəfə şiddətli səs 20 dB-dir. Tam sükuta nəzərən 1000 dəfə şiddətli səs 30 dB-dir. 85 dB-dən yuxarı hər hansı bir səs (otbiçən maşın, avtomobil signalı və rok konsert) səsin şiddəti və səsləndirmə müddə-tindən asılı olaraq eşitmənin itməsinə gətirib çıxara bilər.⁹³ Eşitmə pozuntusunu ölçən Desi-bel Hertz (tezlik və yüksəklik) ilə birləşərək nəzərə almaq lazımdır çünki hər iki göstərici eşitmə itkisini ölçən ən yaxşı vasitədir.</p>
İnkişaf pozuntusu	<p>İnkişaf pozuntusu anadangəlmə və ya erkən qazanılmış idrak pozuntusunu təsvir edir. İnkişafın pozulması bir sıra müxtəlif vəziyyət və ya diaqnozları birləşdirilən ümumi bir termindir və cəmiyyətdə davranış və öyrənmə qabiliyyə-tinin pozulmasını xarakterizə edir.⁹⁴</p>
Əlillik	<p>Funksionallığın Beynəlxalq Təsnifatı (FBT) əlil-liyi, əlilliyi olan şəxsin pozuntu və üzvləşdiyi mü-hit və davranış maneələri arasındakı qarşılıqlı təsirin nəticəsi olaraq təyin edilir.^{95 96}</p> <p>və ya:</p> <p>Bir insan üçün normal hesab edilən fəaliyyətlə-ri yerinə yetirməkdə çətinlik çəkən və məhdud-diyyəti olan şəxs.</p>

93. How Stuff Works. (2008) "What Is a Decibel and How Is It Measured?" page on URL: <http://www.howstuffworks.com/question124.htm> [5 Jan. 2008].

94. The Norwegian Association for the Developmentally Disabled. (2005) Strategy for NFU's Work for International Solidarity - 2006 and Beyond. Oslo: Norsk Forbund for Utviklingshemmede.

95. Disabled People International. (2005) "DPI Position Paper on the Definition of Disability" page on URL: <http://v1.dpi.org/lang-en/resources/details.php?page=74> [15 Nov. 2007].

96. Barbotte et al, p. 1047.

Daun sindromu	Daun Sindromu dölün inkişafı mərhələsində bir xromosomun artıq genetik nizamsızlıq nəticəsində insanın 21-ci cüt xromosomunda baş verən anomaliyadır. Bu, genetik materialların gametlərin formalaşmasının vacib bir hissəsi zamanı ayrılmaması və əlavə xromosomudur (Trisomniya 21). Bu sindromun səbəbi bəlli deyil, lakin o tez-tez qadının yaşı ilə əlaqələndirilir. Əlavə materialın mövcudluğu inkişafa təsir edir və Daun sindromuna səbəb olur. "Daun Sindromu"nun adı həkim Lengdon Daun ilə bağlıdır. O 1866-cı ildə ilk dəfə bu sindrom haqqında yazmışdır. 1959-cü ildə 21-ci trisomniya Daun Sindromunun səbəbi kimi müəyyən edilmişdir.. ⁹⁷
Diskalkuliya	Hesablama və riyazi əməliyyatları aparmaq qabiliyyətindəki bir pozuntudur. Çətinlik miqdar və məkanla (obyektlərin fiziki yerləşməsi və obyektlər arasındakı metrik münasibətlər) bağlı informasiyanın qəbul edilməsi, qavranılması və emalında yaranır.
Disleksiya	Disleksiya oxu prosesinin pozulması deməkdir. Disleksiyası olan şəxslər oxuyub-yazmada və bəzən hesablamada çətinliklər çəkirlər. Daimi zəiflik qısamüddətli və operativ yaddaşda emal sürətində, ardıcılıq bacarıqlarında, eşitmə və/ və ya görmə duyğusunda, danışiq dili və motor bacarıqlarında müəyyən edilə bilər.
Disqrafiya	Disqrafiya yazılı və qrafik formada öz fikirlərini ifadə etməkdə çətinlikdən əmələ gələn öyrənmə bacarığının olmamasıdır. Disqrafiya yazı qabiliyyətinin olmaması ilə xarakterizə olunur və yazısının pozulmasına və ya səhv olmasına səbəb olur.. ⁹⁸

97. World Health Organization. (2008) "Genes and Human Disease: Genes and Chromosomal Diseases" page on URL: <http://www.who.int/genomics/public/geneticdiseases/en/index1.html> [9 Jan. 2008].

98. National Institute of Neurological Disorders and Stroke.

Erkən müdaxilə Uşaqlıqda erkən müdaxilə doğuşdan 5 yaşına qədər olan uşaqlara çoxtərəfli xidmətlərdən ibarətdir: uşaq sağlamlığını və rifahını yüksəltmək, inkişaf etməkdə olan bacarıqları artırmaq, inkişaf ləngiməsini minimuma endirmək, mövcud və ya yaranmaqda olan əlilliyi aradan qaldırmaq, funksional pozuntuların qarşısını almaq və adaptiv tərbiyyə və valideynlik anlayışını aşılamaq. Bu məqsədlər uşaqlar üçün fərdi inkişaf, təhsil və müalicə xidmətləri təmin etməklə və onların ailələri üçün qarşılıqlı planlaşdırılmış müdaxilə tədbirləri ilə həyata keçirilir.⁹⁹

Epilepsiya Qısa tutmalarla müşayiət olunan müxtəlif əqli və fiziki funksiyalara təsir edən beyin fəaliyyətinin pozulmasıdır. İki və ya daha çox tutmaları olan şəxs epilepsiya xəstəsi sayılır. Tutma beyin hüceyrələri arasında elektrik fəallığının qeyri-normal sıçrayışı zamanı baş verir. Epileptik tutma, adətən, bir neçə saniyədən bir neçə dəqiqəyə qədər çəkə bilər. Epilepsiyanın bir çox simptomu ola bilər: qıcolma və huşun itirilməsi və hərdən elə simptomlar olur ki, xəstə özü və ya tibb mütəxəssisləri bunu aşkar edə bilmirlər: boş bir nöqtəyə zillənən baxış, marçıldatmaq və əlin ayağın qəflətən hərəkəti.¹⁰⁰

Məhdudiyyət Fiziki inkişafın və ya inkişafın pozulmasının sosial və ya ekoloji nəticələri. Heç bir insan əngəlli deyil. Buna baxmayaraq bir çox cəmiyyətlər insanları onların həyatlarına təsir edən seçim və qərarları qəbul edərkən üzlaşdıqları maneələr, ayrı-seçkilik, şəxsi qərəzlik yaradaraq məhdud etməyə çalışırlar. Beləlik-

(2007) "What is Dysgraphia" Page on URL: <http://www.ninds.nih.gov/disorders/dysgraphia/dysgraphia.htm> [18 Apr. 2008].

99. Shonkoff, J./Meisels, S. (2007) Handbook of Early Childhood Intervention. Cambridge: Cambridge University Press, p. XVIII.

100. Epilepsy Foundation. (2008) "About Epilepsy - What Is Epilepsy?" page on URL: <http://www.epilepsyfoundation.org/about/> [8 Jan. 2008].

lə, məhdudiyyət bir fərdin deyil, cəmiyyətdə və sistemdə olan çatışmazlıqların nəticəsidir. "Məhdudiyyət" termini artıq uyğun sayılmır, çünki o şəxsə damğa vurur və ayrı-seçkilik yaradır.¹⁰¹

Hemofiliya Hemofiliya qanın laxtalanma xüsusiyyətinin pozulması ilə xarakterizə olunan irsi xəstəlikdir. Xəstəlik zamanı oynaqlara, əzələlərə və daxili orqanlara öz-özünə, zədə və ya cərrahi müdaxilə nəticəsində qanaxmalar baş verir. Hemofiliya həmişə bir insanın bioloji cinsinə bağlıdır. Qadın xəttindən yalnız oğlan uşağına körpələrə ötürülür. Ən çox yayılmış formadan təsirlənən kişilər, qanın laxtalanmasına qarışan bir protein olan VIII Faktor sintez edə bilmirlər. Müalicəyə baxmayaraq, hemofiliyası olan xəstələr ən kiçik bir hadisədən qanaxma riski altında qalırlar. Xəstəlik ağırlıdır və fiziki əlilliyə səbəb olan oynaqların deformasiyasına səbəb ola bilər.¹⁰²

Pis eşitmə Bir şəxsin gücləndirici vasitəsi ilə eşitmə qabiliyyətinin səviyyəsini (yüngüldən ağırədək) təsvir edən termdir. Eşitmə pozuntusu olan insanların əksəriyyəti səsle danışmağa üstünlük verir, amma bəziləri işarə dilindən istifadə edirlər. Adətən onlar eşitmə cihazlarından, danışığı oxuma vasitələrindən və ünsiyyəti asanlaşdırmaq üçün köməkçi vasitələrdən yararlanaraq qalıq eşitmələrindən istifadə edərək cəmiyyətdə iştirak edirlər¹⁰³. Pis eşidən və kar olan insanların hamısı eşitmə pozuntusu olan insan sayılır.

101. Watterdal/Tahir, p. 4

102. Watterdal/Tahir, p. 4

103. Deafness Research Foundation. (2002) "Glossary of Medical Terms" page on URL: http://www.drf.org/hh_dictionary/glossary.htm [18 Apr. 2008].

100 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

Eşitmə pozuntusu	Eşitmənin tam (kar) və qismən (pis eşidən) itirilməsini təsvir edən geniş bir termdir.
Pozuntu	Bədən strukturunun və ya funksiyasının, fizioloji və ya psixoloji, müvəqqəti və ya daimi itkisi və ya pozulması. Pozuntu bu funksiyaları əhatə edir: əqli (yaddaş, şüur), hissiyyat və daxili orqanlar (ürək, böyrəklər), baş, gövdə və ətraflar. ¹⁰⁴
İntellektual pozuntu	İdrak funksiyası və adaptiv bacarıqların çatışmazlığı ilə bağlı bir sıra şərtləri təsvir etmək üçün istifadə olunan bir termdir. Başqa sözlə, intellektual pozuntu insanın bu xüsusiyyətlərinə təsir edə bilər: düşünmək, anlamaq, bilik əldə etmək, "tipik" yaş dövrlərinə uyğun yeni inkişafı mənimsəmək, problemləri həll etmək, yeni situasiyalara uyğunlaşmaq, öyrənmək və asanlıqla yadda saxlamaq ¹⁰⁵ . Bu kitabçada eyni vəziyyətləri müəyyən etmək üçün "intellektual pozuntu" və "inkişaf pozuntusu" ifadələri istifadə olunur.
Əlil	Bu termin istifadə olunmamalıdır, çünki insana damğa vurur və ayrı-seçkilik salır. Keçmişdə fiziki (motor və hərəkət) pozuntusu olan şəxslər üçün çox vaxt istifadə edilmişdir. Çox təəssüf ki, bu söz ingilis dilindən bir çox dillərə "yoluxub" və çoxu bu terminin anlamını başa düşmədən istifadə edir. Ona görə də bu termini "əlilliyi olan uşaq və ya şəxs"lə əvəz etmək lazımdır.

104. Barbotte et al., p. 1047.

105. Play C.A.R.E. (2002) "What is Intellectual Impairment." page on URL: <http://www.playcare.unitingchurch.org.au/intellectual.html> [18 Apr. 2008].

Dil	Dil, danışılan və işarə dilləri, eləcə də qeyri-şifahi dillərin digər formalarını ehtiva edir ¹⁰⁶ .
Zəif görmə	Zəifgörmə adi eynək, kontakt linzaları, tibbi müalicə və cərrahi müdaxilə vasitələri ilə tam düzəlməsi mümkün olmayan görmə funksiyasının kifayət qədər azalması deməkdir. Zəifgörmədən bütün yaş həddində insanlar evdə, işdə və məktəbdə əziyyət çəkirlər. Bu gündəlik həyatına təsir edir: oxumağa, yazmağa, hərəkət etməyə, idmana və televizora baxmağa. Zəifgörmənin ağır formasında insanlar hüquqi cəhətdən kor kimi təsnif oluna bilərlər ¹⁰⁷ .
Əqli çatışmazlıq	Bu termin bir çox ölkələrdə damğa vuran və ayri-seçkilik mənbəyi kimi qəbul edilir. Ona görə də bir çox ölkələr bu termini "intellektual pozuntu" və ya "inkişaf pozuntusu" termini ilə əvəz edirlər.
Hərəkət pozuntusu	Hərəkət bir sıra şərtlərə əsasən pozula bilər. Onlardan bəziləri daimi, bəziləri isə müvəqqəti xarakter daşıyır. Onlara aiddir: serebral iflic, artrit, əzələ çatışmazlığı, dağınıq skleroz ¹⁰⁸ və Parkinson xəstəliyi. Zədə hərəkətə daimi və ya müvəqqəti təsir edə bilər.
Motorika Pozuntusu	Hərəkətliliyi məhdudlaşdıran, əzələ hərəkətini idarə etmək qabiliyyətinə təsir edən əlillikdir. Bura aiddir: serebral iflic, artrit, iflic, ətrafların itirilməsi və bir və ya bir neçə ətrafın funksiyalarının pozulması. Bu vəziyyətin

106. United Nations. (2006) "Convention on the Rights of Persons with Disabilities - Article 2" page on URL: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> [11 Jan. 2008].

107. CPS – The Centre for the Partially Sighted. (2008) "Low Vision Library: About Low Vision" page on URL: <http://www.low-vision.org/?dispage=10> [18 Apr. 2008].

108. Multiple sclerosis is most common among adults; however, it can also affect children and teenagers.

tədrisə, inkişafa və iştiraka təsiri bir uşağdan digərinə dəyişir.

Qarşılıqlı zənginləşdirmə

İnküziv mühit formalaşdırarkən biz müxtəlifliyi bütün iştirakçılar üçün zənginləşdirmək kimi qəbul edirik. Təcrübə göstərir ki, müxtəliflik bunlara səbəb olur:

- ◆ Müvəqqəti və/və ya daimi maneə və ehtiyacları olan şəxslər daxil olmaqla, bütün uşaqların zənginləşməsi
- ◆ Bir başa və ya dolayısı yolla cəlb olunan müəllimlərin zənginləşməsi
- ◆ Cəlb olunan bütün valideyn və ailələrin zənginləşməsi
- ◆ Bütün cəmiyyətin zənginləşməsi¹⁰⁹.

Narkolepsiya

Beyinlə əlaqəli qısamüddətli yuxu tutmalarının vaxtaşırı təkrarlanması ilə xarakterizə olunan xəstəliyə deyilir. Xəstəlik adətən gənc yaşlarda başlayır. Narkolepsiya tutması iş vaxtı, yol gedərkən, danışan zaman, yeriyərkən və hətta velosiped ilə gedərkən belə baş verə bilər. Tutma bir neçə dəqiqə davam edir. Tutma qurtardıqda xəstə özünü tamamilə sağlam hiss edir. Narkoleptik tutmada yuxu bütün iradi əzələlərin boşalması ilə müşayiət olunmur. Buna görə xəstələr yuxu tutması zamanı bir şeyə söykənərək dayana bilərlər. Narkolepsiyanın digər simptomları:

- ◆ Yatarkən və ya oyanarkən müvəqqəti iflic olma
- ◆ Qarabasma - yuxuya getdikdə və ya oyanarkən
- ◆ canlı şəkillər və ya səslər
- ◆ Rutin hərəkətlərin "avtopilot"da (avtomatik

109. Uganda Ministry of Education and Sports. (2008) Towards Inclusive Education in Uganda – A Right-Based Education for All. Kampala: Ministry of Education and Sports, p. 17.

	<p>davranış) baş verdiyi transa bənzər davranış məqamları (bəzən uzunmüddətli).</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ Tez-tez baş verən yuxusuzluq nəticəsində gecə yuxusunun pozulması, ürək ritminin artması, diqqətin artması, həyəcanlı olması və çox şirni yemək arzusu¹¹⁰.
<p>Paraplegiya (Aşağı ətrafların iflici)</p>	<p>Ayaqların və bədən hərəkətlərinin həssaslığının itirilməsi deməkdir. Bu zədələnmə dərəcəsindən asılı olaraq dəyişir. Zədə nə qədər kiçikdirsə, hərəkətin və həssaslığın itirilməsi bir o qədər azdır. Paraplegiya adətən onurğa beyninin və onurğanın orta və aşağı hissələrinin zədələnməsi nəticəsində yaranır¹¹¹.</p>
<p>Fiziki pozuntu</p>	<p>Fiziki pozuntu hərəkət etmə və ya nəzarət edilən hərəkətin koodinasiyası qabiliyyətinə təsir edən əzələ-dayaq vəziyyəti (oynaq, ətraf və əlaqəli əzələlər) və nevroloji vəziyyətdir (mərkəzi sinir sisteminin zədələnməsi, yəni beynin, onurğa beyni və perifik sinirlərin zədələnməsi)¹¹².</p>
<p>Tinnitus (Qulaqlarda səs)</p>	<p>Xaricdə səs olmadan qulaqlarda səsin-küyün eşidilməsidir. Bəziləri bunu "qulaqlarda cingilti" və ya "başda səs" adlandırır. Tinnitustan əziyyət çəkən insandan başqa bu səsi heç kim eşitmir. Hər bir şəxsin eşitdiyi səslər müxtəlif olur: cingiltili, fışılıtlı və kəskin. Əgər bu səslər yüksəkdirsə, insanın gündəlik həyatına çox təsir edə bilər. Bir çox eşitmə pozuntusu olan insanlar tinnitustən əziyyət çəkirlər. Tinnitus</p>

110. Narcolepsy Association UK. (n.d.) "What is It?" page on URL: http://www.narcolepsy.org.uk/narcolepsy/whatisit/show_page [20 Feb. 2008].

111. Combo AG. (2007) "Definition" page on URL: <http://paraplegic-online.com/edefinition01.htm> [9 Jan. 2008].

112. Queensland Government. (n.d.) "What is Physical Impairment?" page on URL: [tp://education.qld.gov.au/studentservices/learning/disability/generalinfo/physical/pi2.html](http://education.qld.gov.au/studentservices/learning/disability/generalinfo/physical/pi2.html) [18 Apr. 2008].

104 İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili

həmçinin bu vəziyyətdən əziyyət çəkənlərin eşitməsinə təsir edə bilər^{113, 114}.

- Turet sindromu** Turet sindromu fiziki və səsli səyrimələrin bir arada olduğu xəstəlikdir. Turet sindromu ilk dəfə 1825-ci ildə təyin edilmiş və 1885-ci ildə fransız həkimi Jil de la Turetin (Georges Gilles de la Tourette) şərəfinə adlandırılmışdır. Turet sindromu adətən uşaqliq yaşlarında başlayan, səbəbləri hələ də məlum olmayan irsi xəstəlikdir. Bu çox mürəkkəb bir vəziyyətdir və bu xəstəlik neyrobioloji irsi bir narahatlıqdır. Beyindəki inkişaf pozuntuları və hər xəstəlikdə olduğu kimi neyrokimyəvi disbalans xəstəliyin mümkün səbəblərindən biridir. Bu xəstəlik təhsil, əlaqə, iş kimi həyatın bütün məqamlarına təsir edir¹¹⁵.
- Universal Dizayn Prinsipləri** Universal dizayn məhsulların, mühitin, proqramların və xidmətlərin bütün insanlar tərəfindən ən münasib dərəcədə uyğunlaşdırılmasına və ya xüsusi dizayn edilməsinə ehtiyac olmadan istifadəsi deməkdir. "Universal dizayn" əlilliyi olan insanların müəyyən qrupları üçün köməkçi cihazları istisna etməməlidir¹¹⁶.
- Görmə pozuntusu** Görmə qabiliyyətinin tam və ya qismən itirilməsini təsvir etmək üçün geniş bir termindir.

113. A-Z to Deafblindness. (2002) "Tinnitus" page on URL: <http://www.deafblind.com/tinnitus.html> [13 Apr. 2008].

114. American Tinnitus Association. (2007) "About Tinnitus" page on URL: <http://www.ata.org/abouttinnitus/index.php> [13 Apr. 2008].

115. Tourette Syndrome (UK) Association. (2008) "TS Facts" page on URL: <http://www.tsa.org.uk/> [8 Jan. 2008].

116. United Nations. (2006) "Convention on the Rights of Persons with Disabilities - Article 2" page on <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> [11 Jan. 2008].

YUNESKO Banqok Ofisi
Təhsil üzrə Asiya və Sakit Okean Regional Bürosu

Mom Luang Pin Malakul Centenary Binası
920 Sukhumvit yolu, Prakanong, Klongtoey
Banqok 10110, Tailand
Email: appeal.bgk@unesco.org
Website: www.unesco.org/bangkok
Tel: +66-2-3910577 Faks: +66-2-3910866